#1 NEW YORK TIMES BESTSELLER

Lewis, Haşhaşilerin çıkışını, zaferlerini ve ani yok oluşlarını herkesin anlayabileceği bir üslupla anlatıyor.
The New Yorker

BERNARD LEWIS

ALAMUT KALESİ
ve Hasan El Sabbah

Hiç kimse İslam tarihini Profesör Bernard Lewis kadar büyük bir yetkinlikle, zekice ve okuyucunun edebi zevkine de hitap edecek bir üslupla kaleme alamamıştır.

Sunday Times

NKI

ALAMUT KALESİ

Bernard Lewis

NOKTA KİTAP

ALAMUT KALESİ
Bernard Levvis

Genel Yayın Yönetmeni: Oya Uğur
Editör: Ahmet Seyrek
Çevirmen: Müberra Güney
Bilgisayar Uygulama: Deniz Karatağ
Kapak Tasarım: Deniz Karatağ
Baskı-Cilt: Melisa Matbaası

1.Baskı: Şubat 2009
2.Baskı: Ekim 2012

Melisa Matbaası: Çifte Havuzlar Yolu Acar San. Sit. No: 4
Davutpaşa/İstanbul
Tel: (0212) 674 97 23

© Bu kitabın yayın hakları, Nokta Kitap Yayınlarına aittir.
Yayıncının izni olmadan yayınlanamaz, kopyalanamaz, çoğaltılamaz.
Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

NOKTA KİTAP
Perpa Alışveriş Merkezi 11. Kat B Blok No: 1559 Okmeydanı / İstanbul
Tel: (0212) 221 73 96 - 97 Fax: (0212) 220 07 96

www.noktakitap.com.tr/e-mail: info@noktakitap.com.tr

ALAMUT KALESİ

Bernard Lewis

NOKTA KİTAP

TEŞEKKÜR

Ata Melik Cüveyni'nin The History of the World Conqueror (Farsçadan çev. John Andrew Boyle, Manchester, 1958) adlı eserinden alıntılar yapmama izin veren Profesör J.A. Boyle'a ve Manchester Üniversitesi Yayınları'na; A History of the Crusades (baş editör Kenneth M. Setton, 1. cilt, The First Hundred Years, ed. Marshall W. Baldwin, Philedelphia 1955) adlı kitapta Haşhaşiler üzerine yazmış olduğum bölümün bazı kısımlarını yeniden yazarak bu kitaba almama izin veren Profesör K.M. Setton'a ve Wisconsin Üniversitesi Yayınları'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca resimlerin teminindeki paha biçilmez yardımlarından dolayı British Museum'dan Bay G. Meredith Owens'a, Türk arşivlerinden doküman kopyalarını saptama ve sağlamada çıkardığı başarılı işten dolayı İstanbul Üniversitesi'nden Dr. Nurhan Atasoy'a, fotoğraflarını cömertçe tasarrufuma sunduğu için Binbaşı Peter Willey'e, tashihlerdeki yardımları için eşim ve kızıma ve nihayet, güçlü edebi yargılarından ve keskin editöryael bakışından bir kez daha faydalanmama izin veren Profesör A. T. Hatto'ya şükranlarımı sunarım.

Bernard Lewis

Yayıncılar bu kitaptaki resimlerin kullanılması için verdikleri izinden dolayı sıralanan isimlere teşekkür eder: Binbaşı Peter Willey (7, 8, 9, 10 ve 11 numaralı resimler); S.I. Asad (6 ve 13 numaralı resimler), Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, (3 numaralı resim); Warburg Enstitüsü Müdürü (4 numaralı resim) ve Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul (2 numaralı resim)

2003 Baskısına Önsöz

1967'de ilk ortaya çıkışından bu yana bu kitap, orijinal basımının zamanında elde edemediği güncel bir ilgiye kavuştu. Bu noktaya muhtemelen kitabın sonraki yayımlanışlarıyla birlikte gelindi. Kitabın îngilizce baskısı hem îngiltere hem de Amerika'da defalarca tekrardan yapıldı ve 1982 yılında Paris'te M. Maxime Rodinson'un yazmış olduğu uzun ve ilgi çekici bir önsözle bir Fransızca çevirisi yayımlandı. Kitabın Arapçada, bunlardan bir tanesi benim bilgim dahilinde ve onayımla olmak üzere üç ayrı çevirisi yayımlandı. îzinsiz bir Farsça çeviri de Tahran'da, önce şahlık, daha sonra da cumhuriyet döneminde olmak üzere iki kez basıldı. Bunları Japonca, îspanyolca, Türkçe, îtalyanca, Almanca ve îbranice çeviriler takip etti.

Konuya ve dolayısıyla da kitaba olan ilginin değişken doğası, yabancı çevirmenlerin ve yayıncıların eklediği alt başlıklardan takip edilebilir. Kitabın îngilizce orijinali "The Assasins: A Radical Sect in îslam" olarak adlandırılmıştı. Yabancı bir dildeki ilk çevirisi olan Fransızca çevirisinde kitabın alt başlığı 'Ortaçağ îslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset' olarak değiştirildi. îtalyan çevirmen benim belirlediğim alt başlığı olduğu gibi bırakarak onun yanına 'Tarihteki îlk Teröristler' ifadesini eklemişti ki bu aslında doğru bir saptama değil. Kitabın Almanca çevirisine verilen isimse "Haşhaşiler: Radikal îslam'da Dini Katl Geleneği Üzerine" olmuştur.

Açıkça, bütün bu düzeltmelerin amacı, kitapta bahsedilenlerle günümüzde Ortadoğu'nun büyük bölümünü -ve son zamanlarda Batı dünyasını daetkilemekte olan hareket ve eylemlerin arasında bir paralellik olduğu savını sunmaktır. Kuşkusuz, Ortaçağ'ın Haşhaşileriyle onların modern emsalleri arasındaki benzerlik çarpıcıdır: Suriye ve îran bağlantısı; planlı terör faaliyetleri ve suikastçının davası uğrunda cennetle ödüllendirilme beklentisi içinde kendini kurban etmeye varabilecek derecedeki bağlılığı. Her ikisinin de hedeflerinde harici bir düşmanın yer almasına bakıldığındaysa, o dönemde Haçlılara, günümüzdeyse Amerika'ya ya da îsrail'e düzenlenen saldırılar arasındaki benzerlik daha da belirginleşecektir.

Böyle bir benzerlik elbette söz konusu olabilir fakat bu olsa olsa saldırıların yanlış yorumlanmasındaki bir benzerliktir. Ortaçağ'dan beri Batı dünyasında yaygın olan bir görüşe göre Haşhaşilerin öfkesi ve silahları öncelikle Haçlılara doğrultulmuştur. Oysa bu düpedüz yanlış. Kurbanlarının uzun listesinde pek az sayıda Haçlı bulunuyordu, ki bunların bile Müslümanlar arasındaki bazı iç hesaplaşmalar neticesinde hedef alındığı görülmektedir. Düşmanlarının büyük bir bölümünü Müslümanlar oluşturmuştur ve saldırıları, temelde alakasız görünse de yabancılara karşı değil, dönemin îslam dünyasına hakim olan seçkinlere ve egemen fikirlere karşı düzenlenmiştir. Bazı modern terörist grupların îsraillilere ve Batılılara odaklanmış olduğu doğrudur. Ancak büyük ihtimalle uzun vadede daha büyük bir önem arz eden diğerlerinin hedefleri, îslam dünyasında varolan -onların deyimiyle mürtedyönetimlerin alaşağı edilerek yerlerine kendi düzenlerinin getirilmesidir. Bu durum, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın suikastçılarının ifadeleriyle birlikte açıkça ortaya çıkmıştır. Grubun lideri büyük bir gururla "Firavun'u öldürdüm!" diye ifade verdiğinde, şüphesiz,

“Firavun”a îsrail’le barış yaptığı için değil, -Kuran’da ve Kitabı Mukaddes’te de geçtiği üzerebir ahlaksız zorba örneği olduğu için hüküm giydiriyordu.

Yöntem ve uygulamalarda da ilgi çekici benzerlik ve farklılıklar görmek mümkündür. Ortaçağ Haşhaşilerinin seçtikleri kurbanlar istisnasız, mevcut düzenin yöneticileri ve önderleri olmuştur: Hükümdarlar, generaller, vaizler ve önde gelen din adamları. Modern emsallerinin aksine, yalnızca önemli ve güçlü kimselere saldırılar düzenlemiş ve hiçbir zaman kendi halinde yaşayan sıradan insanlara zarar vermemişlerdir. Silahları neredeyse her zaman, tayin edilmiş suikastçının bizzat sahip olduğu hançer olmuştur. O zamanlar kullanılmakta olan yay, arbalet, ve zehir gibi daha güvenilir silahlardan neredeyse hiç faydalanmamış olmalarıysa kayda değer. Demek ki en sıkı korunan ve zor hedeflerle, en tehlikeli saldırı biçimlerini tercih etmişlerdi. Belirlenmiş olan kurbanını etkisiz hale getirmiş bir Haşhaşi, ne kendisi bir kaçma girişiminde bulunmakta, ne de onu kurtarmak için herhangi bir hamle yapılmaktaydı. Aksine, bir görevi sağ olarak tamamlamak bir utanç kaynağı olarak görülmekteydi.

Bu bakımdan ama yalnızca bu bakımdan Haşhaşiler pekala günümüzün intihar komandolarının habercileri sayılabilir. Fakat intihar komandoları önemli bir açıdan, önceki inanış ve uygulamalardan büyük farklılık gösterir. îslam dininde intihar her zaman büyük bir günah sayılmıştır. întihar eden kimse ne kadar az günah sahibi olursa olsun cennete gitme hakkını kaybeder ve cehennemde, intiharı nasıl gerçekleştirdiyse onun sonsuz bir biçimde tekrarlanması suretiyle büyük bir azapla cezalandırılır. Kendini başa çıkılamayacak kadar güçlü bir düşmanın ellerinde kaçınılmaz bir ölüme atmakla, kendi canına kıymak arasında kesin bir ayrım yapılmıştır. Yetkili mercilerce fetvası verilmiş bir cihad sırasında yapıldığı sürece ilk eylem cennete; ikincisiyse lanetlenmeye çıkarılmış bir pasaport anlamına gelmektedir. Önceleri hayati bir önem taşıyan bu kesin ayrımın bulanıklaştırılması bazı 20. yüzyıl Müslüman ilahiyatçıların eseridir, ki bu ilahiyatçılar canlı bombaların daha sonra hayata geçireceği eylemlerin teorisinin çerçevesini çizmişlerdir.

Hristiyanlık ve Yahudilik gibi îslam da ahlaki bir dindir ve îslam inanışında ya da emirlerinde terör ve şantaja asla yer yoktur. îslam hukuku, cihadı dini bir görev olarak buyurmuşsa da savaşların başlatılması ve sonlandırılması, sivillere yapılan muamele ve kontrolsüz silah kullanımından kaçınılması gibi savaşın idaresine dair konularla ilgili kuralları da en ince ayrıntısına kadar belirlemiştir. Bununla birlikte, geçmişte de günümüzde olduğu gibi diğer grupların yanı sıra Müslümanlar arasında da din adına cinayet işleyenler olmuştur ve Ortaçağ’ın Haşhaşiler tarikatına dair bir çalışma, elbette îslam dininin suikastçılığa olan genel bakışını yansıtan bir rehber olarak değil fakat belirli grupların îslam birliği ve siyasetinde nasıl keskin ve kökten bir yön değişikliğine sebep olduğunu ve suikastçılığı hedeflerine ulaşmada nasıl kullanmaya çalıştıklarını ortaya koyan bir örnek olarak faydalı bir amaca hizmet edebilir. îran’da doğarak Suriye ve Lübnan dağlarına yayılmış olan Ortaçağ Haşhaşilerinin hikayesi öğretici olabileceği gibi, bu hikayeden çıkarılacak derslerin belki de en önemlisi onların nihai ve mutlak yenilgileridir.

Bernard Lewis Princeton,

NJ Haziran,

2002

1. BÖLÜM

HAŞHAŞİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

1332 yılında, Fransa Kralı VI. Philip, Hristiyan aleminin kaybedilmiş kutsal topraklarını yeniden ele geçirmek için yeni bir haçlı seferi düzenlemeyi planladığı sırada Brocardus adında bir Alman papaz, krala bu seferde rehberlik etmesi için bir risale hazırlamıştır. Ermenistan'da bir müddet kalmış olan Brocardus, çalışmasının önemli bir bölümünü Doğu'ya yapılacak bu tarz bir seferde karşılaşılabilecek tehlikelere ve bunlar karşısında alınması gereken önlemlere ayırmıştı. Brocardus, "Bu tehlikelerin arasında, kendilerinden uzak durulması ve lanetlenmesi gereken Haşhaşiler de vardır" diyordu, "ki kendilerini satarlar, insan kanına susamışlardır, bedel karşılığında masumları bile öldürürler ve ne kurtulmayı ne de hayatta kalmayı önemserler. Tıpkı Şeytan gibi, çeşitli milletlerin ve halkların hal ve tavırlarını, kılık kıyafetlerini, dillerini ve adetlerini taklit ederek adeta nurdan meleklerin kılığına girerler; böylece büründükleri koyun postları üzerlerinden düşer düşmez ölümü tadarlar. Onları bizzat görmediğimden ve yalnızca haklarında yazılanları okuyup, namlarını duyduğumdan bundan öte bir açıklama yahut bilgi sunamam. Onların adetleri ve taşıdıkları işaretler, tıpkı diğer herkes için olduğu gibi benim için de bir sır olduğundan nasıl tanınabileceklerini tarif edemem. Ve onlar öyle berbat bir meslek icra ederler, herkes onlardan öylesine bir tiksinti duyar ki namlarını olabildiğince gizlemeye çalışırlar, bu yüzden kimliklerinin isimlerinden nasıl anlaşılabileceğini de söyleyemem. Bunlarla birlikte, kralın güvende olması ve korunabilmesi için önerebileceğim tek çare, etrafındaki en alt kademeden en üst kademeye tüm görevlilerin ismi, cismi, soyu sopu ve yeri yurdu kesin olarak bilinen kimseler olmasıdır."[1]

Brocardus'a göre Haşhaşiler son derece yetenekli ve tehlikeli türden kiralık katillerdi. Kendisi onları Doğu'nun tehlikeleri arasında saymış olsa da herhangi bir mekan, tarikat ya da milletle bağlantılı olduklarını açıkça ortaya koymadığı gibi, onlara herhangi bir dini inanış ya da siyasi amaç da atfetmemiştir. Haşhaşiler, merhametsiz ve işinin ehli katillerdi ve onlara karşı yapılacak savunma da böyle olmalıydı. Gerçekten de 13. yüzyıl civarında Haşhaşi kelimesi Avrupa dillerinde değişik şekillerde, 'profesyonel kiralık katil' anlamında kullanılmaya başlamıştı bile.

1348 yılında vefat etmiş olan Floransalı vakanüvis Giovanni Villani, Lucca Prens'inin 'suikastçılarını' (i suoi assasini) Pisa'ya, oradaki bazı belalı düşmanlarını öldürmeleri için gönderdiğini anlatır. Bundan da evvel Dante, Inferno'nun 19. kantosunda yaptığı bir göndermede 'hain suikastçılar'dan bahseder ki 14. yüzyılda onu yorumlayan Francesco Da Buti, o günün okuyucuları için bile hâlâ yabancı ve pek bilinmeyen bu terime; 'Assasino e colui che uccide altrui per danari', yani 'bir suikastçı başkalarını para karşılığında öldüren kimsedir'[2] şeklinde bir açıklama getirir. O dönemden sonra 'assasin' kelimesi Avrupa dillerinde, 'eylemleri bağnazlık ve ihtirastan beslenen, halkça tanınan kimseleri bilhassa gizlice ve hainice öldüren kişiler' anlamında sıkça rastlanan bir isim olmuştur.

Fakat bu her zaman böyle değildi. Sözcük ilk olarak Haçlı Seferleri kayıtlarında, Doğu

Akdeniz'de, 'Dağın Şeyhi' diye anılan gizemli bir kimse tarafından yönetilen, nefret uyandırıcı inançları ve yaşayışlarıyla dindar Hristiyanlara ve Müslümanlara hiç de benzemeyen alışılmışın dışında bir Müslüman tarikatına verilen isim olarak geçer. Tarikata dair ilk anlatılardan biri, 1175'de İmparator Frederick Barbarossa tarafından Mısır ve Suriye'ye gönderilmiş olan bir elçinin tuttuğu raporlarda görülür:

"Şam, Antakya ve Halep'le çevrelenen bölgede, bir Sarazenler (Ortaçağ'da Avrupalıların Müslümanlara verdikleri ad. E.n.) soyu vardır ki onlara kendi dillerinde 'Heyssesini' ve Romalıların dilinde 'segnors du montana' denir. Bu ırkın insanları kanunsuz yaşarlar; Sarazenlerin kurallarına karşın domuz eti yerler, anne ve kız kardeşleri de dahil olmak üzere ayrım yapmadan bütün kadınlardan faydalanırlar. Dağlarda yaşarlar ve iyi korunan kalelerde saklandıklarından ele geçirilmeleri hemen hemen imkansızdır. Toprakları fazla bereketli değildir, bu yüzden yetiştirdikleri büyükbaş hayvanlarla beslenirler. Başlarında, onları hayret verici bir yöntemle öldürme alışkanlığıyla civardaki Hristiyan lordlarına olduğu kadar, uzak yakın tüm Sarazen prenslerine de büyük bir korku salan bir 'Reis' bulunur. Bu Reis, dağlarda, çok yüksek duvarlarla çevrili olduğundan çok sıkı korunan, küçük bir kapının dışında içlerine hiç bir yerden girmenin mümkün olmadığı pek çok muhteşem kaleye sahiptir. Bu kalelerde hizmetkarlarının çocukları çok küçükten itibaren yetiştirilir, onlara Latince, Yunanca, Roma dili ve Sarazen dili gibi birçok dil öğretilir. Bu genç adamlara öğretmenleri tarafından, çocukluklarından yetişkinliklerine dek, yaşadıkları toprakların reisinin tüm söz ve emirlerine uymaları gerektiği ve bunu yaptıkları takdirde, yaşayan tüm tanrıların gücüne sahip olan efendilerinin onlara cennetin bütün hazlarını vereceği ve herhangi bir konuda onun iradesine karşı çıkmaları durumundaysa kurtarılamayacakları öğretilir. Dikkat edin, birer çocuk olarak alınışlarından, birini öldürme görevi verilmek üzere Efendi'nin huzuruna çağırılışlarma dek öğretmenleri ya da ustaları dışında kimseyi görmez ve kimseden bir talimat almazlar. Huzuruna çıktıklarında Reis onlara vaat edilen cennetin şartı olarak onun emirlerine uymayı kabul edip etmediklerini sorar. Bunun üzerine onlar da eğitilmiş oldukları üzere, en ufak bir şüphe ya da itiraz etmeden coşkuyla reislerinin ayaklarına kapanıp onun sözünden asla çıkmayacakları cevabını verirler. Onun üzerine de Reis onlara altın birer hançer hediye ederek onları, belirlemiş olduğu kurbanı öldürmeye gönderir."[3]

Birkaç sene sonra, Tire (Sur) Başpiskoposu William, Haçlıların sefer düzenlediği şehirlerin tarihini anlatan yazılarına tarikatla ilgili kısa bir izahat eklemiştir: "Bir başka adı da Fenike olan Tire Vilayetinde, Tortosa'nın piskoposluk yaptığı bölgede, sıklıkla duyduğumuza göre 60.000 civarında bir nüfus barındıran köylerin bağımlı olduğu on güçlü kaleye sahip bir grup kimse bulunur. Efendi'nin seçilişi kan bağına değil liyakat esasına dayanır. Bilinen bütün soyluluk unvanlarına burun kıvrılarak, bu kimseye 'Şeyh' denir. Bu insanları reislerine bağlayan teslimiyet ve itaatkarlık bağları öylesine kuvvetlidir ki, Reis emrettikten sonra ne kadar zorlu ya da tehlikeli olursa olsun büyük bir şevkle üstlenmeyecekleri hiç bir görev yoktur. Eğer bu kimselerin nefret ettiği ya da güvenmediği bir hükümdar varsa, Reis fedailerinden bir ya da birkaçına bir hançer verir. Emri alan kimse, eylemin sonucunda olabilecekleri ya da kaçma ihtimalini bir an olsun düşünmeden derhal görevini tamamlamak için yola koyulur. Fedai, Reis'in kendisine görev vereceği güne dek büyük bir azimle yapılabilecek her işe koşar. Hem bizim insanlarımız hem de Sarazenler onlara Haşhaşiler derler, ki bu ismin kökeni hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamakta."[4]

1192 senesinde, Haşhaşilerin o güne dek birçok Müslüman hükümdar ve kumandanın canını almış olan hançerleri ilk Haçlı kurbanını seçmişti: Kudüs Latin Krallığı'nın hükümdarı Montferratlı Conrad. Bu suikast Haçlılar üzerinde derin bir iz bırakmış ve III. Haçlı Seferi vakanüvislerinin çoğu, yazılarında, bu dehşet saçan tarikatın müritlerinden, onların tuhaf inanışlarından, korkunç yöntemlerinden ve gözü pek reislerinden bahsetmişlerdir. Alman vakanüvis Lübeckli Arnold onları şöyle anlatır:

"Bu şeyhle ilgili size aktaracaklarım belki biraz saçma görünebilir lakin hepsi son derece güvenilir kimselerin tanıklıklarıyla tasdik edilmiştir. Bu Şeyh, büyüsüyle müritlerinin gözünü öyle bir boyamıştır ki, bu adamlar ona adeta Tanrı'ya tapar gibi taparlar. Keza onların akıllarını ebedi mutluluk vaatleriyle öyle uyuşturmuştur ki bu insanlar ölmeyi yaşamaya tercih ederler. Pek çoğu, onun bir baş hareketi ya da emriyle, paramparça olacaklarını bile bile yüksek bir yerden hiç düşünmeden atlamaya hazırdır. Ona göre müritlerinin en mübarek olanları, ülküleri uğrunda kan dökerken can verenlerdir. Şeyh, böyle bir ölümü göze almış olan fedailerine, bu göreve vakfedilmiş hançerleri kendi elleriyle teslim eder ve verdiği iksirle içine girdikleri müthiş zevk ve hayallerle dolu vecd halinin, amelleri uğrunda can vermelerinin mükafatı olarak ebediyen süreceğinin sözünü verir."[5]

İlk başta, Avrupalıların tahayyüllünü zorlayan, Haşhaşilerin öldürme yöntemlerinden çok, fanatik bağlılıkları olmuştur. Provanslı bir ozan, karısına, "Üzerimdeki nüfuzunuz, bir Haşhaşi şeyhinin can düşmanlarının üzerine saldığı fedailerinin üzerindeki nüfuzundan kat be kat fazladır" derken, bir diğeriyse "Haşhaşiler şeyhlerine nasıl bir bağlılıkla hizmet etmişse, ben de aşka öyle şaşmaz bir sadakatle hizmet ettim" demiştir. İmzasız bir aşk mektubunun yazarıysa, sevdiği kadını "Emirlerinize itaatimle cennete kavuşmayı ümit eden Haşhaşinizim ben"[6] sözleriyle temin etmektedir. Ancak zamanla, Haşhaşilerin işlediği cinayetlerin yarattığı etki sadakatleriyle anılmalarının önüne geçerek 'suikastçı' kelimesinin bugünkü anlamını kazanmasını sağlamıştır.

Haçlıların Doğu Akdeniz'de kalış süreleri uzadıkça, Haşhaşilerle ilgili daha kapsamlı bilgiler elde edilmiş, hatta onlarla tanışıp konuşma fırsatını yakalayan Avrupalılar bile olmuştur. Tapınak Şövalyeleri ve Hospitaliyerler, Haşhaşi kaleleri üzerinde hakimiyet kurabilmeyi başarmış ve onları haraca bağlamışlardır. Surlu William, Dağın Şeyhi'nin nafile bir çabayla Kudüs kralına ittifak teklif ettiğini kaydederken, onun halefinin aktardığı, doğruluğu şüphe götürür bir hikayeye göreyse, Şeyh, 1198 senesinde Ermenistan'dan dönen Champagneli Kont Henri için kalesinde düzenlediği eğlencede, misafirinin, adamlarının ona olan itaatkarlığını görmesi için birkaçına surlardan atlamalarını emretmiş ve ardından konta büyük bir misafirperverlikle herhangi bir ihtiyacı olduğunda adamlarını emrine verme teklifinde bulunarak, kendisine zarar vermiş kimseler varsa sadece onu haberdar etmesi gerektiğini, derhal işlerini bitirebileceğini söylemişti. Nispeten daha akla yatkın olan İngiliz tarihçi Parisli Matthew'in kayıtlarında, Müslüman hükümdarlardan bazılarının ve Dağın Şeyhi'nin, Doğu'nun bağrından kopup gelen Moğollar tehlikesine karşı İngiliz ve Fransızlardan yardım istemek üzere 1238'de Avrupa'ya bir elçi gönderdiklerinden bahsedilir. 1250 senesinde, Aziz Louis Kutsal Topraklar'a düzenlediği Haçlı Seferi sırasında o dönemin Haşhaşi Şeyhi ile görev ve hediye alışverişinde bulunma imkanına sahip olmuştu. Yves De Breton adlı Arapça konuşabilen bir keşiş, Kralın Haşhaşilere gönderdiği elçilere eşlik etmiş ve Haşhaşi reisiyle dini meseleleri görüşmüştü. Anlatısında, yoğun cehalet ve önyargı bulutlarının arasından Haşhaşilerin bağlı olduğu İslam tarikatına dair bilinen öğretileri bile ayırt etmek güçtür[7]

Haçlılar, Haşhaşileri yalnızca Suriye'de bulunan bir tarikat olarak biliyordu ve onların İslam dini içindeki yerleri ya da Müslüman coğrafyasındaki diğer gruplarla olan bağlantılarından haberdar değillerdi. Müslümanlar konusunda en bilgili Haçlı seferi yazıcılarından olan Akka Piskoposu Vitryli James bile 13. yüzyılın başında, tarikatın İran'da kurulmuş olduğu dışında bir bilgi kaydetmemişti.[8] Ancak yüzyılın ikinci yarısında, İran'da doğmuş bu tarikat hakkında yeni ve birinci ağızdan bilgiler ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk kaynak, 1253-1255 yılları arasında Fransa kralı tarafından Moğol Hükümdarı Cengiz Han'ın Karakurum'daki sarayına yollanmış olan Flaman rahip Rubrucklu William olmuştur. William yolunun üzerindeki İran'dan geçerken Hazar Denizi'nin güneyindeki Hazar Dağları'nın bitişiğinde yer alan dağları Haşhaşilerin mesken tuttuğunu kaydetmiştir. Karakurum'a vardığındaysa tebdili kıyafet içindeki kırk kadar Haşhaşi'nin kendisini öldürmek üzere gönderildiği duyumunu almış olan Cengiz Han'ın korunması için alınmış olağanüstü güvenlik önlemleriyle karşılaşmıştır. Buna karşılık Cengiz Han, kardeşini başına getirdiği bir orduyu, hepsini öldürmeleri emriyle Haşhaşilerin topraklarına göndermiştir.[9]

William, İranlı Haşhaşiler için, çoğulu melahide, tekili mülhit olan Arapça sözcükten bozma müliech ya da mulihet sözcüklerini kullanır. 'Dinden çıkmış, sapkın' gibi anlamlara gelen bu sözcük, çoğunlukla ehlisünnet dışı tarikatlar ve bilhassa da Haşhaşilerin bağlı olduğu İsmaili Mezhebi için kullanılmıştır. Haşhaşilerin adına, bir kez daha yolu 1273'de İran'dan geçmiş olan çok daha meşhur bir gezginin, Marco Polo'nun seyahatnamelerinde rastlanır ve Polo, uzun bir süre tarikatın merkezi olmuş Alamut Kalesi'ni ve vadisini şöyle tasvir eder:

"Kendi dillerinde Şeyh'e 'Alaaddin' deniyordu. İki dağ arasındaki bir vadinin çevresini kapattırmış ve burayı her çeşit meyvenin yetiştiği, şimdiye dek görülmemiş güzellikteki ve büyüklükteki bir bahçeye çevirtmişti. Buranın içerisinde, göz kamaştırıcı tezhipler ve resimlerle süslenmiş, akla hayale sığmayan bir zarafette kameriyeler ve saraylar bulunuyor; sütten, baldan, şaraptan ve sudan ırmaklar çağıldıyordu. Bülbül gibi şakıyan, çalgılarından şahane ezgiler dökülen dünya güzeli kadınlar ve genç kızlar, cazibeli danslar ederek etrafta dolanmaktaydı. Şeyh, müritlerinin sahiden Cennet'te olduklarına inanmalarını istiyordu, bu yüzden de burayı Hz. Muhammed'in,ırmaklarından gürül gürül bal, şarap, süt ve sular akan, birbirinden güzel hurilerle dolu Cennet tasvirlerine uygun olarak düzenlemişti. Gerçekten de o bölgede yaşayan Sarazenler buranın Cennet'in ta kendisi olduğuna inanmaktaydı!

Şeyh'in Haşhaşi fedaisi olarak seçtikleri dışında hiç kimse bu bahçeye alınmıyordu. Bahçenin girişine, tüm dünyaya karşı direnebilecek kadar sağlam bir kale inşa edilmişti ve başka hiçbir yerden buraya giriş yoktu. Sarayında maiyeti altına aldığı, yaşları on iki ila yirmi arasında değişen, asker olmaya iştahlı gençlere tıpkı Hz. Muhammed gibi Cennet hikayeleri anlatıyor ve bu gençler de Şeyh'e Sarazenlerin Hz. Muhammed'e inandığı gibi inanıyorlardı. Sonra da kendilerine iksirinden içirerek derin bir uykuya dalmalarını sağladığı bu gençleri dörderli, altışarlı hatta onlu gruplar halinde bahçeye taşıtıyor, böylece gençler gözlerini açtıklarında kendilerini bu cennet bahçesinde buluyorlardı. Uyanınca kendilerini bir anda buluverdikleri bu göz kamaştırıcı yerin gerçekten de Cennet olduğunu zannediyorlardı. Etraflarını saran kadınlar ve genç kızlar, bu delikanlıların gençliğin ateşiyle yanan kalplerini öyle hoş ediyordu ki burayı bırakıp gitmek akıllarına bile gelmiyordu."

Bizim Yaşlı Adam dediğimiz bu Efendi, alabildiğine ihtişamlı ve büyük bir saray inşa ettirerek vadi halkının sıradan insanlarını, kendisinin yüce bir peygamber olduğuna iyiden iyiye inandırmıştı.

Fedailerinden birini göreve yollayacağı zaman yine bahsi geçen iksirle onu uyutup çıktığı cennetten hiç de aşağı kalır bir yanı olmayan sarayına taşıtıyordu. Efendi'nin huzuruna çıkarılan fedai, gerçek bir peygamberin karşısında olduğunun inancıyla ona büyük bir hürmetle secde ediyordu. Daha sonra Şeyh fedaisine nereden geldiğini soruyor ve o da Cennet'ten geldiğini ve buranın tıpkı Hz. Muhammed'in anlattığı gibi bir yer olduğunu söylüyordu. Bu sözler de elbette etraflarında bulunan ve henüz bahçeye kabul edilmemiş kişilerin isteklerini kamçılıyordu.

Şeyh, bir hükümdarın katlini emredeceği zaman fedaiye şöyle diyordu: "Gidip şunu, şunu öldüresin. Döndüğünde meleklerim seni Cennet'e taşıyacaklardır. Şayet ölürsen bile, seni alıp Cennet'e kavuşturmaları için meleklerimi göndereceğim." Böylece onları öyle bir inandırıyordu ki Şeyh'in Cennet'ine geri dönebilme arzusuyla yanıp tutuşan fedailerin göze alamayacağı hiçbir tehlike yoktu. Bu sayede Şeyh, her kimin ortadan kaldırılmasını isterse fedailerini onun üzerine salabilirdi. Elindeki bu güç sayesinde etraftaki hükümdarlara saldığı korku, kendileriyle barış halinde kaldığı sürece onları Şeyh'e haraç vermeye razı gelmek durumunda bırakıyordu.

Ayrıca eklemeliyim ki Efendi'nin emrinde, onun yöntemlerini kendisiyle tıpatıp aynı tarzda uygulayan başka kimseler de bulunuyordu. Bu kimselerden biri Şam'a, bir diğeri ise Kürdistan'a yollanmıştı.[10]

Marco Polo (ya da onun yazıcısı), İran İsmaililerinden Haşhaşiler, onların efendilerindense 'Yaşlı Adam' diye bahsederek, Avrupalıların da artık aşina olduğu terimleri kullanmışlardır. Lakin Haşhaşiler İran'dan değil Suriye'den gelmişlerdi. Arap ve İranlıların kaynaklarında 'Haşhaşi' isminin yalnızca Suriye'deki İsmaililer için kullanılan yerel bir ad olduğu ve İran ya da başka ülkelerde bulunan İsmaililerin asla bu isimle çağrılmadığı açıkça belirtilmiştir.[11] Ayrıca 'Dağın Şeyhi' (Şeyhül Cebel) ifadesi de Suriye kökenlidir. İsmaililerin, şeflerini Yaşlı Adam, Ata ya da Müslümanlar arasında yaygın hürmet ifadeleri olan Arapçadaki 'Şeyh' ve Farsçadaki 'Pir' kelimeleriyle anmış olmaları gayet doğaldır. Ancak 'Dağın Şeyhi' tabirinin o döneme ait hiçbir Arapça metinde gün ışığına çıkmaması itibariyle yalnızca Suriye'de ve muhtemelen de Haçlılar arasında kullanılmış olduğu söylenebilir.

Bu tabirler zamanla tarikatın hem Suriye hem de İran kolları için kullanılır hale gelmiştir. Yarım yüzyıl kadar sonra, Pordenonelu Odenon'un benzer bir üslupla devamını getirdiği Marco Polo'nun seyahatnamesi, Suriyeli Haşhaşilerin Avrupalıların zihinlerinde yarattığı tesiri daha da derinleştirmiştir. Anlatılan Cennet bahçeleri hikayeleri, fedailerin gözü kara adanmışlıklarıyla kılık değiştirme ve cinayet işlemedeki olağanüstü maharetleri ve Dağın Şeyhi adı verilen gizemli lider karakteri, Avrupa yazınında seyahatname ve vakayinamelerden şiire, romana ve mitolojiye kadar geniş bir alanda yankı bulmuştur.

Haşhaşiler siyasette de etkili olmuştur. Oldukça erken tarihlerden itibaren Avrupa'da işlenen bazı siyasi cinayetler ve bu yöndeki teşebbüslerde Dağın Şeyhi'nin parmağının olduğu saptanmıştır. Rivayete göre, 1158 senesinde Frederik Barbarossa'nın Milano'yu kuşattığı sırada ordugahında bir Haşhaşi yakalanmış; 1195'de ise Arslan Yürekli Richard Chinon'dayken sayıları on beşi bulan sözde Haşhaşi fedaisi tutuklanmış ve Fransa Kralı tarafından Kral Richard'ı öldürmek üzere gönderildiklerini itiraf etmişlerdi. Çok geçmeden bu tip olaylara sıkça rastlanır olmuş ve birçok hükümdar Şeyh'le işbirliği içinde olmakla ve azılı düşmanlarını ortadan kaldırabilmek için onun fedailerini kullanmakla itham edilmiştir. Bu suçlamaların asılsız olduğu nerdeyse şüphesizdir. Zira

Batı Avrupa'da düzenlenen komplo ve entrikalardan Suriye ya da İran'daki Haşhaşi liderlerinin hiçbir çıkarı olmadığı gibi, Avrupalıların da öldürme sanatında harici bir yardıma başvurmaya ihtiyacı yoktu. 14. yüzyıla gelindiğinde Haşhaşi (assasin) sözcüğü artık bu isimdeki tarikatla ilişkilendirilmez olmuş ve tamamen 'suikastçı' anlamında kullanılmaya başlamıştır.

Ancak tarikata yönelik ilgi devam etmiş, Batı'da Haşhaşilerin tarihine yönelik ilk ilmi araştırma denemesi Denis Lebey de Batilly tarafından yapılarak 1603 senesinde Lyon'da yayımlanmıştır. Bu tarih bilhassa önemlidir. Rönesans döneminin pagan ahlakı, cinayetin siyasi bir araç olarak kullanımını yeniden hayata geçirmiş, din savaşlarıysa onu kutsal görev mertebesine taşımıştır. Devletin siyasi ve dini otoritesini tek elde toplayan monarşilerin ortaya çıkışı, suikastçılığı makbul olduğu kadar tesirli de bir yöntem haline getirmiştir. Prensler ve piskoposlar, dini ya da siyasi düşmanlarını ortadan kaldırmak amacıyla suikastçılar kiralama yoluna gitmiş ve bunu da şiddetin saf mantığına ideolojik kılıflar uyduracak kuramcıların ortaya çıkışı izlemiştir.

Lebey De Batilly'nin amacı son derece mütevaziydi: Fransızcaya yeni girmiş bu sözcüğün tarihi kökenlerini açıklayabilmek. Çalışması yalnızca Hristiyan kaynaklarına dayalı olduğundan 13. yüzyılda Avrupa coğrafyasında bilinenlerin bir adım bile ötesine geçememişti, ancak yeni deliller olmadan da yeni kavrayışlara ulaşmak pekala mümkündü. Bu, hele ki Nassaulu William'ın İspanya Kralı'nın kiraladığı tetikçi tarafından vuruluşuna, Fransa Kralı III. Henry'nin Dominiken bir keşiş tarafından bıçaklanışına ve İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in kutsanmış suikastçıların elinden zor kurtuluşuna tanıklık etmiş bir nesle hiç de zor gelmemiş olmalı.

Haşhaşilerin kökenlerinin ve kimliklerinin gizemini çözmeye yönelik ilk önemli gelişme Aydınlanma Çağı'nın başlarında, 1697 senesinde Bartholome d'Herbelot'un 'Bibliotheque Orientale' adlı muazzam eserinin basılmasıyla kaydedilmiştir. Bu çığır açıcı çalışmada dönemin Avrupa'sına ait şarkiyat ilminin İslam dinine, edebiyatına ve tarihine dair ulaşabildiği bilgilerin neredeyse tamamı gözler önüne serilmiştir. Bu eserde ilk defa Batılı bir alim, dogmatik olmayan sorgulayıcı bir bakışla, o dönem Avrupa'da pek azı bilinen İslam kaynaklarından faydalanarak İran ve Suriye Haşhaşilerini İslam tarihi içerisinde daha kapsamlı bir bağlamda konumlandırmaya çalışmıştır. Haşhaşilerin, Sünnilerle çatışmaları İslam'daki en büyük hizipleşmelerden olan Şii mezhebinden ayrılmış muhalif İsmaili Tarikatı'na bağlı bir kol olduklarını ortaya koymuştur. İsmaili Tarikatı'nın liderleri, İsmail bin Cafer'in torunları olduklarını iddia ederek soylarını Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma ve damadı Hz. Ali vasıtasıyla da Hz. Muhammed'e dayandırıyorlardı. 18. yüzyıl boyunca başka tarihçiler ve şarkiyatçılar da meseleyi ele almış ve Haşhaşilerin tarihi, inanışları ve İsmaililerle olan bağlantılarını detaylandırma çalışmalarında bulunmuştur. Kimi yazarlar da Arapça olduğu düşünülse de halihazırda hiçbir Arapça metinde rastlanmamış olan Haşhaşi sözcüğünün kökenlerini açıklama çabasına girmiştir. Ancak kelimenin etimolojisine dair ortaya konan sonuçlar pek de ikna edici olmamıştır.

19. yüzyılın başında, Haşhaşilere olan ilgide yeni bir patlama yaşanmıştır. Fransız Devrimi ve sonrasında yaşanan olaylar, suikast ve cinayete olan ilgiyi yeniden canlandırmış; Napolyon'un Mısır ve Suriye seferleri neticesinde İslam coğrafyasıyla kurulan yeni ve daha yakın ilişkiler İslami araştırmalar için yeni olanaklar doğurmuştur. Kamuoyunda uyanan merakın giderilmesine yönelik bazı kapsamlı olmayan çalışmaların ardından dönemin en yetkin Arapça alimi Silvestre de Sacy meseleyi ele almış ve 19 Mayıs 1809 tarihinde Institute de France'de Haşhaşiler Hanedanı ve Haşhaşi isminin

etimolojisiyle ilgili bir bildiri sunmuştur.[12]

Silvestre de Sacy'nin bildirisi Haşhaşi araştırmalarında bir dönüm noktası olmuştur. Sacy, kendinden önceki alimlerin faydalanmış olduğu az sayıda İslami kaynakla yetinmeyerek Paris'teki Bibliotheque Nationale'de bulunan ve o güne dek Batılı alimlerin habersiz olduğu pek çok önemli Arapça Haçlı Seferi kayıtlarını da içeren zengin Arapça elyazmaları koleksiyonuna el atmış ve sonucunda ortaya koyduğu tahliller, kendisinden önce Avrupalı araştırmacılarca elde edilmiş sonuçların yerini almıştır. Bu incelemenin en önemli bölümü şüphesiz, Sacy'nin Haşhaşi kelimesinin kökenleri konusunda artık içinden çıkılamaz bir hal almış olan araştırmalara son noktayı koyan açıklamaları olmuştur. Bu konuda o güne dek yaratılmış kuramları bir bir inceleyip geçersizliklerini kanıtladıktan sonra, tarikatın isminin Arapçadaki haşhaş kelimesinden geldiği sonucunu ortaya koymuş ve sözcüğün Haçlı Seferi kayıtlarında rastlanan asssasini, assissini, heyssisini ve benzer kullanımlarının da Arapçadaki çoğul formları olan Haşhaşiyün ve haşşaşin kelimelerinden esinlenildiğini öne sürmüştür. Bu çıkarımları doğrulamak amacıyla tarikatın üyelerinin Haşhaşi ismiyle anıldığı ancak hiçbir yerinde Haşhaş diye isimlendirilmediği bir dizi Arapça metni delil olarak göstermiştir. O dönemden sonra gün ışığına çıkan yeni metinlerde de kelimenin Haşhaşi olarak geçtiği görülürken Haşhaş şeklindeki kullanımına rastlanmamasıyla Sacy'nin açıklamasının bu kısmı bir kenara bırakılmış ve kelimenin Avrupa dillerindeki türevlerinin Arapçadaki Haşhaşi ve Haşhaşin sözcüklerinden doğduğu kanısı benimsenmiş gibi görülmektedir.

Bu tashih bir kez daha, kelimenin etimolojisinden bağımsız olarak anlamı meselesini gündeme getirmektedir. Haşhaş kelimesi Arapçada, 'ot', bilhassa da 'kuru ot ve hayvan yemi' manalarına gelmektedir. Sonraları kelimenin anlamı Ortaçağ Müslümanlarınca uyuşturucu özellikleri bilinen hintkeneviriyle özdeşleştirilmiştir. Daha modern bir kelime olan 'haşşaş' ise 'haşhaş kullanıcısı' anlamında kullanılmaktadır. Silvestre de Sacy, sonradan pek çok yazar tarafından da dile getirilmiş olan Haşhaşilere adlarının haşhaş kullanma alışkanlıkları yüzünden verildiği kanısını hiçbir zaman tam olarak benimsememişse de bu ismin, Şeyhin fedailerine görevlerini başarıyla tamamlayabilmeleri karşılığında vaat ettiği cenneti tat-tırabilmek için onlara gizliden haşhaş içirmesiyle alakalı olabileceğine değinmiştir. Bu açıklamayı da Marco Polo'nun seyahatnamelerinde ve diğer Doğu ve Batı kaynaklarında bahsi geçen uyuşturucu etkisi altındaki fedailerin götürüldüğü Cennet Bahçeleri hikayesiyle temellendirmiştir.

Erken dönemlerde ortaya çıkmış ve geniş bir coğrafyada anlatılmış olmasına rağmen bu hikaye neredeyse tamamen gerçek dışıdır. Haşhaşın kullanım alanları ve tesiri o dönemde de bir sır değildi ve ne İsmaililerin yazarları ne de aklı başında Sünni yazarlar müritler arasında haşhaş kullanıldığına dair bir beyanda bulunmamışlardır. Haşhaşi ismi Suriye coğrafyasına özgüdür ve muhtemelen de zamanla halk arasında her yöne çekilebilecek bir kelime haline gelmiştir. Her halükarda ismi üne kavuşturan hikaye değil, aksine hikayeyi üne kavuşturan bu isim olmuştur. Öne sürülen çeşitli izahatlardan en akla yatkın olanı, bunun tarikat üyelerinin eylemlerine bir açıklama getirebilme çabası yerine, alaycı bir yaklaşımla onların vahşi inanışlarını ve abartılı tavırlarını küçümsemeye yönelik kullanılan bir ifade olduğuydu. Bilhassa da Batılı araştırmacılar için bu türden hikayeler, başka türlü izah edebilmenin mümkün gözükmediği bir davranışa mantıki açıklamalar getirebilmeyi kolaylaştırmış olabilir.

Silvestre de Sacy'nin bildirisi meseleye ilişkin daha kapsamlı bir dizi çalışmaya önayak olmuştur.

Kuşkusuz bunlar arasında en fazla rağbet görmüş olanı, Avusturyalı şarkiyatçı Joseph von Hammer'ın, 1818'de Stuttgart'ta Almanca olarak basılmış ve 1833'de Fransızcaya; 1835'deyse İngilizceye çevrilmiş olan Haşhaşiler Tarihi adlı eseridir. Bu eser Doğulu kaynaklara dayandırılmış olmasına rağmen o gün için 'gizli cemaatlerin saçtığı tehlikelerden din istismarının ulaşabileceği korkutucu boyutlara ve dizginsiz ihtirasların yaratabileceği dehşet ortamına...' karşı bir uyarı olarak hazırlanmış bir risale niteliği taşımaktaydı. Sacy'e göre Haşhaşiler, katıksız bir itikat ve sert bir ahlaki anlayışın ardına saklanarak din ve ahlakın altını kazan bir sahtekarlar ve aldanmışlar birliği; hançerlerinin ucunda büyük halkların hükümdarlarının can verdiği bir katiller ordusu olmanın yanında çok büyük bir güce de sahipti, çünkü ruhani ve dünyevi iktidarın merkezi olan Halifelik, ilk günden beri can düşmanı olan bu haydut inini dağıtıp, kendisi de bu yıkımın enkazı altında kalana dek geçen üç asırlık bir zaman dilimi boyunca çok büyük bir korku salmışlardı.

Okuyucularının bu noktayı kaçırma ihtimaline karşın Hammer, Haşhaşileri; Tapınak Şövalyeleriyle, Cizvitlerle, İllüminati'yle, Masonlarla ve Fransız Milli Meclisi'nin kral katilleriyle mukayese etmiştir:

"Tıpkı Batı'da devrimci toplulukların Masonlar arasından çıkmaları gibi, Doğu'da da Haşhaşilerin çıktığı kaynak İsmaililerdir... Asya'da II. Hasan'ın saltanat dönemine benzer bir şekilde, aydınlanmacıların salt vaaz aracılığıyla halkları hükümdarlarının koruyucu egemenliğinden ve dini hayatlarıyla olan kuvvetli bağlarından koparabileceklerine dair çılgınca fikirleri, Fransız Devrimi'nin tesiriyle birlikte en kanlı hadiselere zemin hazırlamıştır. [13]

Hammer'ın eseri hatırı sayılı bir etki yarattığı gibi bir buçuk asra yakın bir süre Batı'nın zihnindeki yaygın Haşhaşiler kavrayışının kaynağı olmuştur. Bu sırada özellikle de Suriye ve İran İsmaililerinin tarihlerini konu alan Arapça ve Farsça metinlerin gün ışığına çıkarılıp çevrildiği ve işlenerek açıklığa kavuşturulduğu Fransa başta olmak üzere ilmi araştırmalarda gelişme kaydedilmiştir. Bu gelişmelerin en önemlileri arasında iki İranlı Moğol dönemi tarihçisinin, Cüveyni ve Reşidüddin'in eserleri sayılabilir; her iki tarihçi de Alamut kaynaklı İsmaili el yazmalarına ulaşmış ve onlardan faydalanarak Kuzey İran'daki İsmaili emirliğine dair ilk bütünlüklü açıklamaları ortaya koyabilmişlerdir.

Yeni türden dokümanların ortaya çıkışı önemli bir adımın atılabilmesine imkan sağlamıştır. İslam kaynaklarından faydalanılması, Ortaçağ Avrupa'sı kayıtlarından derlenen bilgileri yeni boyutlara taşımıştır, ancak bu kaynaklar bile çoğunlukla Batılı vakanüvislere ve seyyahlara oranla meseleye daha vakıf olsalar da İsmaililerin öğretilerine ve amaçlarına yaklaşımları daha ziyade düşmanca olan Sünnilere aitti. Şimdi nihayet, tarihte ilk kez İsmaililerin görüşlerini birinci ağızdan aktaran bilgiler gün ışığına çıkarılıyordu. 18. yüzyıl seyyahları Orta Suriye'nin bazı köylerinde halen varlıklarını sürdüren İsmaililere rastladıklarını kaydetmişlerdi. 1810 senesinde Fransa'nın Halep Konsolosu Rousseau, Silvestre de Sacy'nin teşvikiyle, kendi döneminde Suriye'de yaşayan İsmailileri, coğrafi, tarihi ve dini bilgiler ışığında anlattığı bir çalışmasını yayımlamıştır.[14] Kaynaklar belirtilmemiş olmakla birlikte yerel ve sözlü kaynaklara başvurulmuş olduğu görülebilmektedir. Silvestre de Sacy de bizzat bir dizi açıklayıcı not temin etmiştir. Rousseau, bu tarz yerli kaynaklara ulaşarak, bizzat İsmaililerin anlattığı bilgileri kendi kıtasına taşıyan ilk Avrupalı olmuştur. 1812'de, Suriye'deki en önemli İsmaili araştırma merkezlerinden biri olan Masyafta eline geçen İsmaililere dair bir kitaptan derlediği alıntıları yayımlamıştır. Doyurucu tarihi bilgiler içermemekle birlikte bu eser tarikatın dini

öğretilerine az da olsa ışık tutabilmeyi başarmıştır. Suriye'deki bazı diğer metinler de daha sonra basılmak üzere Paris'e ulaştırılmıştır. 19. yüzyıl boyunca birkaç Amerikalı ve Avrupalı gezgin Suriye'deki Haşhaşi köylerine ziyaretlerde bulunmuş, buralardaki kalıntılar ve köy sakinleri üzerine özet raporlar hazırlamışlardır.

Heybetli Alamut Kalesi'nin kalıntılarının halen bulunmakta olduğu İran'daysa pek fazla bilgiye ulaşılamamıştır. 1833 senesinde Albay W. Monteith isminde bir İngiliz subayı, Journal of The Royal Geographic Society'de, bir seyahatinde Alamut Vadisi'nin girişine kadar ilerleyebildiğim ancak kaleye ulaşma ve kaleyi teşhis edebilme şansına sahip olamadığını anlatır. Bu amaca ulaşabilen kişi 1838'de aynı dergide bir anı yazısı yayımlanan Yarbay Justin Sheil olmuştur. Stewart isimli bir İngiliz subayın birkaç sene sonra kaleyi ziyaret etmesinin ardından Alamut Kalesi'nin keşfine yeniden başlanmasına dek neredeyse bir asırlık bir zaman dilimi geçmiştir.[15]

Ancak İran'daki İsmaililerin tarihteki ihtişamlarını yeniden hatırlara getirebilecek tek şey kalıntılar değildi. 1811'de Halep Konsolosu Rousseau İran'a seyahati sırasında İsmaililere dair soruşturmalar yaparken, ülkede halen İsmail'in soyundan gelen bir imama sadakatle bağlı pek çok kimsenin olduğunu öğrenmesiyle şaşkınlığa uğramıştı. İmamın adı Şah Halilullah idi ve kendisi Tahran ile İsfahan arasında kalan Kum yakınlarındaki Kehk köyünde ikamet etmekteydi. Rousseau şöyle anlatıyor: "Eklemeliyim ki Şah Halillullah, kendisine bahşedilmiş mucizevi güçler atfeden ve onu hediyeleriyle durmadan zenginleştirerek halife unvanıyla yücelten müritleri tarafından adeta bir tanrı gibi görülüyor. Hindistan'a kadar yayılmış olan İsmaililerden müritler, İmam'ın hayır dualarını duyabilmek ve karşılığında getirdikleri muhteşem hediyeleri ona sunabilmek için ta Ganj ve İndüs kıyılarından kalkıp düzenli olarak Kehk'e geliyorlar."[16]

1825 yılında İngiliz seyyah J.B. Fraser da İran'da halen yaşamakta olan İsmaililerin varlığını ve artık onun emriyle cinayet işlemeyi bırakmış olsalar da şeyhlerine olan bağlılıklarının aynen devam ettiğini onaylamıştır: "İlk ortaya çıktıkları zamanlardaki dehşetengiz ve derin coşkunluklarını kaybetmiş olsalar da kalanlar bugün bile Şeyh'e gözü kapalı iman etmeyi sürdürmekte."[17]

Tarikatın Hindistan'da da 'evliyalarına gönülden bağlı' müritleri bulunmaktaydı. Önceki liderleri Şah Halilullah birkaç sene evvel (tam olarak 1817) Yezd'de eyalet yönetimine karşı ayaklanmış isyancılar tarafından katledilmiş, daha sonra oğullarından biri onun dini yetkinliğinin mertebesine ulaşabilmiş ve tarikat içerisinde aynı hürmetle karşılanarak lider olarak benimsenmiştir.

Bir sonraki bilgi temini son derece farklı bir kaynaktan gerçekleştirilmiştir. Aralık 1850'de Bombay mahkemelerinde alışılmışın dışında bir cinayet davası görülmüştü. Ait oldukları dini cemaatin içerisinde ortaya çıkmış bir fikir ayrılığı sonucunda dört adam güpegündüz pusuya düşürülüp katledilmişti. Davada on dokuz kişi yargılanmış ve dört kişi idama mahkum edilerek asılmıştı. Cinayetin maktulleri de katilleri de 'Hocalar' adı verilen, Bombay ve Hindistan'ın bazı bölümlerinde çoğunlukla ticaretle geçimini sürdürmekte olan on binlerce müritlik bir cemaate sahip mahalli bir Müslüman tarikatının üyeleriydi.

Hadise, yirmi yılı aşkın bir süredir devam etmekte olan bir ihtilafın sonucunda vuku bulmuştu. İhtilafın başlangıcı, bir grup hocanın İran'da bulunan tarikat liderine rutin ödemelerini yapmayı reddettiği 1827 senesine uzanıyordu. Bu lider, 1817 senesinde katledilen Şah Halilullah'ın yerine geçmiş olan oğluydu. 1818'de İran Şahı onu Mahallat ve Kum'un idarecisi olarak atamış ve kendisine Ağa Han unvanını vermiştir. Bundan sonra kendisi ve onun soyundan gelenler genellikle bu unvanla

anılmıştır.

Hindistan'daki bir grup müridinin ani bir kararla dini vazifeleri olarak paylarına düşen ödemeyi yapmayı reddetmeleri karşısında Ağa Han, onları hizaya getirebilmeleri için İran'dan Bombay'a bir heyet yollamıştır. Bu heyetle birlikte, Bombaylı müritlerin sadakatlerini yeniden kazanmak amacıyla onlara bizzat sert bir nutuk çekecek olan Ağa Han'ın büyükannesi de yola koyulmuştur.

Hocaların büyük bölümü liderlerine sadık kalmış olmakla birlikte küçük bir grup Ağa Han'ın otoritesini tanımamakta ve hocaların hanla herhangi bir bağlantısının olduğunu reddetmekte diretmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan çatışmalar cemaat içinde güçlü yankılar uyandırmış ve 1850 cinayetleriyle birlikte doruğa ulaşmıştır.

Bu esnada Ağa Han da şaha karşı başlattığı isyanın başarısız olması üzerine İran'ı terk etmiş ve kısa bir süre Afganistan'da kaldıktan sonra Hindistan'a sığınmıştır. Afganistan ve Sind'de İngiltere hesabına verdiği hizmetler sayesinde İngilizlerin minnetini kazanmıştır. Önce Sind'de, ardından da Kalküta'da kaldıktan sonra nihayet Bombay'ı mesken tutmuş ve burada kendisini Hocalar Cemaatinin lideri olarak kabul ettirmiştir. Buna rağmen halen kanuni mekanizmaları kullanarak onun egemenliğini benimsemeyen muhalifleri de yok değildi. Bazı öncü eylemleri takiben 1866 Nisan'ında cemaatten ayrılan bir grup, Bombay Yüce Divanı'na bazı bilgiler ve bir dilekçe sunarak Ağa Han'ın Hocalar Cemaati'ne ait emanet mülklerin idaresinden ve cemaatin iç işlerine karışmaktan men edilmesi talebinde bulundu.

Dava, Yüce Divan Başkanı Sir Joseph Arnould tarafından yürütülüyordu. Tanıkların dinlenmesi yirmi beş gün sürdü ve Bombay Barosu'nun neredeyse tamamı davaya iştirak etti. Her iki taraf da tafsilatlı bir biçimde delillendirilmiş ve geniş çapta araştırılmış belgeler sunmuştu ve mahkemenin soruşturmaları tarihten soyağaçlarına; teolojiden hukuka kadar geniş bir alanı kapsamaktaydı. Çok sayıda tanığın yanı sıra, Ağa Han da mahkeme önünde bizzat ifade vermiş ve soyağacına dair deliller sunmuştu. 12 Kasım 1866 günü Sir Joseph Arnold kararını açıklamıştır: 'Bombaylı Hocalar, dinen Şii mezhebinin bir kolu olan İsmaililere bağlı olan Hindistan'daki daha büyük bir Hocalar Cemaati'nin bir parçasıdır; ataları aslen Hindu olan bu tarikatın müritleri sonradan Şii İsmaililerinin inancını benimsemiş ve geçmişten bugüne korunan İsmaili İmamlarına olan ruhani bağlılıklarını sürdürmüşleridir. Dört yüz yıl kadar önce İran'dan gelen bir İsmaili misyonerinin etkisiyle mezheplerini değiştirmişler ve sonuncuları Ağa Han olan İsmaili İmamları hanedanının ruhani otoritesine bağlı kalmışlardır. Bu imamlar Alamut Şeyhleri'nin soylarından gelmektedirler ve bunun üzerinden de Mısır'daki Fatımi Halifesi ve dolayısıyla nihayet Hz Muhammed'le aralarında kan bağı bulunduğunu iddia etmişlerdir. Taraftarları Ortaçağ'da Haşhaşiler ismiyle nam salmıştır."

Arnould'un zengin tarihi kanıtlar ve argümanlarla desteklenen kararı, Hocalar'ın Haşhaşiler'in torunları olan İsmaililerin kurduğu bir cemaat; Ağa Han'ın da Alamut İmamlarının torunu sıfatıyla İsmaililerin manevi lideri olduğunu hukuken tescillemiştir. Cemaat hakkında detaylı bilgiler ilk kez 1899 tarihli Gazetteer of the Bombay Presidency'de sunulmuştur.[18]

Arnould'un kararı aynı zamanda dünyanın farklı yerlerinde bulunan ve Ağa Han'ı liderleri olarak tanımayan başka İsmaili cemaatlerinin de varlığına dikkatleri çekmiştir. Bu cemaatler genellikle her anlamda ulaşılması güç olan ücra yerlerde küçük azınlıklar halinde konuşlanmış, inanışlarını ve yazılı eserlerini ölümleri pahasına gizli tutmayı ilke edinmişlerdir. Yine de söz konusu yazılı eserlerin bir kısmı elyazmaları halinde alimlerin eline ulaşmıştır. İlk başlarda kaynakların tamamı, Ortaçağ'da

olduğu gibi modern zamanlarda da İsmaililere dair Batı ilgisinin önde gelen coğrafyası olan Suriye'den elde edilmişse de sonraları geniş bir coğrafyayı kaplayan farklı farklı yerlerden bilgi akışı sağlanmıştır. 1903 senesinde Caprotti adlı bir İtalyan tüccar Yemen'deki San'a şehrinden, Milano'daki Ambrosiana Kütüphanesi'nde bulunan birkaç adet derlemenin ilk dizisi olan altmış kadar Arapça elyazması metni de beraberinde getirmişti. Yapılan incelemelerde, bu metinlerin aralarında İsmaililerin öğretilerini konu alan ve Arabistan'ın güneyindeki bazı bölgelerde yaşamakta olan İsmaililere ait alışmalara rastlanmıştır. Bu çalışmaların bazı bölümleri gizli şifrelerle kaleme alınmıştı.[19] Avrupa'nın öbür ucunda, Rus alimler ellerindeki Suriye menşeli İsmaili kaynaklarını incelediklerinde imparatorluklarının sınırları dahilinde İsmaililerin yaşadıklarını keşfetmişler ve 1902'de Kont Alexis Bobrinskoy, İsmaililerin Rusya'nın Orta Asya'daki bölgelerindeki örgütlenmeleri ve faaliyetlerini konu alan bir anlatı yayımlamıştır. Yakın tarihlerde, A. Polovtsev adlı bir sömürge valisi de Farsça kaleme alınmış İsmaililere ait bir din kitabını ele geçirmiş, eser Rusya Bilimler Akademisi'ndeki Asya Müzesi'ne konmuştur. Bunu izleyen bir diğer nüsha daha olmuş, 1914 ve 1918 yılları arasında I.I. Zarubin ve A.A. Semyonov adlı şarkiyatçılar tarafından Amu-Derya Nehri'nin yukarı kesimlerinde kalan Şugnan'dan getirilen bir İsmaili elyazmaları koleksiyonu müzenin arşivine katılmıştır. Bunlar ve peşi sıra elde edilen başka elyazmalarıyla birlikte Rus araştırmacılar Pamir ve bitişiğindeki Badakşan'ın Afgan sınırları civarında yaşayan İsmaililerin dini literatürlerini ve inanışlarını inceleme olanağına kavuşmuştur.[20]

Bu dönemden itibaren İsmaili araştırmalarında hızlı ve önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bilhassa da tarikatın Hindistan'da bulunan zengin kütüphaneleri sayesinde daha pek çok İsmaili metnine ulaşılmış, bizzat İsmaililerin kendileri de dahil olmak üzere çeşitli ülkelerde çok sayıda bilim adamı tarafından detaylı araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Yalnız kayıp literatürün temini tarih alanında hayal kırıklığı yaratmıştır. Gün ışığına çıkarılabilen eserlerin tamamına yakını din ve dinle alakalı meseleleri ele alan kitaplar olmakla birlikte hem sayıca az hem de içerik açısından yetersizdi, ki bu belki de tarikatın Ortaçağ tarihçilerinin tek başlarına kavrayabilip kaleme alabilecekleri bir siyasi ve coğrafi odaktan yoksun bir azınlık cemaati oluşunun kaçınılmaz sonucuydu. Yalnızca Alamut Emirliği'nin kendilerine ait vakayinamelere sahip olduğu söylenebilir, lakin bunlar bile İsmaili değil Sünni tarihçiler tarafından muhafaza edilmiştir. İsmaili literatürü tarihsel içerik bakımından zayıf olsa da tarihi açıdan su götürmez bir değere sahiptir. Tarih anlatıcılığına katkısıysa yok denecek kadar azdır; belki İran Haşhaşilerine dair birkaç metin ve Suriye'deki kardeşleri hakkında yazılmış daha da azından öteye gitmez. Öte yandan eldeki eserler, hareketin dini altyapısının kavranabilmesine paha biçilmez katkıda bulunmuş, İsmaililerin İslam dini içerisindeki; Haşhaşilerin ise İsmaililerin bir kolu olarak inanış ve gayelerinin dini ve tarihi açıdan taşıdığı öneme dair yeni bir kavrayış imkanı sunmuştur. Böylece ortaya çıkan Haşhaşiler tablosu, gerek Ortaçağ seyyahları tarafından Doğu'dan taşınmış tüyler ürpertici rivayetler ve fantezilerle, gerekse 19. yüzyıl şarkiyatçılarının maksatları anlayıp açıklamaktan ziyade yalanlayıp kınamak olan Ortodoks Müslüman ilahiyatçıların ve tarihçilerin kaleminden çıkma elyazmalarından hareketle çizmiş oldukları düşmanca ve çarpık tablodan kökten bir farklılık arz etmiştir. Haşhaşiler artık, ne düzenbaz bir liderin uyuşturucu etkisi altına alarak yönlendirdiği bir nihilist teröristler çetesi ne de bir maharetli katiller topluluğu olarak görülüyordu. Ancak bu, onlara olan ilginin azalmasına sebep olmamıştır.

1 Brocardus, Directorium ad passagium faciendum, RHC, E, Documents Armeniens II, Paris, 1906, s. 496497.

2 Villani, Cronica, IX, s. 290-291; Dante, Inferno, XIX, s. 49-50; akt. Vocabulario della Lingua Italiano, 'assassino' maddesi.

3 Stasburg vicedominus'u Ferhard'ın raporu (muhtemelen, editörün de belirttiği gibi, Burchard'la karıştırılmış), Alman vakanüvis Lübeckli Arnold tarafından (Chronicon Slavorum, VII, 8, ed. W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen, Stuttgart-Berlin, 1907, II. s. 240) aktarılmıştır.

4 William of Tyre, Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum, XX, s. 31, ed. J.P Migne, Patrologia, CCI, Paris, 1903, s. 810-811; karş. E.A. Babcock ve A.C. Krey'in İngilizce çevirisi, A History of Deeds Done Beyond the Sea, II, New York 1943, s. 391

5 Chronicon, IV, s .16, ed. Wattenbach, s. 178-179

6 F.M Chambers, "The Troubadors and the Assassins" , Modern Language Notes, LXIV, 1949, s. 245-251. Olschki, muhtemelen Dante'nin gençliğinde yazmış olduğu bir sonesinde, şairin, aşığına olan sadakatini, Haşhaşi'nin Dağın Şeyhi'ne ya da din adamının Allah'a bağlılığından daha kuvvetli olarak tasvir ettiği bir pasajı (Storia, s. 215) kaydetmiştir.

7 Cont. William of Tyre, XXIV, s. 27, ed. Mügne, Patrologia, CCI, s. 958-959; Matthew of Paris, Chronica Majora, ed. H.R Luard, Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores, 57, III, Londra, 1876, s. 488-489; Joinville, Historie de Saint Louis, Bölüm LXXXIX, Historiens et Chroniqueurs du Moyen Age, ed. A. Pauphilet, Paris, 1952, s. 307-310.

8 Nowell, 515, Fransızca çevirisini Collection des Memoires Relatifs l'Historie de France (XXII, s. 47 vd.) adlı eserden aktarırken; Latince metin Historia Orientalis (I,1062), Bongars'ın Gesta Dei per Francos (Hanover, 1611) adlı eserinden aktarılmaktadır.

9 The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253-1255 (çev. Ve ed. W.W Rockhill, Londra, 1900, s. 118, 222); The Texts and Versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis, ed. C.R. Beazley, Londra, 1993, s. 170, 216, 324. Başka rivayetlerde, dört yüz suikastçıdan bahsedilmektedir.

10 The Book of Ser Marco Polo, çev. ve ed. Sir Henry Yule, 3. Baskı, gözden geçiren: Henri Cordier, I, Londra 1903, Bölüm XXIII ve XXIV, s. 139-143.

11 İbn Müyesser, Annales d'Egypte, ed. H. Masse, Kahi re, 1919, s. 68; elBündari, İmadüddin'den özetleyerek, Histoire des Seldjoucides de l'Iraq, M. Th. Hotsma, Recueil de Textes Relatifs a l'Histoire des Seldjoucides, I. Leiden, 1889, s. 195; Kitabür'r reddi ale'l Mülhidin, ed. Muhammed Taki Danişpezhuh, Revue de la Faculte des Lettres, Universite de Tbariz, XVII/3, h. 1344, s. 312. Marco Polo'nun anlatısının kimi uyarlamalarında tam olarak assassin kelimesine rastlanmamaktadır bile.

12 "Memoire sur la dynastie des Assassins...", Memoires de l'Institut Royal, IV, 1818, s. 1-85 (Memoires d'Histoire et de Litterature Orientales, Paris, 1818, s. 322403)

13 J. Von Hammer, Geschichte der Assassinen aus Morgenlandischen Quellen, Stuttgart 1818; İngilizce çevirisi: The History of the Assasins, çev. O.C Wood, Londra, 1835, s. 1-2, 217-218.

14 "Memoire sur les Ismaelis et les Nosairis de la Syrie, Addresse a M. Silvestre de Sacy par M. Rousseau..." Cahier, XLII, Annales de Voyages, XIV, Paris, 18091810, s. 271 vd.; daha fazla bilgi için, Lewis, "Sources...", s. 477-479.

15 W. Monteith, " Journal of a Journey through Azerbijan and the Shores of the Caspian", J.R Geog. S., III, 1833, s. 15 vd.; J. Shiel, Itinerary from Tehran to Alamut and Khurramabad in May 1837", a.g.e., VII, 1838, s. 430434. Daha fazla bilgi için bkz. Lockhart, "Hassan-i Sabbah and the Assassins" , BSOAS, V, 1928-1930, S. 689-696; W.Ivanow, "Alamut" Geographical Journal, LXXVII, 1931, s. 38-45; Freya Stark, The Valleys of The Assassins, Londra, 1934; W. Ivanow, " Some Ismaili Strongholds in Persia", IC, XII, 1938, S. 383392; keza, Alamut and Lamasar, Tahran, 1960; P. Willey, The Castles of the Assassins, Londra 1963; L. Lockhart ve M. G. S. Hodgson, "Alamut" maddesi, EI (2); Menuçehr Sütüdeh, "Kal'a-i Alamut" Ferheng-i İran zemin, III. H. 1334, s. 5-21.

16 Annales de Voyages, XIV, 1818, s. 279; akt. St. Guyard, Un Grand Maitre des Assassins... JA'dan ayrı basım, Paris 1877, s. 57-58.

17 J.B Fraser, Narrative of a Journey into Khorassan, Londra, 1825, s. 376-377.

18 . Bu hadiselerin tam anlatımı, Zawahir Noorally'nin Nisan 1964 tarihinde Londra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne sunmuş olduğu The First Agha Khan and the British 1838-1868... başlıklı yüksek lisans tezinde yer almaktadır. 1867'de Bombay'da yayımlanmış olan Arnould kararı, A.S Picklay'in History of the Ismailis (Bombay, 1940, s. 113-170) adlı çalışmasında yeniden yer almıştır.

19 E. Griffini, "Die Jüngste Ambrosianische Sammlung Arabischer Handschriften" ZMDF, 69, 1915, s. 63 vd.

20 W. Ivanow, "Notes sur l'Umumu'l Kitab' des Ismaeliens de l'Asie Centrale', REI, 1932, s. 418. vd.; V. Minorsky, "Shugnan" maddesi, El(2); A. Bobrinskoy, Sekta Isma'iliya v Russkikh i Bukharrskikh Predelakh, Moskova, 1902. Yakın tarihte Sovyetler'in Pamir'e düzenlediği seferin özeti için bkz. A.E Bertel, " Otcet O Rabote Pamirskoy Ekspeditsii...", Izvestya Akad. Nauk Tadzhiksoy SSR, 1962, s. 11-26.

2. BÖLÜM

İSMAİLİLER

İslam'daki ilk kriz Hz. Muhammed'in 632 yılındaki vefatıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed asla fani bir insan olmanın ötesinde bir iddiada bulunmamış, kendisine Allah'ın emirlerini insanlığa ileten bir resulü olmaktan başka hiçbir ilahi mertebe ya da ölümsüzlük atfetmemesi itibariyle kendinden önceki emsallerinden ayrılmıştır. Ancak İslam cemaatine ve yeni yeni oluşan İslam devletinin başına kendisinden sonra kimin geçeceği hususunda açık bir talimat vermediğinden Müslümanların elinde İslamiyet öncesi Arabistan'dan miras kalan yetersiz siyasi deneyimlerden başka bir kılavuz bulunmamaktaydı. Bazı münakaşaların ve tehlikeli bir gerilim sürecinin ardından Hz. Muhammed'in vekilliği yani halifelik makamı için ilk Müslümanlar arasındaki en saygı duyulan şahsiyetlerden olan Hz. Ebu Bekir ismine karar kılınmış ve neredeyse tesadüfen gerçekleşmiş bu süreç, İslamiyet'te büyük önem arz eden Halifelik kurumunu doğurmuştur.

Halifeliğin ilk günlerinden itibaren bir grup kimse ısrarla, Hz. Muhammed'in yerine geçmenin Hz. Ebu Bekir ya da onun ardından gelen halifelerin değil, Hz. Ali'nin hakkı olduğunu öne sürmüştür. Hz. Ali'ye olan desteğin ardında kısmen, sahip olduğu üstün vasıflardan dolayı onun bu makam için biçilmiş kaftan olarak görülmesi; kısmen de Hz. Muhammed'in ailesinden biri olmasından doğan doğal bir halifelik hakkı olduğu yolunda meşruiyetçi bir görüş bulunmaktaydı. Ali Şiası yani 'Ali taraftarları' olarak ortaya çıkan bu grup zamanla kısaca Şia ismini almış ve ilerleyen zamanlarda İslam'daki en önemli dini ihtilafa ivme kazandırmıştır.

Başlangıçta Şia, ne kendine özgü dini akideleri ne de İslam dininin siyasi otoritesinin tabiatı içinde olandan öte bir dini içeriği bulunmayan ve salt bir iktidar adayının destekçisi olma niteliği taşıyan siyasi bir hizipten ibaretti. Lakin çok geçmeden hem taraftarlarının niteliğinde hem de öğretilerinin doğasında önemli değişmeler meydana geldi. Çoğu Müslüman'ın gözünde İslam cemaati ve devleti yanlış bir yola sapmıştı, Hz. Muhammed ve ilk sahabelerin tasavvur ettiği ideal toplum modeli vicdansız ve tamahkar bir aristokrasinin egemenliği altındaki bir imparatorluğa dönüşmüş; adalet ve eşitliğin yerini eşitsizlik, imtiyazcılık ve istibdat almıştı. Olaylara bu doğrultuda bakan büyük çoğunluğa göre, İslam'ın mesajının yeniden gerçek ve özüne sadık bir biçimde uygulanabilmesi, Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin hakimiyeti altına dönüşle mümkün olabilecekti.

656 senesinde, Müslüman isyancıların halife Hz. Osman'ı katletmelerinin ardından Hz. Ali nihayet halifelik makamına oturmuştu. Ama oldukça kısa süren saltanatı çekişmeler ve iç savaşla birlikte son bulmuştur. Nihayet 661'de Hz. Ali'nin de öldürülmesiyle onun hasmı olan Muaviye'ye geçen halifelik, yaklaşık bir asırlık bir süre boyunca Muaviye'nin soyundan geldiği Emevi sülalesinin elinde kalmıştır.

Ali Şiası, Hz. Ali'nin ölümüyle birlikte ortadan kaybolmamış, hatırı sayılır kalabalıktaki Müslüman topluluklar, Müslümanlığın hakiki önderlerinin yer aldığına inandıkları Hz. Muhammed'in soyuna sadakatlerini sürdürmüştür. Bu kimselerin hak talepleri ve arkalarına aldıkları destek gittikçe artarak ilahi, hatta mesihvari bir karaktere bürünmüştür. İdeal İslam devleti tasavvuru, ilahi yasalarla

tesis ve muhafaza edilen bir dini idare olmuştur. Devletin hakimiyeti Allah'tan gelmektedir ve İslam'ı koruyup kollama ve Müslümanların İslami hayatı hakkıyla yaşayabilmeleri için gerekli şartların temini vazifeleri, hükümdarı olan halife'ye tevdi edilmiştir. İslam toplumunda, yasama, yürütme ve yargı alanlarında dünyevi ve ilahi olan arasında belirgin bir fark gözlenmez. Din ve devlet müesseseleri birdir ve başlarında da halife bulunmaktadır. Toplumsal kimlik ve bütünleşmenin temellerinin ve devlete olan sadakat ve vazife rabıtasının anlamını tamamıyla ilahi bir bağlamda kazandığı bu sistemde, bizim aşina olduğumuz Batı'daki din ve devlet işlerinin ayrılmasını öngören laiklik anlayışı, uygunsuz ve hakikatsiz bulunmaktadır. Sosyal koşullara bağlı olsa da siyasi hoşnutsuzluklar ifadelerini dini açıklamalarda bulmakta ve dini anlaşmazlıklar da politik imalar taşır hale gelmektedir. Bir Müslüman topluluk iktidara yönelik salt yerel ya da münferit olanın ötesinde, mevcut düzeni değiştirmeye yönelik bir meydan okuma geliştirerek muhalefette bulunma çabasına girdiği vakit, bir dini örgütlenmeye ve cemaate ihtiyaç duymuştur. Zira teokratik temellere dayanan İslami halifelik düzeninde, şahsi eylemlerin ve anlık hedeflerin ötesine geçebilecek bir araç yaratabilmenin başka bir yolu yoktu.

İslam'ın yayılmaya başladığı ilk yüzyılda mezhepler arası çatışmalar ve çeşitli ayaklanmalarla su yüzüne çıkan çok sayıda hoşnutsuzluklara ivme kazandırmış olan pek çok gerginlik yaşanmıştır. İslam dışı kitleleri dinlerini değiştirmeye ikna yoluyla güdülen yayılma politikası sonucunda, giderek artan sayıda Hristiyan, Yahudi ve Farsi geleneklerine sahip yeni Müslüman'ın, beraberlerinde, ilk Müslüman Arapların aşinası olmadığı dini akideleri ve alışkanlıları Müslümanlığa taşımaları söz konusu olmuştur. Din değiştiren bu kimseler, kendileri de artık Müslüman olmalarına rağmen Arap olmadıklarından aristokrat da sayılmamış, bu nedenle de hakim Arap aristokrasisinin kendilerine dayattığı aşağı sosyal ve iktisadi mevkinin içlerinde yarattığı adaletsizlik duygusu, onları mevcut düzenin meşruiyetini sorgulayan hareketlerin gönüllü neferleri haline getirmiştir. Arap fatihleri dahi bu başıbozuklara karşı bağışıklık kazanamamıştır. Dindar Araplar, halifelerin ve egemen kadroların bu dünyevi tutumlarını kınamış; göçebe Araplar ise iktidarın yetki suistimalleri karşısında sinirlenmekten geri duramamışlardır. Bunlarla birlikte, fetih ve yağmaların doğurduğu daha keskin iktisadi ve sosyal farklılaşmalardan mustarip niceleri de yeni Müslümanların acılarına ve umutlarına ortak olmuştur. Bahsi geçen bu grupların büyük çoğunluğu siyaseten ve dinen meşruiyetçi bir geleneğe sahipti: Yahudi ve Hristiyan inanışında Kral Davud'un ailesinin kutsallığı ve seçilmiş Mesih sayesinde nihai zafere kavuşması, Zerdüştilerin kıyamet gününde Zerdüşt'ün kutsal tohumundan kurtarıcı Saoşyans'ın doğacağına inanmaları gibi. İslam dinine geçtikten sonra bu kimseler mevcut düzende bulunan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve İslam'ın vaatlerinin hayata geçirilmesinin sözlerini veren Peygamber sülalesinin etkisine kapılmışlardır.

Şia'nın bir taraftar grubundan bir mezhebe dönüşmesi sürecinde Şii taliplerin Emevi halifesini tahttan indirmeye yönelik başarısız girişimlerinden doğan iki olay bilhassa önemlidir. 680 senesindeki ilk olay, Hz. Ali ve onun Hz. Muhammed'in kızı olan eşi Hz. Fatma'nın oğullarının önderliğinde vuku bulmuştu. Muharrem ayının onuncu gününde, Irak'ta Kerbela adı verilen bir yerde Emevi kuvvetleriyle karşılaşan Hz. Hüseyin ile onun ailesi ve taraftarları hunharca katledilmiştir.

Katliamda yetmiş kadar insan can vermiş; yalnızca çadırlardan birinde uyur vaziyette bırakılmış olan Ali Zeynelabidin adlı hasta bir çocuk hayatta kalabilmişti. Hz. Muhammed'in ailesinden kişilerin şehit edildiği bu dokunaklı hadisenin ardından kabaran keder ve nedamet dalgaları Şia

içerisinde acı, tutku ve kefaretten beslenen taşkın dini duyguların taşıyıcısı olmuştur.

7. yüzyılın sonuyla 8. yüzyılın başı arasında ikinci bir dönüm noktasına ulaşıldı. 685 senesinde Küfe Araplarından olan Muhtar adlı kişi, Hz. Ali'nin oğullarından biri olan Muhammed Hanefi'yi Müslümanların tek ve hakiki lideri ilan ederek onun şahsında bir isyan başlattı. Muhtar 687'de bozguna uğratılıp öldürüldüyse de başlattığı hareketin devamı gelmiştir. Muhammed Hanefi 700 yılı dolaylarında vefat ettiğinde imamlığın onun oğluna miras kaldığını öne sürenler çıkmıştır. Bir grup kimse de Muhammed Hanefi'nin gerçekte ölmemiş, Mekke yakınlarındaki Radva Dağı'na saklanmış olduğunu ve Allah'ın takdir ettiği an geldiğinde geri dönüp düşmanlarına karşı zafer kazanacağını iddia etmiştir. Bu mesihvari imama, 'hak yolunda' manasına gelen 'Mehdi' sıfatı yakıştırılmıştır.

Bu olaylar uzun bir dini motifli devrimci hareketler silsilesinin yolunu açmıştır. Bu türden bir hareket içerisinde iki ana figür karşımıza çıkar; Zulmü sonlandırıp adaleti hakim kılmaya gelmiş olan, kimi zaman da kendisine Mehdilik atfedilen 'İmam' ve onun -sıklıkla da bizzat kendisinin tasarladığımesajlarını vaaz eden, müritlerini bir araya getirerek zafer ve şahadet yolunda onlara önderlik eden 'Dai.' 8. yüzyılın ortalarına doğru bu hareketlerden bir tanesi Emevileri devirip yerine Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin geldiği sülalenin başka bir kolu olan Abbasileri geçirmek suretiyle geçici bir zafer elde etmiştir, lakin zafer henüz kazanılmışken Abbasi Halifeleri kendilerini iktidara taşımış olan mezheple ve dailerle ilişkilerini kesmiş, din ve siyasette istikrar ve süreklilik yolunu seçmişlerdir. Devrimci beklentileri hüsrana uğratan bu rota değişimi yeni ve ateşli bir hoşnutsuzlar kitlesi doğurmuş ve buradan da pek çok yeni radikal ve mesihi hareket dalgaları yayılmıştır.

İlk zamanlarda Şia'nın dini akideleri ve faaliyetleri sıklıkla değişmelere maruz kalmıştır. Peygamber sülalesinden geldiğini iddia eden kimi akla yatkın, kimiyse tamamen sahte çok sayıda talipli, beklenen kurtarıcının efsanevi tasvirine yeni katkılarda bulunduktan sonra ortadan kaybolmuştur. Sunulan reçeteler, az-çok hanedanlık yanlılığı içeren ılımlı muhalefetten, mevcut İslam kavrayışı ve İslam'ın ortak kabul görmüş öğretilerinden koparılmış aşırı uçlardaki aykırılıklara varan bir çeşitlilik göstermiştir. Bu süreçte tekrar tekrar karşımıza çıkan figürler, mucizevi güçlere sahip olduklarına inanılan ve öğretileri Gnostisizm, Maniheizm ve başka birçok Farisi ve Yahudi-Hristiyan geleneklerindeki sapmaların bir harmanı olan mistik ve aydınlanmacı fikirlerden türemiş kutsal adamlar; imamlar ve dailerdir. Bu kimselere atfedilmiş inanışlar arasında reenkarnasyon, imamların ve hatta bazen dailerin tanrılaştırılması ve sefahat yani hukukun ve her türlü kısıtlamanın tamamen reddedilmesi yer almaktadır. Bazı bölgelerde, mesela İran ve Suriye'nin bazı bölümlerinde yaşayan köylüler ve göçebeler arasında, Şiilik öğretilerinin ve kökenleri daha eskilere giden yerel mezhep ve inanışların karşılıklı etkileşimlerinin doğurduğu özgün yerel dinler ortaya çıkmıştır. Mezheplerin siyasi reçeteleri son derece açıktı: Mevcut düzeni yıkarak başa seçtikleri yeni imamı getirmek. Faaliyetleri açıkça sosyal ve iktisadi hoşnutsuzluklara ve gayelere hizmet ediyorduysa da belirgin bir sosyal ve iktisadi reçetelerinin olduğunu söylemek güçtür. Bu faaliyetlerin hangi amaçlara yönelik olacakları, Mehdi'nin karşılayacağı umulan beklentileri gösteren halihazırdaki mesihi geleneklere göre de belirlenmiş olabilir. Yaygın bir görüşe göre, Mehdi'ye biçilen görevlerin bir kısmı İslami'dir; İslam'ı yeniden tesis etmek ve dünyanın en uç köşelerine kadar yaymak. Daha belirgin olarak ise Mehdi adalet sağlamak; 'o gün dünyaya hakim olan zorbalık ve baskının yerine adalet ve eşitliği hakim kılmak', zayıfla güçlü arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırarak barış ve refah getirmek üzere gelecektir.

Başlangıçta Şiilerin bağlılıklarını sunduğu liderler, hak taleplerini doğrudan doğruya onun kızı Hz. Fatma üzerinden aynı soydan gelmelerine değil, Hz. Muhammed'le olan akrabalık bağlarına dayandırmışlardır, zira bunlardan en faal olanlarının da dahil olduğu birkaçının soyları peygamber kabilesinin farklı kollarına dayanıyor, Hz. Fatma, hatta Hz Ali'yle bile bir soydaşlıkları bulunmuyordu.

Lakin Abbasilerin zafer ve ihanetlerinin ardından Şia, bütün umudunu Hz. Ali'nin, bilhassa da onun Hz. Muhammed'in kızıyla olan evliliğinden doğan çocuklarının soyundan gelenlere bağlamıştır. Hz. Muhammed'le doğrudan kan bağının önemine giderek artan bir vurgu yapılmış ve onun ölümünden bu yana İslam cemaatinin başa gelmiş yegane meşru liderlerinin hepsinin aynı imam soyundan oldukları düşüncesi geçerlilik kazanmıştır. Bu kimseler, Hz. Ali, onun oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ve Hz. Hüseyin'in Kerbela faciasından sağ kalabilmiş tek kişi olan oğlu Ali Zeynelabidin'den olma torunlarıydı. Hz. Hüseyin'in dışında bu imamlar ekseriyetle kendilerini siyasi faaliyetlerin dışında tutmuşlardır.

Diğer talipler nafile çabalarla halifeyi zor kullanarak iktidardan indirmeye çalışmışken, iktidarın meşru sahipleri olan imamlar, baştaki halifeye karşı yasal bir muhalefet sürdürmeyi tercih etmişlerdir.

Siyaset merkezlerinden uzakta, Mekke ya da Medine'de ikamet etmişler, hak iddialarını canlı tutmakla birlikte ileri boyutlara taşımamışlardır. Öte yandan imparatorluğun önce Emevi ve ardından Abbasi halifelerinin bazılarının meşruiyetini tanımışlar, hatta onlara yardım ve tavsiyelerde bulunmuşlardır. Dindar Şia geleneğinde, meşru imamların bu tutumuna dini bir hava verilmiş, etkisizlikleri adanmışlıklarının ve ahir hayata dönmüşlüklerinin bir ifadesi, uysallıkları ise 'takiyye' ilkesinin bir gereği olarak görülmüştür. İhtiyat, tedbir gibi anlamlara gelen takiyye tabiri, İslam öğretisindeki 'takdir-i ilahi' anlayışının bir ifadesidir; zaruret veya tehdit altındaki müminler belli dini vazifelerini yerine getirmekten muaf tutulabilir. Çeşitli şekillerde tefsir edilmiş olan takiyye prensibi Şia'ya mahsus değildir, lakin en fazla zulüm ve baskıya maruz kalmış kimseler Şia yandaşları olduğundan takiyyeden en çok medet umanlar da bunlar olmuştur. Halkın ya da iktidarın düşmanlığını uyandırması muhtemel inanışların örtbas edilebilmesine yönelik ya da tamamen umutsuz isyanlarla sahiplerini göz göre göre ölüme mahkum eden radikal tavırlara karşı bir yanıt olarak takiyyeye başvurulmuştur.

8. yüzyılın ilk yarısında, Şia'nın aşırılıkçı unsurları arasında yoğun bir hareketlilik yaşanmıştır. Bilhassa Irak'ın güneyinde ve Basra Körfezi kıyılarında yaşayan karma nüfus içerisinde sayısız tarikat ve hizipler oluşmuştu. Bunlar değişken ve eklektik akidelere sahiptiler ve bir tarikattan ya da liderden diğerine intikal hem kolay hem de sık görülen bir hadiseydi. İslami kaynaklarda, özünde mütevazi kimseler olsalar da isyanlara önderlik etmiş ve ölüm cezasına çarptırılmış ve ileride İsmaililerin karakteristiğini oluşturacak akidelerin atfedildiği pek çok dainin isimlerine rastlanmaktadır. Bir grup telle adam boğmayı dini bir vazife bellemişti ve bunlar Hintli Thuglara açık bir benzerlikle ileriki yüzyıllarda karşımıza çıkacak olan suikastçıların ilk habercileriydi. Ilımlı akidelere sahip olanlarının bile arasından zor kullanarak iktidarı ele geçirmeye çalışmış ve önce Emevi, daha sonra da Abbasi ordularının elinden yenilgi ve yıkımı tatmış militan gruplar çıkmıştır.

8. yüzyılın ikinci yarısına girildiğinde, geçmişteki aşırılıkçı ve militan hareketlerin çoğu ya yenilgiye uğramış ya da önemini kaybetmiş ve yok olmuştu. Bu sırada İslam cemaatinin meşru

liderleri olan, ılımlı, yumuşak başlı ama bir o kadar da sebatkar imamlar, Şii inancını muhafaza edip zenginleştirerek İslam dünyasının hakimiyetini ele geçirme yolunda yeni ve daha büyük bir hamlenin yolunu açtılar.

İlk dönemlerde yaşanmış bu başarısızlıklara ve bizzat imamların aksi yöndeki telkinlerine rağmen, imamların yakın çevresinde dahi aşırılıkçı ve militan unsurlar ortaya çıkmaya devam etmiştir. Aşırılıkçılarla ılımlılar arasındaki kati kırılma Hz. Ali'den sonraki altıncı imam Cafer es-Sadık'ın 765 yılında ölümünün ardından olmuştur. Cafer'in en büyük oğlu İsmail'di. Sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte, muhtemelen de aşırılıkçı unsurlarla olan ilişkisi yüzünden İsmail mirastan men edilmiş ve Şia içinde büyük çoğunluk, yedinci imam olarak onun küçük kardeşi Musa Kazım'ı tanımıştır. İmamlık, 873 senesinde ortadan kaybolmuş olan on ikinci imama dek Musa'nın soyundan gelenlerin elinde kalmıştır ve bu kişi Şia'nın büyük kesimi için bugün bile 'Beklenen İmam' ya da 'Mehdi' olma özelliğini sürdürmektedir. On İki İmamlar'ın İsna Aşeriyye yahut On iki İmam Şiası olarak da bilinen müritleri, tarikatın nispeten daha ılımlı olan kolunu temsil etmektedir. Sünni İslam'la aralarındaki temel farklılıklar, akidelerindeki belli birkaç noktayla sınırlıdır, ki bu farklılıklar da son yıllarda önemlerini giderek yitirinişlerdir. 16. yüzyıldan bu yana On İki İmam Şiiliği İran'ın resmi mezhebi olmuştur.

İsmaililer olarak bilinen bir başka grup, İsmail'i ve onun soyundan gelenleri takip etmiştir. Uzunca bir süre gizliliğini korumuş bu grup, gerek bütünlük ve örgütlenme bakımından, gerekse düşünsel ve duygusal bir cazibe merkezi olması bakımından, bütün rakiplerini açık ara geride bırakan bir mezhep kurmuştur. Kendilerinden önceki mezheplerin karmaşık spekülasyonları ve iptidai hurafelerinin yerine bir dizi seçkin ilahiyatçı, üst düzey bir felsefeye dayanan bir dini akideler sistemi üretmiş ve asırlarca gözden uzak kaldıktan sonra gerçek değerinin idrakine yeni yeni varılan bir literatür yaratmışlardır. İsmaililer, dindar kesime, Kuran'a, geleneğe ve İslam hukukuna en az Sünniler kadar büyük bir itibar gösterileceğini vaat etmişlerdir. Entelektüeller için kadim, bilhassa da Yeni Eflatuncu düşünceden yola çıkarak evrenin düzenine felsefi bir açıklama getirmişlerdir. Maneviyatçılara hitabense, imamların ıstırapları ve müritlerinin çile deneyimi, hakikate erişme yolundaki fedakarlıkları gibi örneklere dayanan samimi, şahsi ve hisli bir itikat geliştirmişlerdir. Nihayet hoşnutsuz kesime, mevcut düzeni ortadan kaldırarak yerine Hz. Muhammed'in varisi, Allah'ın seçtiği, insanlığın meşru lideri olan imam önderliğinde yeni ve adil bir toplum kurabilmek için gerçek bir imkan sunabileceğine inanılan, örgütlü, geniş bir alana yayılan ve kudretli bir muhalefet hareketinin cazibesini sunmuşlardır.

İsmaililerin düzeninde imam, öğreti ve örgütlenme, sadakat ve eylem konuları bakımından merkezi bir önem teşkil eder. Dünyanın, evrensel aklın evrensel ruh üzerine olan etkisiyle yaradılışının ardından insanlık tarihi, her biri 'sözcü' bir imam ya da peygamberle başlayıp peşi sıra yerlerine 'sessiz' imamların geçtiği döngülere girmiştir. İnancın gizli tutulmasına ya da muvaffak olduğu dönemlere mukabil, imamların da gizlendiği ya da ortalıkta olduğu döngüler yaşanmıştır. Mevcut döngüde İsmail dolayısıyla Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın soyundan gelen imam ilahi bir güçle donatılmıştır ve asla sapkınlık etmez; evrenin metafiziksel ruhunun kişileştiği bir mikrokozmos olması itibariyle zaten özünde ilahidir. Böylelikle imam; bilgi ve hakimiyetin, haberdar edilmemiş olanlardan gizli tutulan ezoterik gerçeklerin, topyekun ve sorgusuz bir itaat gerektiren buyrukların kaynağıdır.

Mürit, gizli bilginin ve eylemin heyecanına ve hareketliliğine kapılıyordu. Bilgiler, ezoterik tefsir anlamına gelen ve kimi yerde karşımıza çıkan Batıni tabirine ismini vermiş olan, tarikatın özgün öğretilerinden 'tevilü'l batın' vasıtasıyla aktarılıyordu. Kuran'ın ve geleneklerin açık ve kesin anlamlarının yanında, imam tarafından ifşa edilen ve müritlere öğretilen mecazi ve ezoterik tefsirleri de bulunmaktaydı. Tarikatın bazı kolları daha da ileri giderek, İslam anlayışına ters düşen uç muhalif fikirlerde ve tasavvufta tekrarlanan antinomian (ahlak kurallarına karşı) bir öğretiyi benimsemişlerdir. Nihai dini vecibe, gerçek imamın bilgisi ve irfanıydı; kanunların birebir anlamları müminler lehinde ilga edilmiştir ve yalnızca kafirlerin cezalandırılabilmesi için bunlara başvuruluyordu. İsmaililerin dini yazınında sıklıkla işlenmiş meselelerden biri de ilk anda nafile görünse de ardından göz kamaştırıcı bir aydınlanma anıyla zirveye ulaşan hakikate erme çabası olmuştur. Tarikatın örgütlenmesi ve faaliyetleri, öğretilerinin muhafazası ve yayınlanması, en üstünde imamın sağ kolu konumundaki baş dainin bulunduğu bir dailer hiyerarşisinin elinde bulunmaktaydı.

İsmail'in ölümünden sonraki ilk bir buçuk yüzyıl boyunca imamlar kendilerini gizli tutmaya devam etmiş, dailerin eylem ve hatta öğretilerine dair çok az bilgi edinilebilmiştir. 9. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Bağdat'taki Abbasi halifelerinin açıkça belirginleşen güç kaybının İslam İmparatorluğu'nun parçalanacağını ve İslam cemaatinin bir kargaşa içerisine sürükleneceğinin sinyallerini vermesiyle birlikte yeni bir safhaya geçilmiştir. Taşra bölgelerinde, köken itibariyle genellikle askeri, kimi zaman da kabile motifleri taşıyan yerel hanedanlıklar ortaya çıkmış; çoğu yerde kısa ömürlü olsalar da bazı bölgelerde zorba ve baskıcı yönetimler kurmuşlardır. Başkentlerde dahi halifeler yavaş yavaş güçlerini yitirerek askerlerinin elinde birer kuklaya dönmeye başlamışlardı. Evrensel İslam siyasetinin emniyet ve rıza esaslarına dayanan temelleri çatırdarken, insanlar giderek rahatı ve huzuru başka yerlerde aramaya koyulmuşlardır. Bu şaibeli dönemde, Şia'nın, İslam cemaatinin yanlış yola girmiş olduğunu ve doğru yola çekilmesi gerektiğini bildiren mesajı ilgiyle karşılanmıştır. Şia'nın hem İsmaililer hem de On İki İmam kolları bu yeni fırsattan faydalanmış ve ilk başlarda On İki İmamlar'ın zafere yaklaştığı izlenimi uyanmıştır. Birçok yerde On İki İmamlar yanlısı Şii hanedanlıkları ortaya çıkmış ve 946 senesinde Büveyhiler adındaki İranlı bir Şii hanedanlığı Bağdat'ı ele geçirip halifeye Şii egemenliğini kabul ettirmek suretiyle Sünni İslam'a nihai bozgunu yaşatmıştı. Ancak on ikinci imam yetmiş yıl kadar önce ortadan kaybolduktan sonra onun yerine kimse geçmediğinden bu sırada On İki İmam Şiası'nın başında bir lider bulunmuyordu. Hayati bir tercih zorunluluğuyla karşı karşıya kalan Büveyhiler, Hz. Ali'nin soyundan gelen bir talibi tanımayıp Abbasileri kendi hakimiyetlerine tabi, temsili halifeler olarak yerlerinde bırakma kararı aldılar. Böylelikle, zaten zarar görmüş olan Sünni Halifeliğinin itibarını iyiden iyiye azaltmışlar ve aynı zamanda da onlara ciddi bir alternatif teşkil eden ılımlı Şiiliği de bertaraf edebilmişlerdir.

İnsanları bir alternatif aramaya teşvik eden başka sebepler de vardı. 8. ve 9. yüzyıllarda meydana gelen büyük sosyal ve iktisadi değişmeler, bir kesime zenginlik ve güç getirmişken, diğer bir kesimin payına zorluklar ve hayal kırıklığı düşmüştü. Kırsal alanda, büyük ve mali imtiyazlarla donanmış mülklerin sahiplerinin güçlenmeleriyle birlikte yanı başlarındaki küçük mülk sahipleri fakirleşerek onlara bağımlı hale gelmiş; kasabalarda ticaret ve sanayide yaşanan gelişmeler gezici bir işçi sınıfı yaratmış ve buraları yersiz yurtsuz ve ihtiyaç sahibi bir göçmenler topluluğu için cazibe merkezi haline getirmişti. Göz alıcı bir zenginliğin yanı sıra büyük sıkıntılar da yaşanmaktaydı. Ortodoks inancının katı kuralcılığı ve soğuk aşkıncılığı ve bu inancın muteber temsilcilerinin sergilediği

ihtiyatlı konformist tavrı, köksüz ve mutsuzların ne maddi ihtiyaçlarına ne de manevi yakarışlarına bir cevap olamamıştır. Öte yandan entelektüel bir buhran da baş göstermişti. Sayısız kaynaktan beslenen İslam düşüncesi ve ilmi, giderek daha da incelikli, karmaşık ve ayrıntılı bir hale geliyordu. İslam vahyinin, Yunan bilimi ve felsefesiyle Fars bilgeliğiyle ve tarihin katı gerçekleriyle karşı karşıya kalmasından doğan ve cevap bekleyen önemli ve çözülmesi güç problemleri vardı. Büyük çoğunluk, İslam çerçevesinde bu sorulara verilen yanıtlara olan itimadını kaybetmiş ve artan bir ivedilikle yeni cevaplar için bir arayışa girmişlerdi. Dini, felsefi, siyasi ve sosyal mevzuların çatısı olan büyük İslam mutabakatı çatırdamaya başlamıştı ve İslam'ı çökmekten kurtarabilmek için adil ve etkili yeni bir birlik ve otorite esasına ihtiyaç vardı.

İsmaililerin büyük gücü, tam da bir imam önderliğinde yeni bir dünya düzeni tasarlayarak bu ihtiyacı karşılayabilecek olmalarından ileri geliyordu. Dailerin mesajı ve hizmetleri hem dindar hem de hoşnutsuz kesim için huzur ve güven vaat etmiştir. İsmaililerin yaratmış olduğu sentez, gerek filozoflar ve ilahiyatçılar, gerekse de şairler ve alimler için baştan çıkarıcıydı. İleriki zamanlarda İsmaililerin şiddetli tepkilere maruz kalmaları sonucunda İsmaili külliyatının büyük bölümü İslam coğrafyasının önemli merkezlerinden silinmiş ve ancak tarikat mensuplarının kendileri tarafından korunabilmiştir. Lakin İsmaililerden esinlenilerek kaleme alınmış birkaç eser, uzunca bir süredir yaygın bir coğrafyada bilinmektedir ve pek çok büyük Arap ve Fars klasiklerinde en azından İsmaili tesirinin izine rastlanmaktadır. 10. yüzyılda dini ve dünyevi bilgilerin derlendiği meşhur bir ansiklopedi olan Resail-i İhvanü's Safa'da, İsmaili düşüncesine sıkça yer verilmiştir ve bu eser, İran'dan İspanya'ya İslam düşünce dünyasında derin bir etki yaratmıştır.

Pek de şaşırtıcı olmayan bir biçimde dailer, militan ve aşırı uç Şiiliğin ilk biçimlerinin geçmişten gelen bir temelinin olduğu ve yerel mezheplerin bu akımlara uygun zemin teşkil ettiği Güney Irak, Basra Körfezi kıyıları ve İran'ın bazı kısımlarında müstesna bir başarı elde etmişlerdi. 9. yüzyılın sonlarında tarikatın Karmatiler diye bilinen ve İsmaililerle aralarında kesin bir ilişki olup olmadığı belirsiz olan bir kolu Doğu Arabistan'da egemenliği ele geçirebilmiş ve halifeliğe karşı askeri ve fikri mücadelelerinde kendilerine yüz yılı aşkın bir süre boyunca hizmet edecek olan bir tür cumhuriyet kurmuşlardır. 10. yüzyılın başında Karmatilerin Suriye'de iktidarı ele geçirme teşebbüsleri her ne kadar başarısız olmuşsa da bu olay, bu denli erken bir tarihte İsmaililiğin yerli halktan bir nebze de olsa destek bulabildiğine delil olması bakımından önemlidir.

İsmaili davasının en büyük zaferi başka bir çeyrekte kazanılmıştır. 9. yüzyılın sonuna doğru Yemen'e gönderilmiş olan bir heyet, çok sayıdaki yerliye İsmaililiği benimsetmiş ve güçlü bir siyasi taban elde etmiş ve bunu takiben Hindistan ve Kuzey Afrika dahil pek çok ülkeye gönderilmiş heyetler de buralarda en büyük başarılarına imza atmışlardır. 909 senesine gelindiğinde İsmaililer, o güne dek gizlenen imamlarının ortaya çıkıp Mehdi unvanıyla Kuzey Afrika'da halifeliğini ilan etmesini ve yeni bir devlet ve hanedanlık kurmasını mümkün kılacak bir güce ulaşmıştır. Hz. Fatma'nın soyundan gelmelerinin bir işareti olarak bu topluluk Fatımiler ismiyle anılmaya başlamıştır.

Fatımi halifeleri iktidarlarının ilk elli yılı boyunca yalnızca batıda, Kuzey Afrika ve Sicilya'da hükümdarlık etmiştir. Lakin gözlerini, Sünni Abbasi Halifeliğini devirip İslam dünyasının hakimiyetini ele geçirebilecekleri yegane yer olan, İslam'ın kalbinin attığı doğuya dikmişlerdi. İsmaili ajanları ve elçileri Sünni coğrafyasının tamamında faaldiler; Tunus'ta konuşlanmış Fatımi

orduları ise Doğu İmparatorluğu'nun kuruluşuna giden ilk adım olan Mısır'ın fethi için hazırlanmaktaydılar.

969 senesinde ilk adım sorunsuz bir biçimde atıldı. Fatımi birlikleri öncelikle Nil Vadisi'ni fethetti ve Sina üzerinden önce Filistin'e, ardından da Güney Suriye'ye doğru ilerlediler. Fatımi liderleri eski hükümet merkezi Fustat yakınlarında imparatorluğun başkenti olarak Kahire adında yeni bir şehir kurdular ve burada inançlarının bir kalesi sayılacak el-Ezher Medresesi'ni inşa ettiler. Halife el-Muiz, Tunus'tan torunlarının gelecek iki yüz yıl boyunca saltanat sürecekleri bu yeni ikametgahına taşındı.

İsmaililerin eski düzene yönelik başkaldırısı artık daha hissedilir ve kuvvetli bir boyuta ulaşmıştı ve bu kez güçlü bir iktidardan, hatta bir süreliğine İslam dünyasının en güçlü iktidarından beslenmekteydi. Fatımi İmparatorluğu zirveye ulaştığı dönemde, Mısır'ı, Suriye'yi, Kuzey Afrika'nın tamamını, Sicilya'yı, Afrika'nın Kızıldeniz kıyılarını ve kutsal şehirler Mekke ve Medine'de dahil olmak üzere Arabistan Yarımadası'nın Yemen ve Hicaz bölgelerini topraklarına katmış bulunuyordu. Bunlara ilaveten, Fatımi halifesi çok geniş bir alana yayılmış bir dailer ağını yönetiyor ve doğuda halen Sünni egemenliği altında bulunan topraklarda yaşayan ancak kendisine bağlılığını sürdüren sayısız müridine hükmediyordu. Kahire'nin büyük üniversitelerinde alimler ve hocalar, İsmaili inanışının öğretilerini işleyerek Fatımi egemenliği altında ya da dışarıda İsmaili inancını benimsememiş olanlara bu öğretileri vaaz edecek misyonerler yetiştirmekteydi. Ana faaliyet alanlarından biri, hakikate erişmek isteyenlerin doğruca yoluna koyulduğu Kahire'den İsmaili tarikatının öğretilerinin ehil temsilcileri olarak geri döndüğü İran ve Orta Asya idi. Bu temsilcilerin önde gelenlerinden biri filozof şair Nasır-ı Hüsrev'di. 1046 senesinde Mısır'a yaptığı bir ziyaret sırasında İsmaililiği benimsemiş olan Nasır-ı Hüsrev, İsmaililiği yaymak üzere döndüğü doğu topraklarında güçlü bir tesir yaratmıştır.

Bu gelişmeler karşısında Sünnilerden gelen ilk tepkiler başta yetersiz olmuş, dailere karşı alınan güvenlik önlemleri ve 1011 senesinde Bağdat'ta yayımlanan bir tebliğde ikna edicilikten uzak bir dille, gerçekte Hz. Fatma'nın değil, aşağılık bir düzenbazın soyundan geldikleri ithamında bulunulan Fatımilere karşı siyasi bir mücadele girişimiyle sınırlı kalmıştır.

Lakin tüm bu karşı konulmaz gücüne ve siyasi, dini ve iktisadi meselelerde ortaya koydukları müthiş çabaya rağmen Fatımilerin Abbasi halifeliğine meydan okumaları başarılı sonuçlara ulaşamamıştır. Abbasi halifeliği varlığını sürdürmeyi başarabilmiş; Sünni İslam'ın yaralarını sararak zafer kazanmış, Fatımi halifeleri imparatorluklarını, hakimiyetlerini ve yandaşlarını sırayla yitirmişlerdir.

Fatımilerin bu başarısızlığının sebepleri kısmen, o sırada büyük değişimlerin vuku bulmakta olduğu doğu coğrafyasında aranmalıdır. Türklerin gelişiyle birlikte Güneybatı Asya'daki siyasi parçalanmışlık sona ermiş ve Sünni halifeliğinin topraklarında uzun süredir eksik olan siyasi birlik ve istikrar bir süreliğine de olsa yeniden sağlanmıştır. İslam'ı yeni benimsemiş olan sadık, hevesli ve akılcı Türk fatihler, kuvvetli bir görev ve sorumluluk bilinciyle halifeliğin ve İslam dünyasının dini liderlerinin yeni muhafızları olmayı üstlenmişler, İslam dinini iç ve dış tehditlere karşı koruyup kollamayı dini bir vazife bellemişler ve bu görevi hakkıyla yerine getirmişlerdir. Türk hükümdarlar ve komutanlar, siyasi ve askeri alandaki güç ve becerileriyle Sünni İslam'a yönelik iki tehdidi; İsmaili halifelerinin meydan okumalarına ve ardından da Avrupa'dan gelen Haçlı ordularının

istilalarına karşı direnç göstermiş ve onları geri püskürtmüşlerdir.

Tam da bu dini hizipçilik ve yabancı istilalarının tehditleri sayesinde güç toplamaya başlamış olan Sünni İslam'ı kıyamete geçmiştir. Sünni dünyasında halen alimlerin sahip oldukları ilahiyat kuramları, mutasavvıfların maneviyatı ve dindar müritlerin bağlılıklarından beslenen bir dini güç kaynağı bulunmaktaydı. Bu kriz döneminde ve sonrasında gelen iyileşme safhasında hem İsmaili düşüncesinin entelektüel meydan okumalarına, hem de İsmaili inanışının duygusal çekim gücüne karşı durabilecek yeni bir sentez oluşturulabilmiştir.

Sünni rakipleri siyasi, askeri ve dini alanlarda güç kazanırlarken, İsmaililerin Fatımilik davası, dini çekişmeler ve siyasi alandaki gerilemeler neticesinde zayıflamıştır. İsmailizm içerisindeki ilk ciddi anlaşmazlıklar tam da Fatımilerin elde etmiş olduğu başarılardan kaynaklanmıştır. Yeni bir hanedanlığın ve imparatorluğun ihtiyaç ve sorumlulukları, geçmiş öğretilerde bir dizi değişikliği, çağdaş bir İsmaili aliminin deyişiyle, 'dönemin mevcut İslami kurumuna karşı daha temkinli ve muhafazakar bir tavır alınmasını' gerektirmiştir. Başlangıçtan beri, İsmaili radikalleriyle muhafazakarları ve tarikatın ezoterik sırlarını gizlemekten ve ifşa etmekten yana olanlar arasında ihtilaflar baş göstermiştir. Günden güne müritlerin gruplar halinde rızalarını ve desteklerini geri çekmesiyle Fatımi halifeleri hizipçilikle hatta silahlı muhalefetle yüz yüze gelmişlerdir. Daha Kuzey Afrika'daki ilk Fatımi Halifeliği zamanında farklı görüşlere sahip dailer arasında ihtilaflar ve Fatımi kampından ayrılmalar görülmeye başlamıştı. Dördüncü halife el Muiz de benzer zorluklarla karşılaşmış, Mısır seferinde zaferini ilan edeceği sırada, önceleri Fatımileri desteklerken sonradan onlara sırt çevirerek Suriye ve Mısır'daki ordularına karşı saldırıya geçmiş olan Karmatilerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. İlerleyen zamanlarda, görünüşe bakılırsa Karmatiler Fatımilere yeniden bağlılıklarını sunmuşlar ancak ayrı bir kimlik olarak ortadan kalkmışlardır. Altıncı halife el Hakim'in 1021 senesinde şaibeli bir şekilde ortadan kaybolmasından sonra bir başka hizip olayı görülmüştür.

Müminlerden bir grup el Hakim'in ilahi bir şahsiyet olduğunu ve ölmeyip inzivaya çekilmiş olduğuna inanıyordu. Ondan sonra Fatımi tahtına geçen veliahtlarını tanımayı reddederek tarikatın gövdesinden kopanlar bugün Suriye, Lübnan ve İsrail devletlerinin sınırlarında hâlâ izlerine rastlanan Suriye İsmailileri arasında destek toplayabilmeyi başarmıştır. Tarikatın kurucuları arasında, Orta Asya kökenli bir dai olan Muhammed b. EdDürüzi de bulunuyordu. Günümüzde Dürziler diye bilinen bu tarikat ismini onun ardından almıştır.

Sekizinci halife el Mustansır'ın 1036 ve 1094 yılları arasındaki uzun hükümdarlık dönemi sırasında Fatımi İmparatorluğu önce zirvesine ulaşmış, ardından da süratli bir düşüşe geçmiştir; nihayet onun ölümüyle birlikte de İsmaili davası yaşanan en büyük iç hizipçilik hareketi sonucunda parçalanmıştır. Fatımi iktidarının en parlak döneminde halife, hükümetin üç önemli kolu; bürokrasi, dini hiyerarşi ve silahlı kuvvetler üzerinde eşdeğer bir otorite kullanmak suretiyle, devlet işlerinde tam yetkili bir şahıs konumundaydı. Halifeden sonra hükümetin en yetkili ismi ve sivil bürokrasinin başındaki kimse olan vezir bir sivilken, dini hiyerarşinin en tepesindeyse imparatorluk sınırları dahilindeki İsmaili kurumlarını denetlemenin yanı sıra, yurtdışında hizmet veren kalabalık bir İsmaili temsilciler ve misyonerler ordusuna kumandanlık eden bir baş dai (dai'd-düat) bulunmaktaydı. Üçüncü kolun başındaysa özü itibariyle sivil olan rejim dahilinde hizmet veren silahlı kuvvetlerin kumandanı yer almaktaydı. Ama Halife el Hakim'in ölümünden itibaren ordu, bu hiyerarşiyi tersine çevirmek

suretiyle siviller, hatta halife karşısında güçlerini istikrarlı bir şekilde arttırmışlardır. 11. yüzyılın ortalarına damgasını vuran bu gerilemeler, talihsizlikler ve iç karışıklıklar bu sürece ivme kazandırmış ve halifenin 1074 senesindeki davetiyle Akka Askeri Valisi Bedrü'l Cemali'nin ordusunun başında Mısır'a girip yönetime el koymasıyla süreç sonlanmıştır. Kısa süre sonra bizzat halifenin tevdi etmiş olduğu, ordu, dini hiyerarşi ve bürokrasi kolları üzerindeki nihai denetimini vurgulayan ordular kumandanı, baş dai ve vezir unvanlarıyla Bedrü'l Cemali ülkenin tek hakimi konumuna gelmiş ancak daha ziyade ordular kumandanı unvanıyla anılmıştır.

Bundan böyle Mısır'ın gerçek efendisi, egemenliğini ordularını gücü üzerinden pekiştiren askeri bir diktatör niteliğindeki ordular kumandanı olmuştur. Bedrü'l Cemali'nin ardından yerine geçen oğlu, torunu ve bir dizi başka diktatörle birlikte sonraki dönemde makamın varlığı kalıcı olmuştur. Tıpkı kendi muhafızlarının elinde birer kuklaya dönen Bağdat'taki Abbasi halifeleri gibi Fatımi halifeliği de yetkileri ele geçiren askeri diktatörler için bir süs eşyası haline gelmiştir.

Böylesi bir değişim, İran İsmailileri ile yaşanan hareketlilik dönemine de paralel olarak kaçınılmaz bir biçimde tarikatın daha militan ve istikrarlı kesimi arasında hoşnutsuzluk ve muhalefetin doğmasına sebep olmuştur. 1094 senesinde Bedrü'l Cemali'nin yerine oğlu el Ef-dal'in geçmesi işlerin gidişatında pek bir değişiklik yaratmamış ve el Mustansır'ın birkaç ay sonraki ölümüyle birlikte yeni bir halife seçmek durumunda kalan ordular kumandanı bu seçimde pek de zorlanmamıştır. Zira bir yanda el Mustansır tarafından çoktan veliaht tayin edilmiş olan ve İsmaili liderlerinin de tanıyıp kabul ettikleri yetişkin en büyük oğul Nizar; diğer yandaysa onun, ardında ne bir müttefik ne de herhangi bir kitle desteği olan dolayısıyla da her halükarda nüfuzlu hamisine bağımlı kalmaya mahkum küçük kardeşi el Mustali bulunuyordu. Şüphesiz el Efdal bu durumu göz önünde bulundurarak kızını el Mustali ile evlendirmiş ve el Mustansır'ın ölümünün ardından damadını halife ilan etmiştir. İskenderiye'ye kaçan Nizar ise yöre halkından aldığı destekle bir isyana teşebbüs etmiş, başta başarılı olmuşsa da yenilgiye uğrayıp yakalanmış ve daha sonra da öldürülmüştür.

El Efdal'in, el Mustali'yi halife ilan etmiş olması, mezhebi baştan aşağı bölünmeye sürüklemiş ve kasıtlı olması muhtemel bir biçimde, İslam coğrafyasının doğu topraklarındaki neredeyse bütün yandaşları mezhebe yabancılaştırmıştır. Fatımi coğrafyası sınırlarında dahi muhalif hareketler türemiş ve yeni halifeyi tanımayı reddeden Doğu İsmailileri, Nizar hanedanına bağlılığını bildirerek Kahire'de nüfuzu azalmış olan Fatımi örgütlenmesiyle bütün ilişkilerini kesmişlerdir. Böylelikle, daha devletin kuruluş aşamasında baş göstermiş olan devlet ve devrimciler arasındaki ayrışma süreci de tamamlanmıştır.

Çok geçmeden, başta el Mustali'yi kabul etmiş olan İsmaililer dahi Kahire'deki yönetimle olan bağlarını koparmışlardır. 1130 senesinde, el Mustali'nin oğlu ve veliahtı olan el Amir'in Nizariler tarafından öldürülmesinin ardından arta kalan İsmaililer de Kahire'deki yeni halifeyi tanımayı reddetmiş ve el Emir'in kayıp oğlu Tayyib'in inzivadaki beklenen imam olduğu ve ondan sonra da başka bir imam gelmeyeceği inancını benimsemişlerdir.

Kahire'de dört Fatımi halifesi daha hüküm sürmüş ancak yeterli güce, tesire ve umuda sahip olmadıklarından yerel bir Mısır hanedanlığı olmaktan öteye gidememişlerdir. 1171 senesinde, son halife de sarayında ölüm döşeğindeyken geçen zamanda Mısır'ın gerçek efendisi haline gelmiş olan Kürt komutan Selahaddin (Eyyubi), bir vaizin Bağdat'taki Abbasi halifesi namına hutbe okumasına

müsaade etmiştir. Zaten artık siyasi ve dini olarak ölü bir güç sayılan Fatımi Halifeliği böylelikle bölgenin bütün insanlarının gözünde tamamen ortadan kalkmıştır. İsmaililerin aykırı eserleri yığınlar halinde ateşe atılmış, iki asıra aşkın bir zaman diliminden sonra Mısır, Sünni cemaatine yeniden katılmıştır.

Bu tarihlerde, Mısır'da pek az sayıda inançlı İsmaili kalmış olmalıdır. Lakin tarikat, el Mustansir'in ölümünden sonra yaşanan bölünmenin yarattığı iki ana kol halinde, farklı coğrafyalarda varlığını korumuştur. El Mustali'nin müritleri, Bohralar namıyla çoğunlukla Yemen ve Hindistan'da varlıklarını günümüze dek sürdürmüşlerdir. Yapısal olarak Fatımiler döneminin temel öğreti geleneklerinin izlerini taşıması nedeniyle bu topluluğun İsmaililik yorumuna zaman zaman "eski davet" de denmiştir.

Mustaliciler İslam coğrafyasının ücra köşelerinde tutunmaya çalışırken onların hasımları Nizar'ın yandaşları Nizariler gerek öğreti, gerekse de siyaset alanlarında yoğun bir gelişme sürecine girmişler ve bir süreliğine İslam dünyasının ilişkilerinde önemli ve etkin bir rol oynamışlardır.

11. yüzyılda İslam dünyasının içten içe kan kaybetmekte olduğu, maruz kaldığı bir dizi istiladan sonra ortaya çıkmıştır. Selçuk Türklerinin Orta Asya'dan Akdeniz'e uzanan bir alanda yeni bir askeri imparatorluk kurmasıyla sonuçlanan istila bunların en önemlisi olmuştur. Bu istilalar ayrıca İslam tarihinde büyük önem taşıyan iktisadi, sosyal ve kültürel değişimlere de vesile olmuştur. Alışılagelmiş bir şekilde, fethin ertesinde çok geniş topraklar ve büyük bir gelir kaynağı muzaffer Türk ordularının eline geçmiş ve bu orduların komutanları da Arap ve İran aristokrasisinin ve soylularının yerlerine geçmek ya da onları arka planda bırakmak suretiyle yeni bir hakimiyet kurmuşlardır. İktidar, servet ve mevki unsurları, henüz büyük bölümü tam olarak Ortadoğu İslam uygarlığına uyum sağlayamamış olan yabancıların eline geçmiştir. Geçmişin seçkinlerinin konumundaki zayıflamada başka etkenlerin de payı olmuştur. Bunlar; göç hareketleri, ticaret yollarının el değiştirmesi ve aynı zamanda Avrupa'nın yükselişine ve İslam'ın gerileyişine ön ayak olan büyük değişimlerdir. Bu sıkıntılı ve tehlikeli dönemde, Türk hükümdarlar, daha fazla askeri harcamaya, sosyal hayat üzerindeki denetimin sıkılaştırılması ve özgür düşüncenin sınırlandırılmasına mâl olan sağlam bir iktidar ve düzen kurmuşlardır.

Türkler sarsılmaz bir askeri güce sahiptiler ve bu yüzden de dini ekollerinin doğruluğu karşısında herhangi bir ciddi muhalefet kalmamıştı. Ancak başka saldırı yöntemleri de mevcuttu ve yeni bir yapıya kavuşmuş olan İsmaililik, Selçuklu Devleti'nin çatısı altındaki hoşnutsuz kalabalığa, bir kez daha yeni ve sağlam bir başkaldırı stratejisinden güç alan son derece cazip bir ortodoksi eleştirisi sunmuştu. İsmaililiğin 'eski davet'i muvaffak olamamıştı ve Fatımi İmparatorluğu can çekişiyordu. Bir 'yeni davet'e ve yola ihtiyaç vardı ve bu planları hayata geçirebilecek kimse de devrimci bir dahi olan Hasan Sabbah'dan başkası değildi.[21]

21 H. Hamdani, "Some Unknown Ismai'li Authors and their Works", JRAS, 1933, s. 365.

3. BÖLÜM

YENİ DAVET

Hasan Sabbah, Arapların İran'daki ilk yerleşim merkezlerinden ve On İki İmam Şiiliği'nin sağlam bir kalesi olan Kum kentinde dünyaya gelmiştir.[22] On İki İmam Şiası'nın yandaşı olan babası Irak'ın Kufe şehrinden gelmişti ve rivayete göre Yemen kökenliydi; biraz da hayalperest bir söylentiye göreyse Güney Arabistan'daki kadim Himyer krallarından birinin soyundan geliyordu. Hasan'ın doğum tarihi günü gününe bilinmemekle birlikte muhtemelen 11. yüzyılın ortalarına rastlıyordu. Henüz çocuk yaşta babasıyla bugünkü adıyla Tahran sınırları içinde kalan Rey şehrine göç etmiş olan Hasan, dini eğitimini burada almıştır. Rey, 9. yüzyıldan itibaren dailik faaliyetlerinin yoğun olarak sürdüğü bir merkezdi ve Hasan'ın da bunların tesirini hissetmesi uzun zaman almayacaktı. Sonraları tarihçilerin muhafaza etmiş oldukları otobiyografik bir metinde Hasan kendi öyküsünü şöyle anlatmaktadır:

"Çocukluk günlerimden beri, daha yedi yaşımdan itibaren, öğrenmenin her türlüsüne dair içimde bir aşk uyanmıştı ve bir din alimi olmayı istiyordum; on yedi yaşıma dek bilginin arayıcısı ve araştırıcısı oldum ancak atalarımın On İki İmam inancına da bağlı kaldım. Rey şehrinde, tıpkı ondan önce Nasır'ı Hüsrev'in de yaptığı gibi zaman zaman Mısır halifelerinin öğretisini tefsir etmekle meşgul olan Emire Zerrab isimli bir yoldaşla (refik; İsmaililerin sıklıkla kendilerinden bahsederken kullandıkları bir tabir) tanıştım. İslam dinine olan inancımda; ezeli ve ebedi, her şeye kadir, her şeyi duyan ve gören bir Allah'a, Hz. Muhammed'e ve İmam'a, helal ve harama, cennet ve cehenneme, emir ve yasaklara dair en ufak bir şüphe yahut belirsizlik bulunmuyordu. Din ve öğretinin, genelde tüm insanların, özeldeyse Şia'nın maliki olduğu her şeyi kapsadığını düşünüyordum ve gerçeği İslam'ın haricinde bir yerde aramak aklımın ucundan bile geçmemişti. İsmaililerin öğretilerinin felsefeden (dindar kesim arasında kullanılan bir aşağılama ifadesi) ibaret olduğu, Mısır halifesininse bir filozoftan başka bir şey olmadığı kanaatindeydim.

Emire Zerrab iyi huylu bir adamdı. Onunla ilk sohbetimizde, 'İsmaililer böyle böyle söylüyor...' diye anlatmıştı. Ben de ona, 'Dostum, bana onların kelimeleriyle konuşma, onlar dışlanmış kimselerdir, kelamları da dine aykırıdır' demiştim. Aramızda cereyan eden çekişmeler ve münakaşalar neticesinde inandığım her şeyi çürüttü ve yok etti. Bunu ona itiraf etmediysem de sözleri beni derinden etkilemişti. Bana demişti ki; "geceleyin yatağında düşüncelere daldığında, anlattıklarım seni ikna edecektir."

Daha sonra Hasan ve akıl hocasının yolları ayrılmışsa da genç öğrenci arayışına devam etmiş ve İsmaili eserlerini okuduğu sırada kimi hususlarda ikna olmuş, kimileriyse onu tatmin etmekten uzak kalmıştı. Geçirdiği ağır ve korkunç hastalık onun ihtidasına son vermiştir:

"Düşündüm de gerçek iman muhakkak bu olmalı. Lakin içimdeki büyük korku yüzünden şimdiye dek bunun farkına varamamışım. Artık ecel saatim geldi ve hakikate vasıl olamadan ölümü tadacağım."

Hasan ölümün pençesinden kurtulmuş ve iyileşme döneminde karşılaştığı başka bir İsmaili hoca

sayesinde eğitimini tamamlamıştır. Hasan'ın bir sonraki adımıysa Fatımi İmamı'na biat etmek olacaktır; kendisini bu mevzuda yönlendiren kişi ruhsatını Batı İran ile Irak'taki İsmaili "davet'inin" başında bulunan Abdülmelik İbn Attaş'dan almış bir daiydi. Bu kimse kısa bir müddet sonra, 1072 senesinin Mayıs ile Haziran ayları arasında bizzat yeni müritle tanışmak üzere Rey şehrine bir ziyarette bulunmuştur. Bu tanışma sonucunda dai, Hasan'ı görev için uygun bulmuş, ona "davet'te" bir memuriyet tahsis etmiş ve Kahire'ye gidip kendisini halifenin sarayına tanıtmasını, diğer bir deyişle karargaha bilgi vermesini emretmiştir.[23]

Gerçekten de aradan birkaç yıl geçmeden Hasan, Mısır'a gidecektir. Pek çok İranlı yazarın ismiyle anılan ve Avrupalı okurlara Edward Fitzgerald tarafından Rubaiyat tercümesinin önsözünde aktarılmış olan bir hikayede Hasan'ın Rey'den ayrılışı sırasında meydana gelmiş olaylara değinilmektedir. Bu hikayede rivayet edilene göre Hasan Sabbah, şair Ömer Hayyam ve vezir Nizamülmülk, hepsi birden aynı hocanın birbirini tanıyan öğrencileriydiler. Bu üçlü, kendi aralarında, dünya üzerinde içlerinden her kim önce başarı ve servet kazanırsa diğer ikisine yardım edeceğine dair bir anlaşma yapmışlardı. İlerleyen zamanda Nizamülmülk vezirlik makamına yükselmiştir ve arkadaşlarının ona anlaşmalarını hatırlatması üzerine her ikisine de valilikler önermiş ancak ikisi de bu öneriyi farklı sebeplerden dolayı geri çevirmiştir. Kendisine önerilen memuriyetin sorumluluklarından çekinen Ömer Hayyam kendisine bir emeklilik maaşı bağlanmasını ve bu sayede başıboş bir hayat sürebilmeyi istemiş; Hasan ise bir taşra memuriyetiyle kandırılmayı reddetmiş ve saray içerisinde daha yüksek bir mevki talep etmiştir. İstediğini elde eden Hasan çok geçmeden vezirlik makamına göz dikmiş ve Nizamülmülk için bir tehdit unsuru olmaya başlamıştır. Bunu fark eden vezir de onun aleyhinde bazı entrikalar çevirerek sultanın gözünde Hasan'ın şerefini lekelemiştir. Hasan, mahcup ve içerlemiş bir halde, intikamı için hazırlanacağı Mısır'a kaçmıştır.

Hikayede karşımıza bazı tutarsız noktalar çıkmaktadır. Nizamülmülk en geç 1020'de dünyaya gelmiş, 1092'de de öldürülmüştür. Hasan Sabbah ve Ömer Hayyam'ın doğum tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Sabbah'ın 1124'de, Hayyam'ın ise en erken 1123'de ölmüş olduğu bilinmektedir. Eldeki tarihi veriler bu üç şahsın aynı zaman dilimi içerisinde öğrencilik yapmış olmalarının imkansızlığını ortaya koymuş, günümüz araştırmacılarıysa bu tuhaf hikayeyi bir efsane olarak görüp reddetmiştir.[24] Hasan'ın Rey'den ayrılışına dair, başka tarihçilerden gelen daha güvenilir bir açıklamaya göreyse Hasan, kendisini Mısırlı ajanlara yataklık etmek ve tehlikeli bir kışkırtıcı olmakla suçlayan Rey idaresinin kara listesine girmiş, yakalanmamak için şehir dışına kaçmış ve Mısır'da sonlanacak olan bir dizi seyahate çıkmıştır.[25]

Otobiyografik hikayesine bakacak olursak Hasan Sabbah, 1076 senesinde Rey'den ayrılmış ve İsfahan'a gitmiştir. Buradan Azerbaycan'a doğru yola koyulmuş ve bir sonraki durağı olan Silvan'da imama bahşedilmiş bir hak olan din tefsirinde bulunmak suretiyle Sünni ulemanın otoritesine karşı gelmiş ve kadı tarafından şehirden kovulmuştur. Mezopotamya ve Suriye içlerinden yoluna devam eden Sabbah, Şam'a ulaşmış ve Mısır'a giden karayolunun yöredeki askeri kargaşa sebebiyle tıkalı olduğunu fark ederek batıdaki kıyı şeridine yönelmiş ve Beyrut üzerinden güneye inmek suretiyle deniz yolunu kullanarak Filistin'den Mısır'a geçmiştir. 30 Ağustos 1078 günü Kahire'ye ayak basan Hasan Sabbah, burada Fatımi sarayının ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır.

Hasan Sabbah, önce Kahire'de daha sonra da İskenderiye'de olmak üzere üç sene kadar Mısır'da ikamet etmiştir. Bazı kaynaklara göre, Nizar'a verdiği destek sebebiyle ordular kumandanı Bedrü'l

Cemali ile ihtilafa düşmüş ve önce hapse atılıp daha sonra da ülke dışına sürülmüştür. Tahta geçişi sağlayan ihtilafın o sırada henüz baş göstermemiş olmasına bakılarak bu ihtilaf için sebep gösterilen hadisenin hikayeye sonradan katılmış olması muhtemelse de ateşli devrimciyle askeri diktatör arasında bir çatışmanın cereyan etmiş olması ihtimal dahilinde görünmektedir.[26]

Sabbah, Mısır'dan Kuzey Afrika'ya sürülmüş, ancak kendisini taşıyan Frank gemisi batırılmış ve kendisi sağ olarak kurtarılarak Suriye'ye götürülmüştür. Halep ve Bağdat üzerinden seyahat eden Sabbah, 10 Haziran 1081'de İsfahan'a ulaşmış ve sonraki dokuz sene boyunca "davet'in" hizmetinde İran'ı karış karış dolaşmıştır. Otobiyografik öyküsünde buna benzer pek çok seferlerden bahsetmektedir:

'Buradan (İsfahan'ı kastederek) Kirman ve Yezd'e geçtim ve bu bölgelerde bir süre propaganda faaliyetleri yürüttüm.'[27]

Sabbah, Orta İran'dan İsfahan'a geri dönmüş ve rotasını güneye çevirerek Mısır'a dönüş yolunda bir süre konaklamış olduğu Huzistan'da üç ayını geçirmiştir. Giderek daha geniş bir alanı kapsayan niyetlerine yönelik ilgisinin odağı bu kez İran'ın kuzeyi; Hazar vilayetleri Gey-lan, Mazenderan ve bilhassa da Deylem ismiyle bilinen dağlık bölge olmuştur. Büyük İran Platosu'nu çevreleyen sıradağların kuzeyinde kalan ve coğrafi koşullar itibariyle ülkenin geri kalanından ayrılan bu toprakların sakinleri, platonun İranlı sakinlerince yabanıl ve tehlikeli addedilen, dayanıklı, savaşçı ve bağımsızlığına düşkün kimselerdi. Kadim zamanlarda, İran'ın hakimleri bu halkı hiçbir zaman tam olarak kontrol altına alamamışlar ve Sasaniler dahi bunlardan gelebilecek hücumlara karşı sınırlarına savunma surları inşa etme gereği görmüşler, İran'ın Arap fatihleri ise işlerini daha sağlama almışlardır. Rivayete göre Arap valisi el Hacca, Deylem'e saldırmayı planladığı sırada yöredeki dağları, vadileri ve geçitleri gösteren bir harita hazırlatmış ve bu haritayı Deylem heyetine sunarak kendisinin ülkelerini istila edip yağmalamasına meydan vermeden teslim olmaları için onlara çağrıda bulunmuştur. Deylemliler ise haritaya bakıp şu cevabı vermiştir:

'Topraklarımıza dair size doğru malumat sağlamışlar ve evet, bu baktığımız da onun resmidir lakin dağlarımızı ve geçitlerimizi müdafaa eden savaşçıları göstermiyor. Buralara gelirseniz onları kendiniz görebilirsiniz.'[28]

Zaman içerisinde Deylem İslamlaştırılmıştır ancak bu fetihle değil, barışçıl telkinlerle başarılmıştır. İslamiyet'i son benimseyenler arasında yer alsalar da Deylemiler, bağımsız hanedanlıklar kurmak suretiyle siyasi, sıra dışı inanışlar benimsemek suretiyle de dini bağlamda İslamiyet'i kendi özellikleriyle yoğurabilen ilk halklar arasında yer almışlardır. 8. yüzyılın sonlarından itibaren Abbasi zulmünden kaçan Hz. Ali yandaşları için bir sığınak teşkil etmiş olan Deylem, Bağdatlı halifelere ve diğer Sünni hükümdarlara karşı bağımsızlığını kibirli bir tavırla müdafaa ederek Şiilik faaliyetlerinin merkezlerinden biri haline gelmiştir. 10. yüzyıl boyunca Deylemiler, Büveyhilerin iktidarında, İran ve Irak'ın büyük bölümünü hakimiyetleri altına almayı başarmış ve bir süreliğine bizzat halifelerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Selçukluların gelişi, imparatorluk sınırları dahilindeki Deylem ve Şi-i hakimiyetlerine son vermiş ve bilhassa da Deylemileri zor durumda bırakmıştır.

Hasan Sabbah'ın çabası, en çok da Şiiliğin hüküm sürdüğü ve İsmaili propagandasının derin tesiri altına aldığı bu kuzeyli halkın insanları üzerinde yoğunlaşmıştır. Deylem ve Mazenderan Dağlarının savaşçı ve katı kalpli insanları için Sabbah'ın saldırganlığa varan imanı büyük bir çekim gücü

olmuştur. Şehirlerden uzak durarak Kuzistan'dan Mazenderan'ın doğusuna doğru çölleri takip eden Sabbah nihayet Damgan'a yerleşmiş ve burada üç senesini geçirmiştir. Bu üsten, dağlı halkla çalışmaları için dailer görevlendirmiş ve kendisi de dur durak bilmeden bu seferleri yönetmiş ve onlara katkıda bulunmuştur. Sabbah'ın eylemleri çok geçmeden vezirin dikkatini çekmiş ve Rey yönetimine onu tutuklama emri verilmiş ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sabbah, Rey'e uğramadan, dağ yolu üzerinden Deylem'deki faaliyetlerini yürütebilmesi için son derece uygun bir yer olan Kazvin'e geçmiştir.

Bitip tükenmek bilmeyen seyahatleri sırasında Hasan'ın tek uğraşı "davet'e" yeni müritler kazandırmak olmamıştır. Kendisi aynı zamanda, sürekli bir yakalanma ve taciz edilme korkusuyla toplanacakları gizli bir sığınak yerine Selçuklu imparatoruna karşı mücadelesini korunaklı bir şekilde yürütebileceği, uzak ve erişimi imkansız, müstahkem bir üs kurmanın peşindeydi. Nihayet bu üs için, Elburz (Elbruz) Dağlarının kalbinde, yaklaşık elli kilometre uzunlukta ve en geniş yeri beş kilometre kadar olan, etrafı çevrili ve bayındır bir vadiye egemen konumdaki heybetli bir kaya üzerine inşa edilmiş Alamut Kalesi'nde karar kılmıştır. Deniz seviyesinden iki bin metre kadar yüksekteki kale, kayanın tabanının yüzlerce metre üzerinde, yalnızca sarp ve dolambaçlı bir patikadan çıkılabilen bir yerde bulunmaktaydı. Kayalığaysa ancak sarp ve kimi yerde üst üste binmiş tepeler arasında akan Alamut Nehri'nin dar boğazından geçerek ulaşılabiliyordu.

Rivayete göre kale, Deylem krallarından biri tarafından inşa ettirilmişti. Ava çıktığı bir gün kral kartallarından birini salıvermiş, kartal da bu kayaya konmuştu. Bunun üzerine kral, kayalığın stratejik öneminin farkına vararak derhal buraya bir kale inşa ettirmişti. "Ve bu kaleye Deylem dilinde 'kartalın öğretisi' anlamına gelen Aluh Amut ismini vermişti."[29] Bazı başka kimseler, pek de ikna edici olmayan bir biçimde kalenin adını 'kartal yuvası' diye tercüme etmiştir. Kale, 860 senesinde bir Alevi hükümdarı tarafından yeniden inşa ettirilmişti ve Hasan'ın buraya vardığı sırada onu Selçuklu sultanından almış olan Mehdi adlı bir diğer Alevi hükümdarının elindeydi.

Alamut'un ele geçirilişi titizlikle planlanmıştır. Hasan, Alamut civarındaki köylerde incelemelerde bulunmaları için Damgan'dan dailer göndermiştir.

"Ve sonra Kazvin'den Alamut Kalesi'ne bir dai daha gönderdim. Alamut insanlarından bazıları dainin telkinleriyle mezhep değiştirdiler ve Alevileri de buna teşvik ettiler. Dai yenilgiye uğradığını kabul etmiş gibi göründü, ancak bir yolunu bulup dönmelerin tümünü kalenin dışına çıkardı ve bütün kapıları kapatarak kalenin sultanın malı olduğunu ilan etti. Uzun münakaşalardan sonra onları yeniden içeri aldı ve insanlar da daha kötüsüyle karşılaşmamak için onun himayesi altına girdiler."[30]

Böylelikle yandaşlarını kaleye konuşlandırmış olan Hasan, Kazvin'den ayrılarak bir süre gizleneceği Alamut yakınlarına gitmiştir. Ardından, 4 Eylül 1090 günü gizlice kalenin içine getirilmiş, bir müddet kalede tebdili kıyafet dolaşmışsa da zamanla kimliğini açık etmiştir. Kalenin önceki sahibi olan bitenin farkına varmışsa da gidişatı değiştirebilmek için elinden hiçbir şey gelmemiştir. Hasan, onun kaleyi terk etmesine müsaade etmiş ve İranlı vaka-nüvislerin aktardığına göre kalenin bedeli olarak ona üç bin altın dinar değerinde bir senet takdim etmiştir.[31]

Bu sayede Hasan Sabbah, Alamut'un efendisi ilan edilmiştir. Kaleye girişinden ölümüne dek geçen otuz beş yıllık süre zarfında bir kez bile kayalıktan aşağıya inmemiş, ikamet ettiği evin dışındaysa yalnızca iki kez bulunmuş ve her iki seferde de çatıya çıkmıştır. Reşidüddin bu durumu şöyle anlatıyor:

"Ölümüne dek geçen zamanın tamamında, oturduğu evin içerisinde kitap okumakla, 'davet'in' kelamını yazıya dökmekle ve hükümranlığının meselelerini idare etmekle meşgul olmuş; dünyevi zevklerden uzak, kanaatkar ve dindar bir yaşam sürmüştü."[32]

Başlarda belirlediği hedef iki yönlüydü: Mezhebine yeni üyeler kazandırmak ve daha fazla kale ele geçirebilmek. Bu hedeflere ulaşabilmek için Alamut'tan çeşitli yönlere dailer ve casuslar yolluyordu.

Belirgin hedeflerinden biri de karargahının yanı başındaki, içinden Şah-Rud Nehri geçmekte olduğundan Rud-bar ismiyle anılan bölgeyi ele geçirmekti. Bu ücra ancak verimli dağ vadilerinde, henüz güney topraklarında meydana gelen değişimlerin etkisinin hissedilmediği, eski zamanlara ait bir yaşam biçimi varlığını sürdürmekteydi. Rudbar'da gerçek anlamda bir kasaba ya da bu seviyede örgütlü bir askeri ve siyasi idare bulunmamaktaydı. Köylerde yaşayan yöre halkı, kalelerde kalan yerel bir soylular sınıfına bağlıydı. İsmaililer köylülerden buldukları kadar bu soylulardan da destek sağlamışlardı. Cüveyni bu konuda şu sözleri sarf etmiştir:

"Hasan, Alamut'a komşu olan ya da o yörede bulunan topraklara sahip olabilmek için elinden geleni ardına koymadı. Kıyım, tecavüz, yağma, kan dökme ve savaşla elde ettiği nam yöre halkı üzerinde bir tesir yaratmayınca, fırsatını bulduğunda bu insanları propagandayla baştan çıkarma yoluna gitmişti. Bu şekilde alabildiği her kaleyi almış ve nerede uygun bir kayalık gözüne kestirse onun üzerine bir kale inşa ettirmişti."[33]

Hasan Sabbah'ın kayda değer bir başarısı da düzenlemiş olduğu bir saldırıyla Lemeser Kalesi'ni 1096 veya 1102 senesinde ele geçirişidir.[34]Saldırıya önderlik eden Kiya Buzurg Ümid, yirmi yıldır bu güçlerin kumandanlığını yapmaktaydı. Şah-Rud'a bakan yuvarlak bir kaya üzerinde müstahkem bir mevkiye sahip bu kale, Rudbar bölgesinin tamamında İsmaililerin iktidarını pekiştirmiştir.

Güneydoğu'ya doğru gidildiğinde, bugünkü İran-Afganistan sınırının yakınlarında çorak, dağlık bir ülke olan Kühistan yer almaktaydı. Buranın nüfusu, ortasındaki platoyu kaplayan büyük tuz çölünün çevrelediği birbirinden kopuk, tek tük vahaları mesken tutmuştu. İslamiyet'in ilk dönemlerinde bu bölge, Zerdüştiliğin son sığınma yerlerinden biri; bölgenin İslamlaşmasıyla birlikteyse önce Şiiler ve diğer dini hiziplerin, daha sonra da İsmaililerin uğrak yeri olmuştur. 1091-1092 yıllarında Hasan Sabbah, ülkedeki İsmaili desteğini harekete geçirip genişletmesi için Kühistan'a bir dai yollamıştır. Hasan'ın bu görev için seçtiği, Alamut halkının mezhep değiştirmesinde rol oynamış, Kühistan kökenli bir profesyonel olan Hüseyin Kaini kısa zamanda başarıya ulaşmıştı.

Kühistan halkı Selçuklu boyunduruğu altında iyice yıpranmış; rivayete göre, zalim bir Selçuklu kumandanının yöre eşrafından birinin kızına talip olup gerginliği son noktaya taşımasıyla kızın babası çareyi İsmaililere başvurmakta bulmuştu. Kühistan'da olup bitenler, gizli yıkma faaliyetleri ya da kalelerin zapt edilmesinin ötesinde, iyiden iyiye toplu bir ayaklanma ve yabancı askeri egemenliğe karşı bir bağımsızlık hareketi karakteri sergiliyordu. İsmaililer, vilayetin pek çok yerinde açıktan bir isyan başlatarak Zevzen, Kain, Tabes, Tün ve bazı diğer şehirlerin kontrolünü ele geçirmişler, böylece Doğu Kühistan'da Rudbar'daki gibi bölgesel bir devlet kurmayı başarmışlardır.[35]

Dağlık bölgelerin, İsmaililerin yayılma stratejileri için önemli avantajları bulunuyordu. Benzer bir coğrafi yapıya Güneybatı İran'da Huzistan ve Fars arasında kalan bölgede rastlanmaktadır. Bu bölgede de İsmaililerin başarı kazanmaları için gerekli koşullar; çetin bir coğrafya, başıbozuk, kaba saba bir halk, yerel Şiilik ve İsmaililik gelenekleriyle güçlü bağlar bulunmaktaydı. Bu bölgenin İsmaili lideri, Mısır'a gidip buradan bir Fatımi daisi olarak dönmüş bulunan Ebu Hamza adında

Errecanlı bir ayakkabıcıydı. Errecan yakınlarındaki iki kaleyi ele geçirmiş ve bunları ilerideki faaliyetleri için birer üs olarak kullanmıştı.[36]

İsmaili dailerinin bir bölümü, uzak bölgelerdeki ileri karakollarda güçlü konumlara ulaşıp bu konumlarını sağlamlaştırma çabasına girişmişken, diğer bir grup da dini propagandalarını Sünni ortodoksisinin ve Selçuklu iktidarının ana merkezlerine taşımıştır. Selçuklu yönetimi ve İsmaililerin dahil olduğu ilk kanlı olayların sorumlulukları da bu kimselerden başkası değildir. İlk hadise, muhtemelen Alamut'un zapt edilmesinde de önceki bir tarihte, Rey ve Kum'a fazla uzak olmayan kuzey platosunda yer alan Save ismindeki küçük kasabada gerçekleşmiştir. On sekiz kişilik bir İsmaili grubu, kendi aralarında cemaatten ayrı olarak ibadet için toplanmak suçundan gözaltına alınmışlar, bu ilk vukuatları olduğundan sorgulandıktan sonra serbest bırakılmışlardır. Daha sonra İsfahan'da yaşamakta olan Saveli bir müezzine mezhebini değiştirtmeye çalışmışlar ve müezzinin onlara ters bir tepki vermesi üzerine kendilerini ifşa edeceğinden korkarak onu öldürmüşlerdir. Arap tarihçi İbnü'l Esir'in aktardığına göre söz konusu şahıs onların ilk kurbanları ve kanını döktükleri ilk kişi olmuştur.

Cinayetten haberdar olan Vezir Nizamülmülk, grubun elebaşının idamı için bizzat emir vermiştir. Zanlı, geçmişte pek çok dini görevde bulunmuş ve kendisinin İsmaili olduğundan şüphelenilmesi sonucu Kirman'da linç edilmiş bir vaizin, marangozluk yapan Tahir ismindeki oğluydu. Tahir idam edilmiş ve cesedi ibret olsun diye pazar alanında yerlerde sürüklenmiştir. Yine İbnü'l Esir'in söylediğine göre, Tahir idam edilen ilk İsmailidir.[37]

1092 senesinde Selçuklular, İsmaili belasıyla başa çıkabilmek için ilk askeri girişimlerinde bulunmuşlardır. Büyük sultan, Selçuklu hükümdarlarının ve emirlerinin efendisi Melikşah, biri Alamut'a diğeriyse Kuhistan'a olmak üzere iki keşif birliği yollamış, Alamut savunmasına Rudbar ve Kazvin'den İsmaili yanlılarının da katılımı olmak suretiyle, her iki birlik de geri püskürtülmüştür. Cüveyni, Alamut zaferinden bahseden bir İsmaili vesikasından şu alıntıyı yapar:

"485/1092 senesinin başında Sultan Melikşah, Arslanşah adlı bir emirini, Hasan Sabbah ve bütün yandaşlarının sürülüp köklerinin kazınması için görevlendirmişti. Emir de bunun üzerine Cemaziyülevvel ayının ilk gününde (Haziran-Temmuz 1092) Alamut kapısına dayandı. O zamanlar Hasan Sabbah'ın Alamut'ta altmışyetmiş kadar adamı bulunuyordu ve erzakları da tükenmek üzereydi. Ancak ellerinde kalanlarla idare edip kuşatmaya direnmeyi sürdürdüler. Hasan'ın dailerinden, Zuvara ve Ardistan'dan kopup gelmiş olan Dihdar Ebu Ali, sakinlerinin bir kısmına bizzat kendisinin mezhep değiştirtmiş olduğu Kazvin'de ikamet ediyordu. Talikan ve Kuh-i Bara bölgesiyle Rey bölgesindeki gibi burada yaşayan, Sabbahçı propagandanın tesiri altındaki pek çok kimse soluğu bu adamın yanında almıştı. Böylece Hasan Sabbah, Ebu Ali'den yardım istemiş, o da Kuh-i Bara ve Talikan'dan bir grup insanı galeyana getirerek üç yüz kişinin Hasan Sabbah'ın yardımına koşmasını sağlamış ve Kazvin'den Sabbah'a alet edevat ve kol gücü temin etmiştir. Bu üç yüz adam kendilerini Alamut Kalesi'nin içine güç bela atmışlar garnizonun ve kendilerine dışarıdan destek veren Rudbarlıların da yardımıyla aynı yılın Şaban ayının sonlarına doğru (EylülEkim 1092) bir gece, Arslantaş'ın ordularına ani bir saldırı düzenlemişlerdir. İlahi adaletin de yardımıyla kuşatma ordusu dağıtılmış ve Alamut'u terk edip Melikşah'ın yanına geri dönmüştür."[38]

Kasım 1092'de sultanın ölüm haberinin ulaşmasıyla Kuhistan'daki İsmaili merkezi üzerindeki kuşatma tamamen kaldırılmıştır. Bu esnada İsmaililer, ismini kendilerinden alacak olan sanattaki, yani suikastçılıktaki ilk başarılarına imza atmışlardır. Seçtikleri ilk kurban, bizzat üstlenmiş olduğu

‘fitne cerahatini kurutma ve atalet mikrobunu temizleme’ görevinin kendisini İsmaililerin en tehlikeli düşmanı haline getirdiği, iktidarın zirvesindeki vezirdi. Hasan Sabbah suikast planlarını en ince ayrıntısına kadar hazırladı, Reşidüddin ise bir İsmaili kaynağından, şüphesiz birazını da uydurarak yaptığı alıntıda şöyle diyordu:

“Efendimiz, Nizamülmülk gibi eşsiz bir avı ölüm ve azabın ağına düşürüp yakalayabilmek için türlü tuzaklar ve kapanlar kurmuş, bu sayede kendisinin namı alıp yürümüştür. Hileli manevralar, sinsi yalanlar, hainceTertipleri ve ikizyüzlü şaşırtmacalarıyla fedailiğin temelini atmış ve şöyle demiştir:

‘Şeytanın yeryüzündeki sureti olan Nizamülmülk’ün icabına hanginiz bakacak?’ Ebu Tahir Arrani adlı bir adam elini göğsüne koyarak bu işe talipli olduğunu göstermiş ve sonunda ölümden sonraki saadete ulaşmayı ümit ettiği günah yolundaki yürüyüşüne başlamıştır. Arrani, 485 senesinin Ramazan ayının Cuma’ya denk gelen on ikinci gecesi (16 Ekim 1092) Sahne yakınındaki Nihavend’de, sufi kılığında Nizamülmülk’ü gösteri alanından cariyelerinin çadırına taşımakta olan tahtırevana yaklaşmış ve onu bıçaklayarak öldürmüştür. Efendimiz, Nizmülmülk’ün ardından, hak ettiği üzere şöyle demiştir: Bu iblisin katli, saadetin başlangıcıdır.” [39]

Bu suikast, İsmaili öğretilerini karalamaya çalışmış ve inançlarını ikrar etmiş olanları zulme mahkum etmiş hükümdarlar, prensler, generaller, valiler ve hatta ilahiyatçılara ani ölümü tattırmış planlı bir terör savaşının saldırılarının ilk halkası olmuştur. Dindar bir İsmaili karşıtıysa şöyle diyordu:

“Onları öldürmek, yağmur suyundan daha helaldir. Topraklarını fethedip müritlerini yok ederek dünyayı onların pisliğinden arındırmak sultanların ve kralların boyunlarının borcudur. Onlarla kurulacak ortaklık ya da dostluk, onların kesmiş olduğu eti yemek veya onlarla evlenmek hak değildir. Bir sapkının kanını dökmek, yetmiş Rum gavuru öldürmekten daha hayırlıdır.”[40]

Kurbanlarının gözünde suikastçılar, dine ve cemaate karşı cinai bir komployа bağlı cani fanatiklerdi. İsmaililerin gözündeyse suikastçılar, imamın düşmanlarına karşı savaşan seçkin bir birlikti; zalimleri ve hainleri birer birer alt edip, imanlarının ve sadakatlerinin en yüce delilini sunuyor ve karşılığında sonsuz saadete hak kazanıyorlardı. Katillere yakıştırılan ve kabaca ‘sofu’ manasına gelen ‘fedai’ tabirini de ilk İsmaililer kullanmıştır ve günümüze dek muhafaza edilebilmiş bir İsmaili şiirinde, bu kimselerin cesaretlerinden, sadakatlerinden ve kendilerini hiçe sayan adanmışlıklarından bahsedilmektedir.[41] Reşidüddin ve Kaşani’nin Alamut kaynaklı İsmaili vakayinamelerinde yapmış oldukları alıntılara göre, kurbanların ve onların dindar cellatlarının adlarının kayıtlı olduğu suikastları listeleyen bir şeref defteri bulunmaktaydı.

Yapı olarak İsmaililer, bir yemin ve kabul olunma sistemine mertebe ve bilginin belirlediği bir hiyerarşik düzene sahip gizli bir cemaat teşkil etmekteydi. Sırlarını özenle saklamış olduklarından haklarında ulaşılabilecek bilgiler bölük pörçük ve karmaşık bir haldedir. Ortodoks tartışmacılar İsmailileri, saf insanları aşama aşama kötüleşerek sonunda tamamen inançsız dehşet makinelerine dönüşecekleri bir yola sokan bir grup düzenbaz nihilist olarak tasvir etmektedir. İsmaili yazarları ise tarikatı, müritlerinin ancak uzun bir hazırlık dönemi ve ilerlemeci bir eğitim sürecini tamamlayarak vakıf olabilecekleri sırların koruyucusu olarak görmektedir. Tarikat örgütlenmesi için en yaygın olarak kullanılan isim ‘çağrı’ ya da ‘vaaz’ anlamına gelen “da’ve”dir (Farsçada davet). Temsilcileri davetçiler, birebir anlamıyla, atamayla göreve gelinen, papazlık benzeri bir sistemin kurucuları olan dailerdir. Sonraki tarihlere ait İsmaili vesikalarında bu kimseler, vaiz, müderris, mürit gibi ast ve üst

mertebelere ayrılmışlardır. Bu mertebelerin en altında, müptedilerin en alt kademesi olarak 'davete cevap veren' manasındaki müstecipler, üzerlerindeyse 'delil' manasına gelen hücce (Farsçası Hüccet) yani baş dai yer almaktadır. Cezire (ada) kelimesi, dainin başında bulunduğu bölgesel ya da etnik nüfus alanını ifade etmek için kullanılmaktadır. Diğer İslami tarikatlarda ve düzenlerde olduğu gibi İsmaililer de dini liderlerine Arapçada şeyh, Farsçada pir kelimelerine karşılık gelen ata sözcüğüyle hitap etmektedirler. Tarikat mensupları için sıkça kullanılan bir tabirse refik, yani 'yoldaş'tır.[42]

1094 senesinde İsmaililer ciddi bir krizle karşı karşıya geldiler. Dönemin imamı ve dini lideri el Mustansır'ın Kahire'de ölümüyle birlikte yerine kimin geçeceği tartışması patlak verdi. İran'daki İsmaililer, Mısır hükümdarını halife olarak tanımayı reddetmişler ve halifelik makamının meşru hak sahibi olarak el Mustansır'ın sürgündeki büyük oğlu Nizar'ı işaret etmişlerdir. Bu bölünmeye dek İran'daki örgüt, ismen de olsa Kahire'deki imam ve baş dainin yönetimi altındaydı. Hasan Sabbah da onların önce Abdülmelik İbn Attaş'ın vekili, ardından da halefi olmuş bir ajanlarıydı. Fakat artık gelinmiş olan kırılma noktasında, İranlı İsmaililerin Kahire'deki eski efendilerinin ne desteğine minnetleri ne de kontrolleri altında olmaya tahammülleri vardı.

Hayati meselelerden biri de İsmaililerin ilahi ve siyasi sistemlerinin merkezindeki şahsın, yani imamın kimliğiydi. El Mustansır'ın ardından imam olma hakkını elde eden kişi Nizar'dı ancak Nizar İskenderiye'de tutulduğu hapishanede öldürülmüş ve rivayete göre oğulları da kendisiyle aynı kaderi paylaşmıştı. Nizarilerin bir bölümü Nizar'ın gerçekte ölmemiş, yalnızca inzivaya çekilmiş olduğunu ve Mehdi sıfatıyla geri döneceğini, diğer bir deyişle imamların soyunun gelmiş olduğunu öne sürmüşlerdi ancak bu ekol silinip gitti. Hasan Sabbah'ın müritlerine bu hususta ne öğretmiş olduğuna dair bilgi mevcut değilse de ileriki tarihlere ait öğreti, imamlığın Nizar'ın Alamut'ta gizlice yetiştirilmiş olan torunlarından birine geçmiş olduğu düşüncesini benimsemiştir. Bir rivayete göre torun, Mısır'dan İran'a gizlice kaçırılan bir bebekti; bir diğerine göreyse Nizar'ın doğacak oğlunu taşıyan bir cariye Alamut'a getirilmiş ve burada yeni imamı dünyaya getirmişti. Nizari inanışına göre bu sırlar, zamanında gizli tutulmuş ve aradan uzun yıllar geçene kadar da ifşa edilmemiştir.

İsmaililerin İran'daki faaliyetlerini, ne alenen ilan edilmiş bir imamın yokluğu ne de Kahire'yle yaşanan sürtüşmelerin gerektirdiği düzenlemeler durdurup engelleyebilmiş gözükmektedir. Bilakis, 11. yüzyılın sonlarıyla 12. yüzyılın ilk yılları boyunca, Selçuklular arasında patlak vermiş kargaşalardan olabildiğince faydalanarak faaliyet alanlarını genişletmiş oldukları görülmektedir.

Bu eylemlerden biri olan, Elburz'un doğusundaki bir kalenin 1096 senesindeki fethi, geçmişteki çabalarının bir devamı niteliğindeydi. Alamut'tan, Hasan'ın Deylem'e gitmeden önce faaliyet göstermiş olduğu Damgan bölgesine elçiler yollanmaktaydı. Damgan valiliği yapan, Abdülmelik İbn Attaş'ın İsmaililiğe kazandırmış olduğu Muzaffer adındaki gizli İsmaili dönmesi bir subay kendilerine büyük yardımlarda bulunuyordu. Damgan'ın güneyinde yer alan Girdkuh Kalesi, dayanıklılığı ve konumu itibariyle tarikatın ihtiyaçlarını karşılamada biçilmiş kaftandı, Muzaffer de İsmaililer için burayı ele geçirme çabasına girişti.

Muzaffer, sadık subay duruşunu koruyarak bağlı olduğu Selçuklu emirini, sultandan Girdkuh'u istemesi ve kendisini de oraya kumandan olarak ataması için ikna etti. Emir de sultan da onun isteklerini kabul etti ve Muzaffer de bir sorun çıkmadan Girdkuh'u aldı. Emirin yetkilerinden ve muhtemelen maddi imkanlarından da yararlanarak kaleyi tamir ettirip güçlendirdi, ambarlarını

yiyecek ve hazinelerle doldurdu. Hazırlıklarını tamamladığında kendisinin bir İsmaili ve Hasan Sabbah'ın müridi olduğunu ilan ederek sonraki kırk yıl boyunca kaleye hükmetti. Konum itibariyle Horasan ve İran arasındaki anayola hakim olması ve Mazenderan'ın doğusundaki İsmaili destek merkezlerine yakınlığının da getirdiği avantajla Girdkuh Kalesi, gelişme sürecindeki İsmaili iktidarının stratejik konumunu güçlendirmiştir.[43]

Yaklaşık aynı tarihlerde İsmaililer, daha da cüretkar bir darbeyle, Selçuklu sultanının ikamet ettiği yer olan büyük Isfahan şehrindeki bir tepe üzerine kurulu Şahdiz Kalesi'ni zapt ettiler.[44]

İsmaili daileri uzun zamandır bu şehirde görev başındaydılar; Abdülmelik İbn Attaş burada yaşamış ancak Şiilikle itham edilmesi üzerine buradan kaçmıştı. İsmaililer, yeni sultan Berkyaruk'un üvey erkek kardeşleriyle ve üvey annesiyle giriştiği mücadeleden istifade ederek, şehir halkının isyan edip onları katledişine dek İsfahan'da terör saçmışlardır. Başka şehirlerde de İsmaililere karşı benzer linç girişimlerine rastlanmaktadır.

Isfahan şehrinde yeni bir dönem, Abdülmelik İbn Attaş'ın oğlu Ahmet tarafından başlatılmıştır. Babası kaçtığında, onun dini görüşlerini taşımadığına inanılarak Ahmet'in şehirde kalmasına izin verilmişti. Oysa kendisi gizlice İsmaili davası için çalışıyordu. İranlı bir tarihçinin anlattığına göre, çoğunluğu Deylemli paralı askerlerden oluşan bir garnizonda çalışanların çocuklarına öğretmenlik işi bulmuştu. Bu görev Ahmet'in onlarla kaynaşmasına vesile olmuş, İsmaililiğe yeni insanlar kazandırmasını ve nihayet kalenin egemenliğini ele geçirmesini sağlamıştı. Daha sıradan bir söylentiye göreyse Ahmet, kumandanın güvenini kazanıp onun sağ kolu haline gelmiş ve ölümünün ardından da yerine geçmişti. Çok geçmeden İsmaililer, Isfahan yakınlarındaki ikinci bir kaleyi ele geçirmişlerdi fakat bunun zapt yoluyla mı yoksa devralarak mı yapıldığı bilinmemektedir. Vakanüvislerin anlatmaktan pek hoşlandığı başka bir hikayeye göreyse marangozun biri kumandanla arkadaş olmuş ve verdiği bir ziyafette bütün garnizonu körkütük sarhoş etmişti.

1092 yılında Melikşah'ın yerine geçmiş olan Sultan Berkyaruk, öz kardeşi olan Sencer'den de destek alarak üvey kardeşi Muhammed Tapar'a karşı yoğun bir mücadele içine girdi. En iyi ihtimalle, İsmaililer sultanın pek gözüne batmıyordu ve onlara ayıracak yeterli askeri de yoktu; en kötü ihtimalleyse sultan ve komutanlarının bir kısmı İsmaililerle ortak düşmanları yüzünden onlara göz yummaya hatta belki onlardan alttan alta yardım almaya bile hazırlardı. Öyle ki Berkyaruk'un Horasan'daki vekilleri, rakip gruplara karşı Kühistanlı İsmaililerin desteğini de arkalarına aldılar. Alamut vakayinamelerinde yer alan suikastçıların şeref listesinde, Vezir Nizamülmülk'le başlamak üzere Hasan Sabbah dönemine ait elliye yakın suikastın kaydı yer almaktadır. Bu suikastların yarısından fazlası bu döneme aitti ve söylentilere bakılırsa kurbanlardan bazıları Muhammed Tapar'ın taraftarları ve Berkyaruk'un düşmanlarıydı.

1100 yazında Berkyaruk, Muhammed Tapar'ı bozguna uğratarak Horasan'a gerçi çekilmek zorunda bırakmıştı. Bu zaferin ardından, daha cüretkar ve iddialı bir hale gelen İsmaililer, işi Berkyaruk'un sarayına ve ordusuna sızmaya dek vardırmışlardır. Askerlerin büyük çoğunluğunu saflarına katmışlar ve karşı gelenleri suikastla tehdit etmişlerdir. Bir Arap vakanüvis şöyle anlatıyor:

"Evinden dışarı adımını korumasız atmaya cüret edebilecek tek bir kumandan yahut subay yoktu; hepsi de kıyafetlerinin altına zırh giyiyorlar, Vezir Ebu'l Hasan dahi elbisesinin altına örme zırhtan bir gömlek giyiyordu. Sultan Berkyaruk'un üst rütbeli subayları, saldırı korkusuyla, sultandan, huzuruna silahlı çıkabilmeleri için izin istemişler, sultan da bu isteği geri çevirmemişti."[45]

İsmaililerin artan tehditleri, küstahlıkları ve kendi destekçilerinin, İsmaililere olan kayıtsızlığı karşısında dağ gibi artan öfkesiyle karşı karşıya kalan Berkyaruk nihayet harekete geçmek zorunda kaldı. 1101 yılında, her ikisini de tehdit eden bir düşmana karşı mücadeleye girişmek üzere, çoktandır Horasan'ın başında olan Sencer'le bir anlaşma yaptı. Sencer'in, başına en kıdemli emirini geçirerek Kuhistan'daki İsmaili bölgelerine yolladığı kalabalık ve tam teçhizatlı bir ordu, geçtikleri yerleri yerle bir ederek ilerledi ve İsmaililerin merkez kalesi olan Tabes'i kuşatma altına aldı. Mancınıklarla surların büyük bölümünü yıkıp kaleyi zapt etme noktasına gelmişlerdi ki İsmaililer rüşvet vererek, emiri kuşatmayı kaldırıp geri çekilmeye ikna ettiler. Böylelikle ikinci bir saldırıya karşı dayanabilmesi için kaleyi tamir edip güçlendirdiler. Üç yıl sonra gelen saldırıda, düzenli birliklerin yanı sıra gönüllüleri de saflarına katan emir, yeni ordusunun başında Kühistan üzerine yürüdü. Bu kez sefer başarıya ulaşmıştı ancak yine de istenen sonuç alınamamıştı. Selçuklu birlikleri Tabes'i ve diğer İsmaili kalelerini zapt edip yıkmış, İsmaili yerleşim yerlerini yağmalamış bazı yöre sakinlerini rehin almış ve İsmaililerden, 'tek bir kale dahi inşa etmeyeceklerine, tek bir silah satın almayacaklarına ve bir kişiyi bile inanışlarına davet etmeyeceklerine' dair söz aldıktan sonra geri çekilmişlerdi.[46] Bu şartları kabul etmenin fazla ödün vermek olduğunu düşünen pek çok kişi Sencer'i kınadı. Doğal olarak İsmaililer çok geçmeden Kühistan'da eski güçlerine kavuştular.

Berkyaruk, Batı İran ve Irak'taki İsmaili merkezlerine saldırmaya dönük ciddi bir girişimde bulunmamıştı. Buna karşılık, İsfahan'daki İsmaili yandaşlarının katline izin çıkararak ve bunu teşvik ederek subaylarının ve halkının öfkesini yatıştırmaya çalışmıştır. Askerler ve halk, şüpheliler için adeta bir sürek avına çıkmış, onları şehir meydanında sıkıştırarak katletmişlerdir. İbnü'l Esir'in aktardığına göre, en ufak bir suçlama bile masum insanların şahsi hınçlara kurban gitmesi için yeterli olmuştur. İsfahan'da başlayan İsmaili karşıtı eylemler buradan Irak'a sıçramış, Bağdat'taki kamplarında kalan İsmaililer öldürülmüş ve kitapları da ateşe verilmiştir. İsmaililerin önde gelenlerinden Ebu İbrahim Esedabadi bizzat sultan tarafından resmi bir görevle Bağdat'a gönderilmişti. Olan bitenin ardından sultan bu kez Bağdat'a Ebu İbrahim Esedabadi'nin tutuklanması emrini yollayacaktı. Cellatları kendisini öldürmeye geldiğinde Esedabadi onlara şöyle demişti: "Tamam beni öldürdünüz, peki ya kaledekiler, onları nasıl öldüreceksiniz?"[47]

Esedabadi'nin alaycı meydan okuması can alıcı bir noktaya parmak basıyordu. İsmaililerin bir gerileme yaşamış olduğu kesindi; artık sırtlarını Berkyaruk'un ılımlı yaklaşımlarına dayayamıyorlardı ve bir süredir fedailerinin sesi de tamamen kesilmişti ancak kaleleri dimdik ayaktaydı ve hız kesmiş görünseler de kurdukları terör saltanatı sona ermemişti. Şeref listesinin 1101-1103 arasında tutulmuş kayıtlarında, Isfahan müftüsünün Isfahan'ın eski camiinde, Bayhan valisiyle İsmaili karşıtı militan bir tarikat olan Kerramiyye'nin liderinin de Nişapur camiinde suikasta uğradıklarına rastlanmaktadır. Görünüşe bakılırsa, o dönemde Selçuklu memurlarının ve subaylarının öldürülmeleri çok zor bir hale gelmişti ancak İsmaililere karşı gelme cüretinde bulunmuş olan sivillerin ve dini mevkilerdeki kişilerin cezalandırılması hâlâ bir görev addediliyordu. Tam da bu yıllarda, Alamut'un efendisi önemli bir adım atarak Suriye'ye dailer yollamıştır.

Selçuklu imparatorluğunu hedef alan İsmaili tehdidi dizginlenmiş ancak yok edilememiştir. Berkyaruk'un 1105'de ölmesiyle yerine geçen Muhammed Tapar, İsmailileri dize getirmek için yeni ve kararlı bir hamle yaptı. 'Sultanlık tamamen eline geçip de karşısında tahtta hak iddia eden düşmanları ortalıktan temizlendiği vakit, Muhammed'in ilk işi İsmaililerin izini sürüp onlarla

savaşmak ve Müslümanları bu tarikatın zulmünden ve kötü emellerinden kurtarmaya girişmek olmuştu. İşe en çok sorun çıkartan ve başkentini baskı altında tutan Isfahan Kalesi'yle başlamayı uygun gördü ve böylece ordusunun başına bizzat geçerek 6 Şaban 500 (2 Nisan 1107) günü kaleyi kuşattı."[48]

İsmaililerin ve müttefiklerinin türlü hile ve manevraları, kalenin kuşatılmasını ve fethini geciktirdi. Daha işin başında, sultanın ordugahındaki İsmaili yandaşlarının yaydığı sahte tehlike haberleri, sefere çıkılmasını beş hafta ertelenmişti. Yörenin İsmaili lideri Ahmet İbn Attaş, zor durumda kaldığında hemen bir dini ihtilaf başlatarak kendine nefeslenecek zaman yaratıyordu. İsmaililer sultana yollamış oldukları bir mesajda, Allah'a ve Hz. Muhammed'e inanan, ilahi adaleti gözeten iyi Müslümanlar olduklarını; Sünnilerden tek farklarının imamlık müessesesi olduğunu belirterek, sultanın onlarla bir uzlaşmaya varıp bağlılıklarını kabul etmesinin uygun düşeceğini öne sürmüşlerdir. Bu mesaj, saldırgan tarafla savunma tarafı ve saldırgan taraf bünyesindeki farklı düşünce ekolleri arasında dini bir tartışma doğurmuştur. Sultanın dini danışmanlarının çoğu İsmaililerin iddialarının benimsenmesinden yanayken, sadece birkaçı sert bir yaklaşımla bu iddiaların karşısında durmuşlardır. 'Bir de şu soruyu cevaplasınlar bakalım?' demişti içlerinden biri: 'Eğer imamınız şeriatın yasakladığı bir şeyi caiz sayıp caiz saydığı bir şeyi de yasaklarsa, onun sözüne riayet eder misiniz? Eğer buna cevapları olumluysa, onların kanlarını dökmek caizdir.' Sertlik yanlılarının ısrarlı tutumları sayesinde tartışma havada kalmış ve kuşatmaya kaldığı yerden devam edilmişti.

Bu kez İsmaililer farklı bir yol deneyerek can ve mallarının yağma ve lince karşı teminat altında olması için kendilerine yakınlarda bir istihkam verilmesi şartıyla bir anlaşma önerisinde bulunmuşlardır. Müzakereler sürerken, sultanın veziri de kaleye yiyecek yardımı gönderilmesini bizzat ayarlamıştır. Bu süreç, bir İsmaili suikastçısının İsmaililerden sözünü sakınmayan sultanın emirlerinden birini öldürme teşebbüsünde bulunması ancak sadece yaralayabilmesi neticesinde sona ermiş, sultan kuşatmayı yeniden başlatmış ve savunmacılara teslim olmanın şartlarını müzakere etmekten başka çare bırakmamıştır.

Aradan çok zaman geçmeden şartlar kararlaştırılmış, garnizonun bir bölümünün sultanın koruması altında Tabes ve Errecan yakınlarındaki İsmaili merkezlerine gitmesine müsaade edilmiştir. Kalanlarsa kalenin bir kanadına taşınacaklar ve kalan kısımları sultanın himayesine terk edeceklerdi. Yoldaşlarının güvenli bir biçimde gidecekleri yere vardıklarının haberi geldiğindeyse kalanların da aşağıya inerek Alamut'a gidebilmelerine müsaade edilecekti. Ancak kararlaştırıldığı üzere ayrılanların gidecekleri yere sağ salim vardıklarının haberi alındığı halde, Ahmed İbn Attaş anlaşmanın kendi payına gereklerini yerine getirmeyi reddetti. Aradaki duraklama zamanından faydalanan Attaş'ın, kalenin kendilerine tahsis edilen kanadına konuşlandırdığı, elinde kalan silahlardan ve seksen kadar adamından oluşan kuvvet, ölümüne bir savaş için hazırlıklara başladı. Ancak içlerinden bir hainin, surların birine mevzilendirilmiş ve insan görünümü verilmiş alet, edevat ve silahların gerçek askerler olmadıklarını ifşa etmesi üzerine bozguna uğramaları kaçınılmaz oldu. Son darbede savunmacıların çoğu kılıçtan geçirildi. Ahmed İbn Attaş'ın mücevherlerini kuşanıp kendini surlardan aşağı bırakan karısı anında ölürken esir alınan Attaş, Isfahan sokaklarında teşhir edildi, kendisinin diri diri yüzülen derisinin içi samanla doldurulduu ve kellesi de Bağdat'a gönderildi.

Bu zaferi kutlamak için yayımlanmış olan bir zafernamede, sultanın katibi, bu tür vesikalarda mutat olduğu üzere süslü bir dille, Selçukluların dize getirmiş olduğu düşmanlara karşı bakışını şöyle ifade

ediyordu:

"Bu Şehdiz Kalesi denen yerde, hile ve fesat alıp yürümüştü... İbn Attaş adında biri vardı ki günah yolunda aklını, mantığını yitirmiş, sapkınlaşmıştı; adamlarına bir yandan Sırat'ı Müstakim yolunun yanlış olduğunu söylerken, bir yandan yalanlarla dolu bir kitabı referans alarak Müslümanların kanlarının dökülmesine ve mallarının yağmalanmasına ehliyet çıkarıyordu. Isfahan'a ilk geldiklerinden beri yaptıkları o güne dek yaptıklarını kat be kat aşmıştı. Saraydan ve ulemanın seçkinleri arasından başlayarak, ard arda seçtikleri sayısız kurbanlarını sinisice takip edip hainceı tuzaklarına düşürmüşler ve korkunç bir biçimde katletmişler ve İslam'ı ayaklar altına alan daha pek çok günah işlemişlerdi. Dinimizi savunma yolunda bu savaşı vermek ve Çin'e dahi gidecek olsalar atlarımızı var gücümüzle onların üzerine sürmek boynumuzun borcu olmuştur."[49]

Burada 'Çin' kelimesinin kullanılması, elbette Hz. Muhammed'in meşhur bir hadisine atfen yapılmış bir kelime oyunundan başka bir şey değildi. Ancak sultanın İsmaililer üzerine saldırıları Selçuklu İmparatorluğu'nun doğusundan batısına yayılmış vaziyetteydi. Irak'ta, İsmaililerin on iki senedir hakimi olduğu Tekrit şehrine yapılmış bir sefer başarı kazanamamışsa da İsmaili kumandanını, şehri yörenin Arap fiilerine devretmeye mecbur bırakmıştı. Sencer de doğuda Kühistan'daki İsmaili üslerine karşı harekete geçmek zorunda kalmıştı ancak ne kadar etkili olabildiği kesin olarak bilinmemektedir. Tam bu sırada ya da bundan çok kısa bir süre sonra İsmaililerin Errecan yakınlarındaki müstahkem mevkileri de alt üst edilmiş, Huzistan ve Fars bölgesindeki İsmaililere dair haberlerse çok geçmeden kesilmiştir.

Ancak adı geçen yerlerden hiçbiri İsmaili iktidarının asıl merkezi değildi. Esas merkezler kuzeydeki Rudbar ve Girdkuh kaleleri ve en önemlisi de Hasan Sabbah'ın ikamet ettiği heybetli Alamut Kalesi'ydi.

1107-1108 yıllarında sultan, veziri Ahmet İbn Nizamülmülk komutasındaki bir birliği Rudbar'a yolladı. Elbette vezirin İsmaililere karşı kin beslemesi için yeterli gerekçesi vardı; babası meşhur Nizamülmülk, İsmaililerin önemli kurbanlarının ilki, kardeşi Fahrülmülk ise bir sene önce Nişapur'da bir suikastçı hançerinin hedefi olmuştu. Sefer kısmi bir başarıya ulaşmış ve İsmailileri oldukça zor durumda bırakmışsa da asıl hedefinde, yani Alamut Kalesi'nin zaptı ya da imha edilmesinde muvaffak olamamıştır.

"Ahmet İbn Nizamülmülk, Andic Nehri kıyıları civarındaki Alamut ve Üstüvand'ı kıskaca aldı ve bir süre devam ettirdiği akınları sırasında ekinleri yağmaladı, nihayet daha ileri gidemeyeceklerini anladıklarındaysa Rudbar'dan ayrıldılar. Kalelerde korkunç bir kıtlık baş gösterdi, öyle ki insanlar hayatta kalabilmek için otları yemeye başladılar ve çareyi, karılarını ve çocuklarını başka yerlere yollamakta buldular. Hasan Sabbah da karısını ve kızlarını Girdkuh'a yolladı."[50]

Sultan, düzenli ordularını üzerlerine göndermenin yanı sıra yakın komşularını da İsmaililerin aleyhinde ayaklandırmış ve Geylanlı bir mahalli yöneticiyi saldırıya katılması için ikna etmiş ancak harekete geçilememiştir. Söylentilere göre bir süre sonra yörenin lideri sultanın kibrinden rahatsız olarak desteğini geri çekmiştir. Tabii başka gerekçeleri de olabilir. Deylem yöresinin liderlerinin, civardaki dehşet saçan komşularıyla, güçlü ancak uzakta bulunan hükümdarları arasındaki sıkıntılı halleri, Cüveyni tarafından tüm canlılığıyla tarif ediliyor:

"Bu sefer, uzakta ya da yakındaki yerel yöneticiler, ister dost ister düşman olsunlar tehdit altındaydılar ve yıkımın girdabına kapılacaklardı çünkü dost olsalar, İslam hükümdarları onları dize

getirip yok edecek ve ‘dünya ve ahiret kaybına’ (Kuran XXII/Hac 11) uğratacaktı; düşman olsalar hilekarlıklarından ve sinsiliklerinden çekinip savunmaya çekilecekler ve buna rağmen çoğu öldürülmekten kurtulamayacaktı.”[51]

Alamut’u cepheden saldırarak fethetmek açıkça imkansızdı. Bu sebeple sultan, başka bir yol deneyerek, İsmailileri güçten düşürüp direnme güçlerini kırabileceği beklentisiyle bir yıpratma savaşına başvurdu. Cüveyni diyor ki:

“Ard arda sekiz yıl boyunca, birlikler Rudbara’a gelip ekinleri yağmaladılar ve iki taraf birbiriyle çatıştı. Hasan ve adamlarının güçlerinin ve yiyeceklerinin tükendiği anlaşılınca, Sultan Muhammed, 511/1117-1118 tarihinde Atabey Anuştegin Şirgir’i birliklerinin başına geçirdi ve ona kaleleri kuşatması emrini verdi. 1 Safer’de (4 Haziran 1117) Lemeser’i, 11 Rebiyülevvel’de (13 Temmuz) Alamut’u kuşattılar. Mancınıklarını kurdular ve şiddetli bir çarpışmaya tutuştular ve o yılın Zilhicce (Mart-Nisan 1118) ayına gelindiğinde tam kaleleri zapt edip de insanlığı bu illetten kurtaracakları sırada, Sultan Muhammed’in Isfahan’da ölmüş olduğu haberini aldılar. Bununla birlikte birlikler çözüldü ve canlarını kurtarabilen kafirler, sultanın ordusundan arta kalan bütün kumanya, silah ve araç gereci kalelerine taşıdılar.”[52]

Şirgir’in ordusunun zafere bir adım kala geri çekilmesi büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Savaş meydanını alelacele terk etmelerine, yalnızca sultanın ölümünün yol açmadığına dair ipuçlarına da rastlanmaktadır:

“Selçuklu hizmetindeki vezirlerden, iddialara göre gizli bir İsmaili olan Kıvamüddin Nasır İbn Ali el Dergüzini’ye haince bir rol atfedilmiştir. Sultan Muhammed’in İsfahan’da ölümünden sonra onun yerine geçen oğlu Mahmud üzerindeki tesiri büyük olan el-Dergüzini, sarayda da söz sahibi bir mevkideydi. Şirgir’in ordusunun Alamut’tan çekilmesini sağlayıp İsmaililerin canını kurtaran, ardından yeni sultanı, bunun sonucunda hapse atılıp öldürülecek olan Şirgir’e karşı dolduran el-Dergüzini, birkaç cinayete karışmakla da suçlanıyordu.”[53]

Ağır saldırılara maruz kalırken bile suikastçılar boş durmamışlardır. 1108-1109 yıllarında, Isfahan kadısı ve tam bir İsmaili karşıtı olan Ubeydullah elHatib öldürülmüştür. Tehdidin farkında olan kadı, zırh giyiyor, korumasız dolaşmıyor ve her türlü önlemi alıyordu ama bunların hiçbir faydası olmadı. Hemedan Camii’ndeki bir Cuma namazı sırasında bir suikastçı, korumasıyla kendisi arasına girerek kadıyı hançerlemiştir. Aynı sene, Nişapur kadısı da Ramazan ayının sonundaki bayram kutlamaları sırasında öldürülmüştür. Bağdat’taysa Ahmet İbn Nizamülmülk, şüphesiz Alamut’a düzenlenen bir sefere önderlik ettiği için suikastla cezalandırılmış; vezir yaralanmışsa da sağ kurtulmayı başarabilmiştir. Bunlar dışında, Sünni ilahiyatçıları hukuk alimleri ve aralarında sultanın süt kardeşi Kürt emir Ahmedil gibi önemli isimlerin bulunduğu başka düşmanlara da rastlamaktayız.

Sultan Muhammed’in 1118’de ölümüyle Selçuklular arasında başlayan yeni saltanat kavgaları sürecinde Haşhaşiler de yedikleri darbelerin açtıkları yaraları sarma ve gerek Kuhistan’daki, gerekse Kuzey’deki mevzileri güçlendirebilme fırsatını bulmuşlardır. Kardeşleri Berkyaruk ve Muhammed Tapar’ın emri altında doğu vilayetlerine egemen olan Sencer, zaman içinde Selçuklu liderleri arasında tehlikeli bir üstünlük sağlamayı başarmıştır. Bu süreçte, İsmaililerle Sünni devletler arasındaki ilişkiler değişmeye başlamıştır. İsmaili hareketinin nihai hedefinde bir değişiklik olmamışsa da merkezi bölgelerdeki yıkıcı ve terörist faaliyetlerin etkinliği azalmış, bunun yerine hükmedilen toprakların savunulmasına ve güçlendirilmesine, hatta bir nevi siyasi meşruiyet elde

edilmesine odaklanılmıştır. Ortadoğu'nun, Selçuklu fatihlerinin durdurmuş olduğu siyasi parçalanma sürecinin tekrar başladığı bu zamanda, İsmaili emirlikleri ve beylikleri de bağımsız devletçikler furyasındaki yerlerini almışlar, hatta yerel ittifaklar ve kamplaşmalara katılım göstermişlerdir.

Cüveyni'nin anlattığı bir hikaye, Sencer'in İsmaililerin bağımsızlıklarına karşı hoşgörüsüne açıklık kazandırmaktadır:

"Hasan Sabbah, barış yoluna girmek için elçiler göndermiş ancak teklifleri kabul edilmemişti. Bunun üzerine Hasan, türlü hileli yollarla, sultanın saray erkanından kimselere rüşvet vererek kendisini sultanın huzurunda savunmaları için ikna etmiş; sultanın harem ağalarından birine yüklü miktarda para ve sultanın sızıp kalmış olduğu bir gece ona usulca sokulup yatağının başucundaki yere saplayacağı bir hançer göndermiştir. Ayıldığında hançeri gören sultan büyük paniğe kapılmışsa da kimden şüpheleneceğini bilmediğinden hadisenin gizli tutulmasını emretmiştir. Hasan Sabbah, hemen ardından bir elçiyle şu mesajı göndermiştir: 'Ben istemez miydim ki o hançer sert taşa değil de sultanın yumuşacık göğsüne saplansın.' Bu mesajı alan sultan korkuya kapılmış ve o andan itibaren İsmaililerle arasını iyi tutmaya özen göstermiştir." Özetle, bu komplo sayesinde Sultan Sencer İsmaililere saldırmaktan çekinmiş ve böylelikle onun hükümdarlığı süresince İsmaililer davalarında gelişme kaydetmiştir. Sultan ayrıca Kum civarındaki İsmaililere ait topraklardan aldığı vergilerden onlara üç bin dinarlık bir maaş bağlamış ve günümüze kadar taşınmış bir adet olarak Girdkuh'tan geçen seyyahlardan küçük bir haraç kesmelerine göz yummuştur. Kütüphanelerinde rastladığım, Sencer'in İsmailileri hoş gören ve onların gururlarını okşayan fermanlarından yola çıkarak sultanın onlara olan tahammülünün ve onlarla barışçıl ilişkiler kurma çabalarının ne raddeye ulaşmış olduğuna dair bir sonuca varmıştım. Uzun lafın kısası İsmaililer, Sencer dönemini huzur ve rahatlık içinde geçirmişlerdi.[54]

Abbasi halifeleri ve Selçuklu Sultanları dışında, Alamutlu Nizarilerin bir düşmanları daha vardı. Kahire'de hâlâ bir Fatımi halifesi bulunmaktaydı ve aynı dinin hasım iki kolunu teşkil eden onun yandaşları ile İranlı Nizariler arasında köklü ve kendilerine mahsus bir kin sürüp gitmekteydi. 1121 senesinde gözü pek vezir ve ordular kumandanı el-Efdal, Kahire'de bir cinayete kurban gitti.

Söylentiler dönüp dolaşıp Haşhaşileri zan altında bırakıyordu ancak dönemin Şamlı vakanüvislerinden biri bunu 'içi boş bir iddia ve asılsız bir iftira' olarak görüyordu.[55]Söylediğine göre, cinayetin esas sebebi, Efdal ile 1101'de el Mustali'nin yerine geçmiş olan Fatımi Halifesi el-Emir arasındaki husumetti. El Emir, kudretli vezirinin vesayeti altında ezilmiş ve bu yüzden de ölümüne açıkça sevinmişti. Kulağa söylenti gibi gelse de bu sefer söylentinin aslı vardı. Kaşani'nin ve Reşidüddin'in alıntı yaptıkları İsmaili anlatısında, cinayet 'Halepli üç refikle' ilişkilendirilmekteydi. Efdal'in ölüm haberleri ulaştığında, 'Efendimiz yedi gün yedi gece kutlama yapılmasını buyurmuştu ve refikler eğlendirilmiş, yedirilip içirilmişti.'[56]

El Efdal'in hem Alamut Kalesi'nde hem de Kahire Sarayı'nda sevinçle karşılanmış olan katli, iki kol arasında yeniden bir yakınlaşma tesis edilmesi için uygun bir ortam gibi gözükmekteydi. 1122 senesinde Kahire'de toplanılan bir halk meclisinde, Mustali lehinde ve Nizar aleyhindeki iddialar dile getirilmişti. Bu esnada halife, ayrılıkçı tarikat kardeşlerine ve Kahire'deki yeni vezir el Me'mun'a hitaben, bulunduğu mevkideki meşruiyetini savunan bir mektup göndermiş; divan katibine ise Hasan Sabbah'ı doğru yola dönmeye ve Nizar'ın imamlığını inkar etmeye davet eden uzunca bir mektup yazmasını buyurmuştu. Buraya kadar, bir İsmaili Şii'si değil, On İki İmam Şii'si olan el

Me'mun, hem halifenin hem de dailerin isteklerine boyun eğmiştir. Lakin vezirin, Hasan Sabbah'la olan ilişkilerin daha da ilerletilmesine göz yummaya hiç mi hiç niyeti yoktu. El Amir'le el Me'mun'un birlikte hedef alındığı Alamut kaynaklı bir suikast senaryosunun söylentileri, sınır bölgelerinde ve Kahire'de suikastçı ajanlarının sızmasını önlemek üzere alınan olağanüstü güvenlik önlemlerini de beraberinde getirmişti.

'El Me'mun iktidara geldiğinde, kendisine İbnü's Sabbah'ın (Hasan Sabbah) ve Batıniler'in el Efdal'in ölümüne pek sevindiklerinin , üstelik İsmaililerin de kendisini el Emir'le bir arada öldürme planlarına dair umutlarını arttırdıklarının ve planlarını gerçekleştirmek için Mısır'daki refiklerine haberciler ve bu habercilerle de orada dağıtmak üzere para gönderdiklerinin haberleri ulaştırılmıştı.

El Me'mun, Askalan valisine gidip onu görevden almış ve yerine yeni birini atamıştı. Yeni valiye, Askalan'da iş sahibi kim varsa tespit edip halkın, tanıyıp bildiklerinin dışındakilerin işyerlerini kapatmasını emretmişti. Ayrıca Askalan'a dışarıdan gelmiş tüccarların ve diğer insanların tümünü en ince ayrıntısına kadar araştırmasını, ilk ağızdan söylenen kimlik ve memleket bilgilerine hemen itibar etmeyip herkesi çapraz sorguya tabi tutarak, her biri hakkında doğru bilgilere ulaşmak için elinden geleni yapmasını tembihlemişti. Şehre ilk defa gelen biri olursa, onları daha sınırdayken durdurmalı, geliş sebeplerini ve yanlarında taşıdıkları malları araştırıp soruşturmalıydı. Kervancılar dahil herkese bu muameleyi göstermeli ve halkın tanıdığı, ülkeye sürekli gidip gelenler haricindekilerin ülkeye girişlerini engellemeliydi. Bilbays şehrinde ve sınır kapısında kontrol edilecek olan tacirlerin sayısını, isimlerini, hizmetlilerinin isimlerini, deve sürücülerinin adlarını ve mallarının listesini divana yazılı olarak bildirmeden kervanlara geçit vermemeliydi. Bu sırada tacirlere hürmette kusur etmemeli ve onları gücendirecek tavırlardan sakınmalıydı.

Ardından el Me'mun, eski ve yeni Kahire valilerine, şehir sakinlerinin adlarını sokak sokak, ev ev kaydetmelerini ve izin almadan kimsenin bir evden başka bir eve taşınmasına müsaade edilmemesini emretti. Kahire'nin eski ve yeni sakinlerinin sicillerine, adlarına, unvanlarına, durumlarına ve mesleklerine, kendilerini ziyaret edenlerin kimliklerine dair bilgilerin kayıtlarını tuttuktan sonra bu evleri tek tek dolaşıp İsmaililer hakkında, kendisinin bilgisi dışında hiç bir gizli ilişki kalmayana dek detaylı bir soruşturma yapmak üzere kadınlar görevlendirdi. Sonra da bir gün bir grup askeri şehre yollayarak belirlenmiş olan şüpheli kimseleri bir bir tutuklattı.'[57]

Halifenin çocuklarının hocası da dahil olmak üzere mimlenmiş olan çok sayıda casus yakalandı; bir kısmının üzerinden, Mısır'da kullanmaları için kendilerine Hasan Sabbah tarafından gönderilmiş olan paralar çıktı. Mısırlı vakanüvisin anlattığına göre, vezirin kolluk kuvvetleri ve casusları o kadar başarılı olmuşlardı ki bir suikastçının Alamut'tan dışarı adımını attıktan sonraki her hareketi an be an izleniyor ve haber verilebiliyordu. Belli ki Nizari liderlerini cezalandırılma korkusu olmaksızın cemaate yeniden katılmaya davet eden bir af mektubu hiç bir zaman gönderilmemiş ve Kahire ile Alamut arasındaki ilişkiler hızla bozulmuştu.

Mayıs 1124'de hastalanıp yatağa düşen Hasan Sabbah, ölümünün yaklaştığını hissederek yerine kimin geçeceğine dair düşünmeye başlamıştı. Halefi olarak, yirmi yıl boyunca Lemeser'in kumandanlığını yürütmüş olan Buzurg-Ümid'i seçmişti.

"Buzurg-Ümid'i alıp getirmesi için Lemeser'e birini gönderdi ve onu halefi olarak ilan etti. Ardistanlı Dihdar Ebu Ali'yi sağına oturttu ve kendisini propaganda faaliyetlerinin başına getirdi; Kasranlı Adem'in oğlu Hasan'ı soluna ve ordularının kumandanı Kiya Ebu Cafer'i de önüne oturttu

ve onlara, imamın gelip devletin başına geçeceği güne dek Buzurg-Ümid'in liderliğinde uyum içinde çalışmalarını salık verdi. Ve 6 Rebiyülahir 518 Çarşamba günü, (23 Mayıs 1124 Cuma) Allah'ın ateşine ve cehennemine doğru son yolculuğuna çıktı."[58]

Bu, göz alıcı bir liderlik kariyerinin de sonu olmuştu. İsmaililere pek de dostça bakmayan bir Arap biyografi yazarı dahi, Hasan Sabbah'ı 'keskin zekalı ve yetkin; aritmetik, astronomi, büyü ve daha pek çok alanda bilgi sahibi biri'[59] olarak tarif eder. İranlı vakanüvislerin alıntılar yaptığı, İsmaililerce kaleme alınmış biyografi, Sabbah'ın sofuluğunu ve dünyevi zevklerden uzaklığını vurgulamaktadır.

"Alamut'ta ikamet ettiği otuz beş yıl boyunca ne bir kimse ortalık yerde şarap içebilmiş ne de testilere şarap doldurulabilmişti."[60]Sabbah'ın zalimliği düşmanlarıyla sınırlı değildi. Oğullarından birini sırf şarap içti diye, bir diğeriniyse sonradan asılsızlığı kanıtlanmış olan, Dai Hüseyin Kaini'nin katlini azmettirmek suçundan idam ettirmişti. "Ve oğulları adına propaganda yürüttüğünü ve böyle amaçlar güttüğünü düşünebilecek kimselere de bu idamları örnek gösteriyordu."[61]

Hasan Sabbah bir eylem adamı olmanın yanında bir düşünür ve yazardı da. Sünni yazarlar, eserlerinden iki alıntıyı; bir otobiyografik parçayı ve bir ilahiyat risalesinin özetini muhafaza etmişlerdi.[62]Sonraki dönem İsmailileri arasında Hasan Sabbah, Kahire'den kopuşun ardından ilan edilen ve Nizari İsmailililerince geliştirilmiş olan "davetü'l cedide" yani "yeni davet" adlı, reforme edilen İsmaili öğretisinin öncü ismi olarak hürmetle anılmıştır. İleriki tarihlere ait Nizari eserleri, Hasan Sabbah'ın öğretilerinden alıntılar yah da özetler olması muhtemel bazı pasajlar içermektedir. Hasan asla imam olduğunu iddia etmemiş, yalnızca imamın bir temsilcisi olduğunu öne sürmüştür. İmamın ortadan kaybolmasının ardından, zamanının kayıp imamının bilgisinin kaynağı, geçmişin ve geleceğin söz sahibi imamlarının nesilleri arasındaki canlı bağ ve davanın lideri konumundaki hücce, yani 'delil' olarak ortaya çıkmıştır. İsmaili öğretisi, temelde sıkı bir yönetimi öngörmektedir. İnananın, talimin, yani yetkin öğretinin izinden gitmekten başka bir seçeneği yoktur; nihai yol gösterici İmam, anında erişilebilir kaynak ise onun itimat edilen temsilcisidir. Sünnilerde de olduğu gibi, insanlar ne kendi imamlarını seçmeye ne de ilahiyat ve hukuk meselelerinde doğruyu tayin etmeye muktedir değildirler. İmamı Allah tayin etmiştir ve gerçeğin saklı bulunduğu kaynak odur; yalnızca imam vahyi ve aklı doğrulayabilir, yalnızca İsmaili İmamı, görev ve öğretilerinin doğası gereği gerçekte buna kadirdir ve bu özellikleri sebebiyle gerçek imam odur. İmamın hasımları gaspçı, onların müritleri günahkar ve öğretileri de yalandır.

Sadakate ve itaatkarlığa yaptığı vurguyla ve dünyayı olduğu gibi kabul etmeyi reddedişiyle bu öğreti, gizli, devrimci bir muhalefetin elinde güçlü bir silaha dönüşmüştür. Mısır'daki Fatımi halifeliğinin acı verici gerçekliği İsmaililerin hak iddia edenleri için bir utanç kaynağı olmuştur. Kahire'den kopuş ve sadakatlerini gizemli bir imama yöneltmeleri, İsmaililerin tutku ve adanmışlıklarının bastırılmış gücünü açığa çıkarmıştır; onları canlandırıp yönetmek başarısını gösteren kimse de Hasan Sabbah olmuştur.

22 Reşidüddin, s. 97; Kaşani, s. 120. Cüveyni (s. 187/667). Hasan'ı Rey'de doğmuş gösterirken, başka kaynaklarda Hasan'ın çocuk yaşta buraya getirildiği yazmaktadır. Bu farklılık, Cüveyni'nin özensiz özetlemesinden kaynaklanmış gözükmektedir. İbnü'l Cevzi'ye göre (ö.1201), Hasan, Merv'den gelmiş ve gençlik çağında reis Abdülrezzak'a vekil olarak hizmet etmiştir. (el-Muntazam, IX, Haydarabad, 1359, s. 121; aynı yazar, Telbisü İblis, Kahire, 1928, s. 110, İng. Çev. D. S. Margolliouth, "The Devil's Delusion", IC,IX, 1935, s. 555) Hasan'ın Melikşah'a hitaben ka leme almış olduğu idda edilen mektupta, babasının bir Şafii-Sünni olduğunu ve kendisinin de bu mezhebin akidelerine göre yetiştirilmiş olduğunu söylemektedir. Bu, mektubun orijinalliğine gölge düşüren birkaç ayrıntıdan biridir. Bkz. Hodgson, s. 43; Felsefi, s. 406.

23 Cüveyni, s. 187-189/667-668; Reşidüddin, s. 97-99; Kaşani, s. 120-123; Hodgson, s. 44-45; İbn Attaş hakkında bkz. El(2)'de B. Lewis'in yazmış olduğu ilgili madde.

24 Reşidüddin, s. 110-112. Üç tarikat kardeşinin hikayesi için bkz. E.G. Browne, "Yet More Light on 'Umarı Khayyam", JRAS, 1899, s. 409-416; H. Bowen, yukarıda adı geçen makale; Browne, Lit. Hist. s. 190193; M.Th. Houtsma, Recueil de Tex tes Relatifs a l'Histoire des Seldjouicides, II, Leiden, 1889. Önsöz, s. Xiv-xv, dipnot 2; Hodgson, s. 137-138. Felsefi, hikayenin orijinalliğini savunmaktadır. (s. 406-410) Daha sonraki bir Mısırlı kaynak (İbnü'd Devaderi, Kenzü'd-dürar, VI, ed. Selahaddin el Müneccid, Kahire 1961, s. 494). Hasan Sabbah'ın Gazali'nin tarikat kardeşi olduğunu söylüyor. Burada bir yanlış anlaşılma söz konusu olmalı.

25 İbnü'l Esir, h.494, X, s. 215216/ VIII,s. 201; karş. a.g.e.,h. 427, IX, S. 304-305/VI-II, s. 11 ve h. 487, X, s. 172-173. İbnü'l Esir'e göre Hasan, Mısır'a tüccar kılığında yolculuk yapmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Makrizi, Mükaffa, el-Hasan İbnü-s Sabbah konusu.

26 Hasan'ın Mısır seyahatine dair kendi anlatısı, Cüveyni'nin (s. 189-191/668-669) Reşidüddin'in (s. 99-103) ve Kaşani'nin (s. 122-125) versiyonlarına temel teşkil etmiştir. Karş. Hodgson, s. 45-47 (Hasan'ın Mısır'da kaldığı süre noktasındaki yanlış, yazarın kendisi tarafından E1(2)'deki makalede düzeltilmiştir); Felsefi, s. 411-412. Hasan'ın anlatısında, Fatımi halifesiyle yüz yüze görüşmediği dolayısıyla da İbnü'l Esir'in bu görüşmeye dair anlattığı hikayenin ve halifenin kasten halefinin ismini muğlak bırakması gibi bir hadisenin de gerçeği yansıtmadığı açıklığa kavuşmaktadır (bkz. Asaf A.A Feyzi, Al-Hidayatu'l-Amiriya, Londra-Kalküta, 1938, s. 15) Hasan'ın Melikşah'a yazdığı iddia edilen uydurma mektupta, Hasan'ın ağzından, ordular kumandanının Abbasi Halifesi tarafından Melikşah'a karşı kışkırtıldığı ve Melikşah'ı düşmanlarının entrikalarından bizzat imamın koruduğu gibi tuhaf bir iddiaya rastlamaktayız.

27 Cüveyni,s.190/669.

28 İbnü'l-Fakih, Mukhtasar Kitab al-Buldan, ed. M.J deGoeje, Leiden, 1885, s. 283; akt. V. Minorsky, La Domination des Dailamites, Paris, 1932, s. 5

29 İbnü'l-Esir, h. 494, X, s. 215/VIII, s. 201.

30 Cüveyni, s. 193/669-670

31 Cüveyni s.193-195/669-671; Reşidüddin, s. 103-105;Kaşani, s. 125-128; İbnü'l Esir h. 494, X, s. 216/VIII, s.201-202; Hodgson, s. 48-50; Felsefi, s. 413-414.

32 Reşidüddin, s. 134; farklı versiyonlar için bkz. Kaşani, s. 154; ve Cüveyni, s. 216/683. Karakteristik olarak Cüveyni, davet'i, bid'at haline getirmiştir.

33 Cüveyni, s. 199/673-674; karş. Reşidüddin, s.107; Kaşani, s. 130

34 Cüveyni, s. 208-209/679; Reşidüddin, s.115-116; Kaşani, s. 136-137

35 Cüveyni,s.200/674;karş.Reşidüddin,s.107-108;Kaşani, s. 130-131; İbnü'l Esir, h. 494, X, s. 217/VIII, s. 202; Hodgson, s. 74.

36 İbnü'l Esir, h. 494, X, s. 217/VIII, s. 202; Hodgson, s. 76.

37 İbnü'l Cevzi, el-Muntazam, IX, Haydarabad, 1359, s. 120-121; aynı yazar,Telbisü İblis, Kahire, 1928, s. 110 (İng. Çev. D.S Margoliouth, IC, IX, 1935, s. 555), İbnü'l Esir, h. 494, X, s. 213/VIII, s. 200-201; Hodgson, s. 47-48.

38 Cüveyni, s.201-202/674-675; karş. Reşidüddin, s. 108109; Kaşani, s. 131; Hodgson, s. 74-75

39 Reşidüddin, s. 110; karş. Cüveyni, s. 204/676-677 (metnin 406-407. sayfalarında editörün notu); Kaşani, s. 132-133; İbnü'l Esir, h. 485, X, s. 137-138/VIII, s. 161-162; M. Th. Houtsma, "The Death of Nizam al-Mulk and its Consequences", Journal of Indian History, III, 1924, s. 147-160; Hodgson, s. 75.

40 Farsça metni yayına hazırlayan Muhammed Taki Danişpezhuh, Revue de la Faculte des Lettres, Universite de Tabriz, XVII/3, 1344, s. 329. Bu ve bunu takip eden yayınlarda Dr. Danişpezhuh, İsmaililer hakkında çoğunlukla polemik mahiyetinde bir grup ilgi çekici kaynağa yer vermiştir.

41 W. Ivanow, "An Ismaili Poem in Praise of Fidawis",JBBRAS, XIV, 1938, s. 63-72.

42 W. Ivanow, "The Organization of the Fatımid Propa-ganda", JBBRAS, XV, 1939, s. 1-35; karş. aynı yazarın yayına hazırlamış olduğu, Haki Horasani'nin Divan'ı (Bombay, 1933, s. 11) ve Haft Bab of Abu Ishaq Quhistani (Bombay, 1959, s. 11-14) adlı eser için kaleme almış olduğu önsözlerin dipnotları. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. El(2) deki "da'i" (H.G.S Hodgson) ve "da'wa" (M. Canard) maddeleri. Payeler, Nasırüddin Tusi tarafından irdelenmiştir. The Rawdatu'l-Taslim, Commonly Called Tasawwurat, ed. Ve çev. W. Ivanow, Bombay, 1950, esas metin s. 96-97, çeviri metin s. 143-144. Daha erken dönem materyallere dayanan, daha çağdaş bir İsmaili anlatısı için bkz. Mian Bhai Molla Abdul Husain, Gulzari Daudi for the Bohras of India, Ahmedabad, tarih yok (1920?)

43 Cüveyni, s. 207-208/678-679; Reşidüddin, s. 116-120; Kaşani s. 137-141; Hodgson, s. 76 dipnot ve s. 86-87, Girdkuh Kalesi hakkında bkz. W. Ivanow, " Some Ismaili Strongholds in Persia" (IC, XII, 1938, s. 392-396) ve Menuçehr Sutudeh , "Kal'a-i Girdkuh", Mihr, VIII, 1331, s. 339-343 ve s. 484-490.

44 İsmaililerin İsfahan'daki yükselişlerine ve çöküşlerine, Alamut vakayinamesinde pek fazla değinilmemiştir. Cüveyni bu hususta tek

kelime etmemiştir; Reşidüddin (s. 120 vd.) ve Kaşani'yse (s. 142 vd.) diğer, İsmaililere ait olmayan kaynaklar üzerinden birkaç kelimeyle geçiştirmişlerdir. Bu konu başlığı, dönemin geneli kapsayan kaynakları dahilinde irdelenmiştir; örn. İbn ar-Rawandi, Raht us-Sudür, ed. Muhammed İkbal, Londra 1921, s. 155-161; Zahirüddin Nişapuri, Selçukname, Tahran 1332, s. 39-42; İbnü'l Cevzi, Muntazam, IX, s. 150151. Al-Bundari, özet, İmadüddin, Histoire des Seljoucidesde l'Iraq, ed. M. Th. Houtsma, Leiden, 1889, s. 90-92; İbnü'l Esir, h. 494, X, s. 215-217/VIII, s. 201-204; h. 500, X, s. 299/302/VIII, s. 242-243. Modern çalışmalar,: Hodgson, s. 85-86, 88-89, 95-96; Lewis, "Ibn Attash", El(2); Muhammed Mihryar, "Shahdiz Kujast?" , Revue de la Faculte des Lettres d'Isfahan, I, h. 1343/m 1965, s. 87-157.

45 İbnü'l-Esir, h. 494, X, s. 220/VIII, s. 203.

46 İbnü'l-Esir, h. 497, X, s. 260/VIII, s. 223.

47 . İbnü'l-Esir, h. 494, X, s. 221/VIII, s. 204

48 İbnü'l-Esir, h. 500, X, s. 299/VIII, s. 242. İbnü'l-Esir,kuşatmanın eksiksiz bir anlatısını sunmaktadır.

49 İbnü'l Kalanisi, History of Damascus, ed. H.F Amedroz, Beyrut, 1908, s. 153; Fr. çev. Rle Tourneu, Damasde 1075 a 1154, Şam, 1952, s. 68-69.

50 Cüveyni, s. 211/680; karş. Reşidüddin, s. 124-125; Kaşani, s. 135-136; İbnü'l Kalanisi, s. 162 (Le Tourneu, s. 83-84); el-Bundari, s. 98-100; İbnü'l Esir, h. 503, X, s. 335/ VIII, s. 259; Hodgson, s. 97.

51 Cüveyni s. 207/678

52 Cüveyni s. 211/681; Reşidüddin, s. 126-132; Kaşani s. 141 vd; İbnü'l Esir, h. 511, X s. 369-370/IX, s. 278.

53 el-Bundari, s. 147.

54 Cüveyni s. 213-215/681-682; karş. Reşidüddin, s. 123;Kaşani, s. 144. Suriyeli İsmaili bir yazar, hançer ve mesajhikayesini, Selahaddin'le alakalı olarak anlatmaktadır.

55 İbnü'l Kalanisi, s. 203; İng. çev. H.A.R. Gibb, The Damascus Chronicle of the Crusades, Londra, 1932, s. 163.

56 Reşidüddin, s. 133, 137; karş. Kaşani, s. 153, 156

57 İbn Müyesser, Annales d'Egypte, s. 65-66; karş. a.g.e, s. 68-69; İbnü's Sayrafi, el İşare ila men Nale'l-vizare, ed. Ali Muhlis, BIFAO, XXV, 1925, s. 49; S.M Stern, "The Epistle of the Ftımid Caliph el Amir (AlHidaya alAmiriyya) its Date and Purpose", JRAS, 1950, s. 20-31;Hodgson, s. 108-109.

58 Cüveyni s. 215/682-683; karş. Reşidüddin, s. 133-134;Kaşani s. 153-154

59 İbnü'l-Esir, h. 494, X, s. 216/VIII, s. 201; Makrizi, Mu-kaffa, el-Hasan İbnü's Sabbah konusu.

60 Cüveyni, s. 210/680; karş. Reşidüddin, s. 124; Kaşani s.145

61 a.g.e

62 Otobiyografisi için, bu bölümün kaynakça açıklamalarına bakınız. Risalesinin dört bölümü kapsayan özetinin Arapça bir tercümesine, 12. yüzyılda, dindışı düşünceleri kaleme almış olan el Şehristani'nin yukarıda adı geçen el Milel ve'n Nihal adlı eserinde rastlanmaktadır; İng. çev. Hodgson, s. 325, 328.

4. BÖLÜM

İRAN'DA 'DAVET'

Bir Selçuklu sultanının ölümü, çoğu kez tüm olumlu gidişata ani bir darbe, devletin dahili ve harici düşmanlarının, ellerine geçen fırsatları değerlendirebileceği bir çatışma ve belirsizlik süreci anlamına geliyordu. Hasan Sabbah'ın ölümüyle birlikte pek çok kimse, onun kurduğu İsmaili emirliğinin de dönemin Müslüman hükümetlerinin yaşadığı bu süreçlerden geçeceği beklentisine kapılmış olmalıdır.

1126 senesinde Buzurg-Ümid'in tahta geçmesinden iki yıl sonra, Sultan Sencer bu beklentiyi sınamak için bir saldırı başlatmıştır. Sencer, 1103 senesinde Tabes'e düzenlediği seferden sonra İsmaililere karşı herhangi bir harekete girişmediği gibi, onlarla bir çeşit uzlaşmaya bile varmış olabilir.1126 tarihli İsmaili saldırısını açıklayabilecek herhangi bir casus belli (Latince savaş nedeni. E.n.) bilinmemektedir. Sultanın kendine güveninin artmış olması ve hükümdar değişikliğinin İsmailileri güçten düşürmüş olabileceğine dair oluşan kanaat, Sencer'in, imparatorluğun sınırlarının hemen ötesinde ve hatta yer yer sınırları dahilinde varlığını sürdüren bu bağımsız güce artık tahammül göstermeme kararı için geçerli bir açıklama sayılabilir. Sultanın sert eylemler yanlısı veziri Muineddin Kaşi de bu kararın alınmasında önemli rol oynamıştır. Görünüşe bakılırsa ilk saldırı doğuda gerçekleştirilmiştir. "O sene vezir, İsmaililere karşı savaş açılmasını, onların görülüp kuşatıldıkları yerde derhal öldürülmelerini, mülklerinin yağmalanmasını ve kadınlarının köleleştirilmesini emretti. Ellerinde bulunan Turaysis'e (Kühistan'da bir yer) ve Nişapur vilayetindeki Beyhak'a bir ordu gönderdi. İsmaililere ait olan her yere askerlerini konuşlandırarak onlara, karşılarına çıkan hiçbir İsmaili'yi sağ bırakmamaları emrini verdi."[63]

Görülüyor ki İsmaililer, Müslümanlar arasındaki savaşlarda İslam hukukunun esirlere ve sivillere tanıdığı haklardan mahrum bırakılmışlar ve ölmeye ya da esir düşmeye mahkum kafirler muamelesine maruz kalmışlardır. Arap vakanüvis iki zaferden söz etmektedir: İnsanlarının kılıçtan geçirildiği ve liderlerinin cami minaresinden atlayıp intihar ettiği, Beyhak yakınlarındaki bir İsmaili köyü olan Tarz'ın fethi ve askerlerin 'pek çok insan öldürüp pek çok ganimet toplayarak döndükleri' Turaysis saldırısı. Açıktır ki seferin başarısı sınırlı kalmış ve nihai hedeflere ulaşılamamış, saldırganlar kuzeyde daha da büyük bedeller ödemek zorunda kalmıştır. Şirgir'in yeğeni liderliğinde Rudbar'a düzenlenen bir keşif seferi püskürtülmüş ve kendilerinden yüklü miktarda haraç kesilmiştir. Yöre halkının desteğiyle düzenlenen bir diğeri de bastırılmış ve kumandanlardan biri esir alınmıştır.

İsmaililerin intikamı fazla gecikmemiştir. Uşak kılığına girerek vezirin maiyetine sızmış iki fedainin maharetleri ve dindarlıklarını ortaya koyuşları vezirin takdirini kazanmıştı. Vezirin Nevruz dolayısıyla sultana hediye olarak göndereceği iki Arap atını seçmek üzere ikisini de huzuruna çağırmasıyla, bekledikleri fırsata kavuştular. Cinayet 16 Mart 1127 tarihinde gerçekleşti. "Onlarla mücadelesinde değerli çabalar gösterdi ve kahramanca savaştı" demişti İbnü'l Esir, "ve Allah onu şehitlikle mükafatlandırdı."[64]Yine aynı tarihçinin kayıtlara geçmiş olduğu, Sencer'in Alamut'a

misilleme olarak düzenlemiş olduğu bir başka seferde on binin üzerinde İsmaili katledilmiştir. İsmaili kaynaklarında veya başka bir kaynakta izine rastlanmaması itibariyle bu hadisenin kurmaca olması da muhtemeldir.

Aradaki husumetler sona erdiğinde İsmaililer eskisine nazaran daha da güçlü bir konumdaydı. Rudbar'da Meymündiz[65] adında yeni ve sağlam bir kale inşa ederek buradaki mevzilerini güçlendirmişler ve bilhassa da Talikan'ı ele geçirerek topraklarını genişletmişlerdir. İsmaili kuvvetleri 1129 senesinde doğuda, tahminen Kühistan üzerinden Sistan'a saldırmıştır. Aynı yıl, İsfahan'daki Selçuklu Sultanı Mahmud barış için müzakereleri başlatmayı yararlı görmüş, Alamut'tan bir elçiyi görüşmeye davet etmiştir. Ne yazık ki elçi, yanında bir diğer elçiyle beraber sultanın huzurundan ayrıldıktan hemen sonra İsfahan halkı tarafından linç edilmiştir. Sultan özürlerini bildirmiş ve hadiseyle bir alakasının bulunmadığını iletmişse de doğal olarak Buzurg-Ümid'in katillerin cezalandırılması talebini geri çevirmiştir. İsmaililer misilleme olarak Kazvin'e saldırmış, kendi vakayinamelerine göre dört yüz kişiyi katletmiş ve yüklü miktarda ganimet toplamışlardır.[66] "Kazvinliler karşı koymaya çalışmışlarsa da" diyor İsmaili vakanüvis, "refiklerin bir Türk emirini katletmesiyle birlikte geriye kalanlar arkalarına bakmadan kaçıp gitmiştir." Bu tarihlerde, Mahmud'un komutasında Alamut'a düzenlenmiş olan bir saldırı da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[67]

1131'de Mahmud vefat edince kardeşleri ve oğulları arasında alışık olduğumuz taht kavgaları kaldığı yerden devam etti. Emirlerinden birkaçı Sultan Mesud'a karşı Bağdat halifesi el Müsteşrid'le ittifaka girmişse de 1139 senesinde halife, veziri ve çok sayıda yüksek rütbeli adamıyla birlikte Hemedan yakınlarında Mesud tarafından tutsak edildi. Sultan, bu kıymetli esirleri Meraga'ya götürmüş ve denildiğine göre burada kendilerine saygıda kusur edilmemişti, ancak bir grup İsmaili'nin kampa sızıp halifeyi öldürmesine de engel olmamıştı. Sünni İslam'ın lideri titriyle bir Abbasi halifesi, fırsatı yakaladıklarında suikastçıların hançerleri için kaçırılmayacak bir hedefti,fakat söylentiler, Mesud'u bu işte bizzat parmağı olmak ya da suikasta göz yummuş olmakla itham ediyor, unvan itibariyle halen Selçuklu hükümdarları üzerinde bir nüfuzu olan Sencer'i ise azmettirici olmakla suçluyordu. Cuveyni, her iki ismi de bu ithamlardan kurtarmak için epey uğraşmıştır:

"Sencer hanedanına husumet besleyen bazı basiretsiz kimseler, bu hareketten Sencer ve Mesud isimlerini sorumlu tutmuşlardır. Lakin, 'Kabe'nin Rabbi şahittir ki müneccimler yalan söylemişlerdir!'

Sultan Sencer'in iyi huyluluğu ve saf mizacı, Hanefi inancına ve şeriata olan bağlılığından ve sunduğu destekten bellidir, halifeliğe olan hürmeti ve halifeye beslediği merhameti ve şefkati de onun hoşgörünün ve vicdanın kaynağı olan kişiliğine isnat edilen ithamların ne denli asılsız olduğunun ispatıdır." [68]

Halifenin ölüm haberi Alamut'ta sevinçle karşılandı. Yedi gün yedi gece süren kutlamalarda refiklere övgüler düzülürken Abbasilerin isimlerine ve sembollerine sayılıp sövüldü.

Buzurg-Ümid devrinde İran'da işlenmiş olan suikastların sayısı hiç de az olmamakla birlikte eski dönemlere göre azalmıştı. Halifenin yanı sıra, Isfahan valisi, halifenin şehri ziyaretinden az evvel öldürülmüş olan Merega valisi, bir Tebriz valisi ve bir Kazvin müftüsü bulunuyordu.

Suikastların sıklığındaki azalma, yalnızca İsmaili emirliğinin tabiatındaki bir değişimden ibaret değildir.

Hasan Sabbah'ın aksine Buzurg-Ümid bir yabancı değil Rudbar'ın yerlisiydi; Hasan'ın halk içinde

kışkırtmacılık tecrübesini yaşamamış, yaşamının büyük bölümünü bir hükümdar ve idareci olarak geçirmiştir. Topraklarının tek hakimi olma rolüne soyunması ve bunun başkalarınca da kabullenilişi, İsmaililerin eski ve korkulan düşmanı Yarankuş'un, Harezmşah'ın büyüyen gücü karşısında maiyetiyle birlikte Alamut'a uçarcasına kaçışıyla çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Şah, emiri, Yarankuş'un düşmanı İsmaililerin dostu olmakla itham ederek teslim olmasını istemiş fakat Buzurg-Ümid, "himayem altına sığınmış olan hiç kimseye düşman muamelesi edemem"[69] cevabını vererek şahın bu talebini geri çevirmiştir. Buzurg-Ümid döneminin İsmaili vakanüvisleri, devrimci bir liderden ziyade, şövalye ruhlu bir hükümdar portresini yansıtan benzer alicenaplık hikayelerini keyifle anlatmaktadır.

İsmaili hükümdarı, dinden saptığı ithamlarıyla karşılaşma raddesine gelene dek bu tavrını korumuştur. "1131 yılında," diyor İsmaili vakanüvis, "Deylem'de Ebu Haşim isminde bir Şii ortaya çıkarak Horasan'a kadar mektuplar gönderir. 'BuzurgÜmid, kendisine dikkatini Allah'ın delillerine çekmeye yönelik bir mektup göndermişti.' Ebu Haşim'in cevabıysa; 'Sizin söylediğiniz düpedüz imansızlık ve küfürdür. Buraya gelirseniz de oturup tartışırsak inancınızın ne kadar yanlış açıkça görürsünüz' olmuştur. Bunun üzerine İsmaililer Haşim'in üzerine bir ordu yollamış ve onu bozguna uğratmışlardır.

Ebu Haşim'i kıskıvrak yakaladılar, kendisine kafi miktarda delil gösterdikten sonra da onu yaktılar."[70]

Buzurg-Ümid'in uzun süren hükümdarlık dönemi 9 Şubat 1138 tarihindeki vefatıyla sona ermiştir. Cüveyni, ağdalı bir dille bu durumu şöyle ele alır:

"Buzurg-Ümid, kabir azabının ayakları altında çiğnenip cesedinin cehennemin ateşine yakıt olduğu 26 Cemaziyülevvel 532 (9 Şubat 1138) gününe dek, cehaletin tahtında oturup günahın hükümdarlığını yapmıştır."[71]

Kendisinden sonra, ölümüne yalnızca üç gün kala veliaht ilan etmiş olduğu oğlu Muhammed'in olaysız bir biçimde başa geçmiş olması, İsmaili liderliğinin tabiatındaki değişimde önemli bir etken olmuştur. "Buzur-Ümid öldüğünde," diyor İsmaili vakanüvis, "düşmanları büyük bir neşeye ve küstahlığa büründüler".[72] Lakin çok geçmeden umutlarının boşa çıkacağının farkına varacaklardı.

Yeni hükümdarın ilk kurbanı bir diğer Abbasi; kendisi de bir cinayete kurban gitmiş olan el Müsterşid'in oğlu ve halefi, eski halife el Raşid idi. El Raşid, tıpkı babası gibi Selçukluların kavgalarına karışmış ve bizzat sultanın toplamış olduğu kadılar ve fakihler tarafından resmi bir biçimde görevden alınmıştı. El-Raşid bunun üzerine müttefikleriyle buluşmak için Irak'tan İran'a geçti ve İsfahan'da geçirdiği bir hastalığın iyileşme döneminde, 6 Temmuz 1138 günü suikastçılarının eline düştü. Katiller kendi maiyetindeki Horasanlılardı. Bir halifenin daha öldürülüşü Alamut'ta büyük bir sevinçle karşılandı ve yeni hükümdarın ilk 'zafer'i şerefine kutlamalar yapıldı.[73]

Döneminde işlenmiş olan on dört suikastın hepsinde de Muhammed'in hükümdarlığına duyulan hürmetin rolü büyüktür. Halifenin dışında en kayda değer kurban, Suriyeli dört suikastçı tarafından 1143 senesinde Tebriz'de katledilmiş olan Selçuklu Sultanı Davud olmuştur. Söylentilere göre, suikastın azmettiricisi topraklarını Suriye içlerine doğru genişletmekte olan ve Davud'un kendisinin yerini almasından korkan Musul hükümdarı Zengi idi. Kuzeybatı İran'da gerekleşmiş olan bir cinayetin, buranın hemen yanı başındaki Alamut'ta değil de ta Suriye'de planlanmış olması oldukça düşündürücüydü. Diğer kurbanlar arasında, Sencer'in sarayından bir emir ve emirin bir dostu,

Harezmşah hanedanından bir emir, Gürcistan ve Mazenderan'dan yerel yöneticiler, bir vezir ve bizzat İsmaililerin öldürülmesini emretmiş ya da azmettirmiş olan Kahistan, Tiflis ve Hemedan kadıları bulunmaktaydı.

Hasan Sabbah'ın ihtişamlı zamanıyla karşılaştırıldığında oldukça sönük görünen bu dönem, İsmaililerin iç ve bölgesel sorunlara karşı giderek artan ilgisini yansıtmaktaydı. Dönemin İsmaili vakayinamelerinde de bu sorunlara oldukça fazla yer verilmiştir. İmparatorluğa dair büyük meselelere nadiren değinilirken komşu hükümdarlarla girişilen yerel çatışma hikayeleri, ganimet olarak alınan ineklerin, koyunların, sıpaların ve diğer ganimetlerin tek tek sayılarına dek en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. İsmaililer, bir dizi saldırı ve karşı saldırı sürecinde, Rudbar ve Kazvin arasındaki hatta tutunmalarının ötesinde, 1143 yılında Sultan Mahmud'un Alamut'a düzenlemiş olduğu bir saldırıyı da savuşturmuştur. Hazar bölgesinde birkaç yeni kale ele geçirmeyi ve inşa etmeyi başardıkları gibi, faaliyetlerini iki ana bölgeye; saldırılar düzenleyip propaganda yürüttükleri Gürcistan'a ve bazı sebeplerle bir dai göndermeleri için bizzat hükümdarı tarafından davet edilmiş oldukları bugünün Afganistan topraklarına genişletmiş oldukları da kayıtlara düşülmüştür. Ancak davet eden hükümdarın 1161'deki vefatı üzerine yerine geçen halefi, hem daileri hem de dinlerinden döndürmüş oldukları kimseleri öldürtmüştür.

Bilhassa iki düşmanın; Mazenderan hükümdarı ve idaresindeki şehirde yaşayan İsmailileri katledip İsmaili topraklarına saldırılar düzenlemiş olan Rey'in Selçuklu Valisi Abbas'ın varlığı kalıcı olmuştur. Her ikisinin de katletmiş oldukları İsmaililerin kafataslarından kuleler dizmiş oldukları anlatılmıştır. 1146 veya 1147 senesinde, bir Bağdat ziyareti sırasında Abbas, bir vakanüvisin aktardığına göre, 'Sultan Sencer'den gelen bir işaretle'[74] Sultan Mesud tarafından öldürülmüş kellesi Horasan'a gönderilmiştir. Zaman zaman, Sencer'in Kühistan'daki İsmail merkezlerinden birinde Sünni inancını yeniden canlandırma girişimleri sırasındaki gibi çatışmalar çıkmış olsa da İsmaililerle Sencer'in aynı saflarda yer aldıklarına dair bu tarz pek çok hadiseye rastlanmaktadır. Diğer yerlerde de olduğu gibi burada da söz konusu meseleler genelde yerel ve bölgeseldir. Ayrıca Almut'un dışındaki diğer İsmaili kalelerinde ve malikanelerinde liderliğin babadan oğula geçmesi ve ihtilafların da genellikle hanedanlığa dair meselelerden çıkmış olması kayda değerdir.

İsmaililerin ihtirası sönmüş gibi görünmektedir. İsmaili prenslikleriyle Sünni monarşiler arasındaki fiili açmaz hali ve zımnen de olsa birbirlerinin varlıklarını kabullenmişlikleri çerçevesinde, eski düzeni yıkıp yerine gizli imam şahsında yeni bir sistem kurmayı hedeflemiş büyük bir mücadele zamanla sınır kavgalarına ve hayvan yağmalarına dönüşmüştür. Zamanında Sünni imparatorluğuna darbeyi vuracak hücumların mızrak başı olarak tasarlanmış müstahkem kaleler, İslam tarihinde hiç de yabancısı olmadığımız bir biçimde yerel tarikat hanedanlıklarının ana merkezleri olmuşlardır. İsmaililer kendi darphanelerini dahi kurup kendi paralarını basmışlardır. Fedailerin bir yandan cinayetlerine devam ettikleri de doğrudur ancak bu yalnızca fedailere has bir eylem olmaktan çıkmış ve müminlerin içindeki umut ateşini beslemeye yetmez olmuştu.

İsmaililerin aralarında hâlâ Hasan Sabbah döneminin ihtişamlı günlerini; onun eski mücadelelerindeki adanmışlığı, maceracı ruhu ve tüm bunlara esin kaynağı olmuş dini inancını özlemle ananlar bulunuyordu. Bu kimseler, Alamut'un efendisi olan Muhammed yerine onun oğlu ve varisi olan Hasan'ı lider olarak benimsediler. Hasan'ın liderlik merakı erken yaşta başlamıştı.

"Hasan, aklı selim sahibi olmaya başladığı yaşlardan itibaren, Hasan Sabbah'ın ve atalarının

öğretilerini okuyup anlamaya karşı içinde büyük bir istek duymuş ve itikatlarını yorumlamada büyük başarı kazanmıştı. Müthiş hitabet gücü sayesinde büyük bir kesimin saygınlığını kazanmıştı. Babasının her zaman eksikliğini duyduğu bu konuda onu tamamlayan bir alim olmuş, bu sayede halkı da arkasına almıştı. Babasından bu tarz sözler işitmemiş olan kalabalıklar onu Hasan Sabbah tarafından müjdelenen imam saymışlardı. Halkın Hasan'a olan bağlılığı böylelikle giderek arttı ve insanlar onun safına geçebilmek için adeta yarışa girdiler."

Bu durum elbette Muhammed'in hiç hoşuna gitmemişti. Muhafazakar bir İsmaili inancına sahip olan Muhammed, imam lehinde propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi ve Müslümanlık pratiklerinin yerine getirilmeleri bağlamında, babası ve Hasan Sabbah tarafından ortaya koyulmuş ilkelere uymada katı bir tutum sergilemiş ve oğlunun davranışlarının bu ilkelere ters düştüğünü düşünmüştür. Bu sebeple halkına seslendiği bir konuşmasında oğlunu ihbar edercesine şu sözleri sarf etmiştir: "Bu Hasan benim oğlumdur ve ben de imam değil, yalnızca onun dailerinden biriyim. Bu sözlerimi duyup da onlara inanan her kimse, o bir kafir ve Allahsızdır." Ve bu sebeplerle Muhammed, oğlunun İmam olduğuna inanan kimseleri her türlü işkence ve azapla cezalandırmış, hatta bir seferinde iki yüz elli kişiyi Alamut surlarından aşağı arttırmış ve cesetlerini aynı cezaya çarptırdığı kimselerin sırtlarına bağlatarak onları da aşağı attırmıştır. Böylelikle Hasan'ın taraftarları korkup sinmişlerdir.[75] Hasan ise sabırla bekleyerek babasının şüphelerini dağıtmayı başarmış, Muhammed 1162 senesinde vefat edince hiçbir muhalefetle karşılaşmadan onun yerine geçmiştir. Bu sırada Hasan yaklaşık otuz beş yaşındaydı.

Hasan'ın hükümdarlığının olaysız geçen ilk zamanlarındaki en belirgin değişim, kendisinden önce Alamut'ta sürdürülmekte olan, şeriat hükümlerinin katı bir biçimde uygulanması geleneğine son verilişidir. Tahta geçişinden iki buçuk sene sonra da Ramazan ayının ortasında saadet devrini ilan etmiştir.

Hadiseleri konu alan İsmaili anlatıları, tarikatın sonraki literatüründe muhafaza edilmiş olduğu gibi, üzerinde bazı değişiklikler yapılmak suretiyle, Alamut'un düşüşünü takiben İran vakayinamelerine de aktarılmıştır. Burada ilginç bir öykü anlatılmaktadır: 26 Ramazan 559 (8 Ağustos 1164) günü, Başak Burcu yükselişe geçmiş ve Güneş, Yengeç Burcu'ndayken, Hasan, Alamut'un avlusuna, yüzü batıya bakan ve dört köşesinde beyaz, kırmızı, sarı ve yeşil renklerde dört sancak dalgalanan bir kürsü dikilmesini emretmişti. Önceden Alamut'a davet etmiş olduğu kimseler avluda; doğudan gelenler sağ tarafta, batıdan gelenler sol tarafta ve kuzeyden, Rudbar ve Deylem'den gelenler ise ön tarafta, kürsünün hemen karşısında toplanmışlardı. Kürsünün yüzü batıya dönük olduğundan kalabalığın sırtı Mekke'ye dönüktü. "Sonra," diye anlatılıyor bir İsmaili risalesinde, "Öğlene doğru, Efendi (Hasan) üzerinde beyaz bir entari ve beyaz bir sarıkla kaleden aşağı indi, bir işaretiyle kalabalığı susturarak sağ taraftan kürsüye yaklaştı ve zarif bir edayla kürsüye çıktı. Daha sonra, önce Deylemilere sonra sağdakilere ve en son da soldakilere olmak üzere üç kez selamlarını sundu. Bir an yere çömeldi ve hemen ardından doğrulup kılıcı havada, gür bir sesle konuşmaya başladı. 'Alemlerin sakinlerine, cinlere, insanlara ve meleklere hitaben, gizli imamdan kendisine yeni tavsiyelerle dolu bir mesaj geldiğini ilan etti.' Zamanımızın İmam'ı size hayır dualarını ve rahmetini gönderdi ve sizlerden 'özel seçilmiş hizmetkarları' olarak bahsetti. Sizi şeriatın katı kurallarından azat etti ve 'Kıyamete' ulaştırdı. Ayrıca İmam, Buzurg Ümid'in oğlu Muhammed, Hasan'ı 'vekil, dai ve delil' olarak ilan etti. Bizler de hem dini hem dünyevi

meselelerde onun izinden gitmeli, onun emirlerini görev, sözünü sözümüz bilmeliyiz."[76] Konuşmasını tamamladıktan sonra Hasan kürsüden indi ve iki rekat bayram namazını kıldı. Ardından kurulan sofraya misafirler oruçlarını açmak üzere davet edildi ve bayram kutlamaları yapıldı. Doğuya ve batıya bu mutluluk dalgalarını yaymak üzere elçiler yollandı. Kühistan'da Müminabad Kalesi'nin komutanı, Alamut'taki kutlamaların aynısını düzenledi ve onunkinin tersi yöne bakan bir kürsüden kendini Hasan'ın vekili ilan etti: 'Ve kafirlerin yuvası olan Müminabad'da bu rezaletlerin ortaya çıktığı sırada, insanlar arp ve ney çalarak kürsünün etrafında alenen şarap içiyorlardı."[77]Haberlerin Suriye'ye de ulaşmasıyla, davaya bağlı olanlar şeriatın sona ermesini kutladılar.

Mekke'ye sırtlarını çevirmiş topluluklar ve oruç tutulduğu sırada verilen öğleden sonra ziyafeti gibi resmi ve törensel ihlaller, İslam'da dönem dönem tekrarlanan bir saadet devri ve sapkınlık temayülünün zirvesine tekabül ediyor ve Hristiyanlık'la açıkça paralellikler sergiliyordu. Şeriat, vazifesini yerine getirmiş ve miadını doldurmuş; sırlar ifşa olunmuş ve İmam'ın rahmeti üstün gelmişti. İnananlarını kendi seçtiği hizmetkarları ilan ederek günahkar olmaktan kurtarmış; Kıyamet'i ilan ederek ölümden korumuş ve onları, yaşarken, hakikatin bilgisinden olma bir Cennet'e ve ilahi özün tefekkürüne taşımıştı. 'Şimdi, bu abes itikadın özü dünyayı yaratılmamış, zamanı sınırsız ve kıyameti maneviyat kabul eden filozofların peşinden gitmek olmuş. Cennet ve cehennemi bu kavramlara manevi bir mana kazandıracak şekilde tarif etmişler. Ve bu temellere dayanarak kıyametle birlikte insanoğlunun Allah'a kavuşacağını ve yaradılışa dair tüm sırların ve hakikatin ortaya çıkacağını, bu dünyada her şey yapılıp hesabı verilmeyeceği, öbür dünyadaysa yapılanların hesabının verileceği için itaat denen şeyin de ortadan kalkacağını söylemişlerdir. Ve bu bütün dinlerde ve inanışlarda vaat edilmiş ve beklenmekte olan manevi Kıyamet, tam da Hasan'ın bildirmiş olduğu şeydir. Bütün bunların sonucu olarak insanlar şeriatın şart koştuğu hükümlerden azat olmuşlardır çünkü Kıyamet'in bu evresinde her bakımdan tam anlamıyla Allah'a yönelebilmek için dini hukukun buyrukları ve geleneksel ibadet alışkanlıklarıyla meşgul olmayı bırakmaları gerekmekteydi. Şeriat hükümlerince insanların günde beş kez Allah'a ibadet etmeleri ve O'nun huzuruna çıkmaları emredilmekteydi. Bu yalnızca şekli bir buyruktu, oysa kıyametin yaşandığı şu günlerde müminler gönüllerinde her daim Allah'la beraber olmalı ve ruhlarının yüzü daima İlahi Varlık'ın yönüne çevrili olmalıydı, zira gerçek ibadet buydu. [78]

Yeni idare, Alamut'un hakiminin konumunda da önemli bir değişikliğe yol açmıştır. Kale avlusundaki törende, imamın vekili ve canlı hüccet olarak Kıyamet'in habercisi olması itibariyle İsmaili eskatolojisinde (insanlığın nihai kaderi veya dünya tarihinin sonuçlandıran olayları inceleyen teoloji dalı. ç.n.) üstün bir şahsiyet sayılan kaim olarak kabul edildi. Reşidüddin'in dediğine göre Hasan, halka yaptığı konuşmadan sonra, görünüşte Buzurg-Ümid'in torunu olarak bilinse de gizli gerçeklikte zamanının İmam'ı ve Nizar'ın soyundan gelen önceki İmam'ın oğlu olduğunu beyan ettiği el yazmalarını çevreye dağıtmıştır. Bazı kimselerin öne sürmüş olduğu üzere Hasan, Kıyamet döneminde önemini yitirmeye başlamış olan Nizar'la arasında bir kan bağı değil de manevi bir bağ olduğunu iddia etmekteydi. Elbette ki ilk İslami Mehdilik hareketlerinde bu türden, Hz. Muhammed'in ailesiyle arasında manevi veya kan bağına dayalı bir akrabalık olduğuna dair iddiaları ileri süren kimselere rastlanmaktadır. Bu kimseler arasındaki ikamenin neye göre mümkün olduğuna dair çeşitli rivayetler halen bulunmakla birlikte, sonraki dönemlerde İsmaili geleneğini sürdürenler arasında Hasan'ın ve torunlarının Nizar'ın gerçek soyundan geldiğine dair sıkı bir mutabakat söz konusu

olmuştur. Hasan'ın şahsına özel bir hürmet gösterilmiş ve kendisi daima Hasan, ismi selametle anılan manasına gelen "Hasan ala zikrihi's-selam" tabiriyle anılmıştır. İsmaililerin büyük bölümü yeni idareyi kolayca benimsemiştir. Bir grup kimse, şeriatın boyunduruğundan kurtarılmış olmaya itiraz etmişse de Hasan bu kimseleri zalimce yöntemlerle cezalandırarak bağımsızlığını zorla kabul ettirmiştir.

"Hasan, gerek üstü örtülü gerekse açık beyanlar aracılığıyla, tıpkı şeriat döneminde dinin kurallarını bilip de uygulamayanların recm cezasına çarptırıldığı gibi, şimdi de şeriat hükümlerini benimseyip de bu hükümlerin şart koştuğu fiili ibadetleri sürdürmekte ısrar edenlerin recm cezasına çarptırılacağını dikte etmişti."[79]

İsyankarlar arasında, soylu bir Deylemi sülalesinden gelen Hasan'ın kayınbiraderi de yer almaktaydı. Cüveyni'ye göre bu şahıs, dindarlığın ve dinin kalbinin derinliklerine sinmiş olduğu kimselerden biriydi. "Bu adam, o yüz kızartıcı günahların daha fazla yayılmasına göz yumamamıştı. Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun! 6 Rebi-yülevvel 561 (9 Ocak 116) günü, Lemeser Kalesi'nde, yoldan çıkaran lider Hasan'ı bıçakladı ve onu 'Allah'ın alev alav yanan gazap ateşine' gönderdi."[80]

Hasan'ın yerine tahta geçen on dokuz yaşındaki oğlu Muhammed de babasının, dolayısıyla kendisinin de Ni-zar'ın ve imamların soyundan geldikleri iddiasını sürdürmüştür. Üretken bir yazar olduğu söylenen Muhammed'in uzun süren hükümdarlık devrinde Kıyamet öğretisi geliştirilmiş ve genişletilmiş, ancak görünüşe bakılırsa dış dünya üzerindeki tesiri oldukça zayıf kalmıştır. Dirilişin, Alamut'ta geçen dönemine zamanın Sünni tarih yazınında hiç değinilmemiş olması ve ancak Alamut'un yıkılışından sonra İsmaili yazmalarının Sünni alimlerinin eline geçişiyle ortaya çıkması da dikkat çekici bir diğer nokta olmuştur.

II. Muhammed devri siyasi açıdan da olaysız geçmiştir. Alamut'un adamları komşularına saldırmayı sürdürmüş ve fedailer Bağdat halifesinin bir vezirini katletmişler, bunlar dışında önemli bir hadise görülmemiştir. Reşidüddin ve diğer bazı yazarların aktarmış olduğu bir hikayede Fahreddin Razi adındaki büyük bir Sünni ilahiyatçının bahsi geçmektedir. Fahreddin Razi, Rey'de ilahiyat öğrencilerine verdiği derslerde İsmaili inanışlarını çürütmeye ve yermeye bilhassa çaba göstermiştir.

Bunu duyan Alamut'un efendisi gidişata bir son vermek üzere fedailerinden birini Rey'e göndermiştir. Burada kendisini bir öğrenci olarak tanıtan fedai, yedi ay süreyle Fahreddin Razi'nin derslerine günü gününe katılmış ve nihayet karmaşık bir meseleyi tartışma bahanesiyle hocasıyla odasında baş başa kalma fırsatını elde etmiştir. Fedai, bıçağını bir hamlede çekerek Razi'ye doğrultmuştur.

Fahreddin Razi yana doğru sıçrayarak, 'Ne istersin be adam?' diye bağırmış. Fedai şöyle cevap vermiş: 'Zat-ı alinizin karnını göğsünden göbeğine yarmak istiyorum çünkü kürsünüzden bizlere küfürler yağdırmaktasınız.'

Bir cebelleşmenin ardından fedai Razi'yi yere sererek göğsünün üzerine çökmüş. Dehşete kapılan ilahiyatçı tövbe etmiş ve bundan sonra o tarz sözlerden sakınacağına yemin etmiş. İkna olmaya meyilli fedai, Razi'nin kendisini affettirebilmek için sunduğu üç yüz altmış beş altın dinar dolu keseyi kabul etmiş. Uzlaşmacılığının karşılığı olarak da her sene kendisine aynı miktardaki dinarın ödenmesini talep etmiş. O günden sonra, Fahreddin Razi, İslami tarikatlar üzerine verdiği derslerde İsmaililer aleyhinde tek kelime etmemeye büyük özen göstermiş. Bu değişikliği fark eden

öğrencilerden biri kendisine bunun sebebini sorduğunda hoca ona şöyle yanıt vermiş: 'İsmaililer'e sayıp sövmek hiç de akıl kârı bir iş değildir, zira karşılığında onlardan alacağınız cevap son derece ağır ve şiddetli olabilir.'[81] Hikayede masalsı öğeler ağır basmaktadır ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Fahreddin Razi yazılarında İsmaili öğretilerini benimsemese de bir Sünni ilahiyatçıyı İsmaililerin öğretilerini yanlış bilgiler ve fanatik görüşlerle çürütmeye çalışmakla itham ederken, bir diğeriniyse bir İsmaili metnini doğru bir biçimde alıntıladı diye övmekten geri durmamıştır.[82] Fahreddin Razi, şüphesiz, İsmaililerin haklı olduğu görüşünde değildi ancak ilahiyat bağlamındaki tartışmaların, doğru bilgiye ve karşıt görüş sahibinin bakış açısına dair zekice bir kavrayışa dayanması gerektiğini savunmaktaydı.

Bu esnada, İslam coğrafyasının doğu topraklarında ciddi siyasi değişimler meydana gelmekteydi. Bir süredir Sünni İslam birliğini sağlamış ve birliğin davasının bir kez daha sağlamasını almış olan Büyük Selçuklu Devleti dağılma sürecine girmiş, yerine Selçuklu prenslerinin ve subaylarının yanı sıra Orta Asya'dan Ortadoğu'ya göç dalgalarının sürüklemiş olduğu, sayıları giderek artan göçebe Türkmen boylarının şeflerinin önderliğinde yeni beylikler türemiştir. Gelinen nokta itibariyle Türklerin yayılması en geniş sınırlarına ulaşmış bulunuyordu; Selçuklu imparatorluk yapısı yerle bir olmuştu ancak Türklerin çevreye sızmaları ve sömürgeleştirme hareketleri, halihazırda başarılmış bir fethi derinleştirip güçlendirmek suretiyle devam etmekteydi. Rejim değişiklikleri özde hiçbir değişim yaratmamış; iktidara gelen prensler dini ortodoksiye sıkı sıkıya bağlılıkları da dahil olmak üzere, Selçuklulardan miras kalan siyasi, askeri ve idari gelenekleri olduğu gibi sürdürmeyi daha kolay bulmuşlardı. Türklerin küçük azınlıklar halinde bulunduğu yerlerde İranlı, Kürt veya Arap kökenli yerel topluluklar başkaldırarak bir ölçüde bağımsızlıklarını kazanmışlarsa da genel itibariyle Türk komutanlar, siyasi ihtilaflardan dolayı parçalanmış olmalarına karşın, eski yerli efendilerin yerlerine geçmek amacına yönelik hareket etmeyi sürdürmüşler ve sonuçta da başarılı olmuşlardır.

12. yüzyılın sonlarına doğru doğuda yeni bir güç ortaya çıkacaktır. Aral Gölü'nün güneyinde yer alan Harezm toprakları, çöllerin etrafına çizdiği bir kordon sayesinde komşu ülkeleri pençesine alan sarsıntılardan korunabilmiş, eski ve zengin bir medeniyete beşiklik etmiştir. Orta Asya'nın büyük bölümü gibi burası da Türkler tarafından fethedilip sömürgeleştirilmişti ve egemen hanedanlık, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın buraya vali olarak göndermiş olduğu bir Türk kölenin soyundan gelmekteydi. Bu hanedanlığın hükümdarları zenginleşmişler ve buralara, bu toprakların eski hakimleri olan Harezmşahların, Harezm Şah'ının unvanını ellerine geçirmek suretiyle hükmederek, büyük güçlerin tebaalarından bağımsız hükümdarlar konumuna gelerek kimliklerini belirginleştirmişlerdir. Yüksek bir refah düzeyine ve güçlü bir orduya sahip olan Harezm hükümdarlığı, kendilerini çevreleyen karmaşanın ortasında tam bir güvenlik vahasıydı; çok geçmeden kral, kendini hükmettiği bu zenginliği başka topraklara ve halklara yaymakla yükümlü hissetmişti. 1190 yılı civarında Harezmşah Tekiş, Horasan'ı işgal ederek Doğu İran'ı ele geçirmiş ve İslam dünyasında önemli bir güç haline gelmişti. İran'daki Selçukluların sonuncusu olan II. Tuğrul'un yoğun baskılarına maruz kalan Bağdat halifesi el Nasır, Tekiş'ten yardım istemiş ve bu sayede Harezm ordularının Rey ve Hamedan'ın fethiyle sonuçlanacak olan batıya ilerleyişlerinin önünü açmıştı. Böylelikle son Selçuklu hükümdarı da 1194 yılında yenilgiye uğratılmış ve öldürülmüştü.

Selçukluların ortaya çıkışından sonraki bir buçuk yüzyıl boyunca, kurmuş oldukları büyük sultanlık, İslami hükümet modelinin benimsenmiş bir biçimi olagelmiştir. Son Selçuklunun da ölümüyle bir

boşluk oluşmuş ve muzaffer Harezmşah, bu boşluğu dolduracak kimse olarak görülmüştür. Tekiş de bunun üzerine Halife el Nasır'a gönderdiği bir mesajla kendisini Bağdat sultanı olarak benimsemesi talebinde bulunmuştur. Ancak el Nasır'ın planları farklıydı ve halifenin müttefikliğinden muhafızlığına soyunmaya kalkışan Tekiş, kendini bir anda halifenin düşmanı olarak buldu.

El Nasır'ın 1180 senesinde tahta geçişinden itibaren, Abbasi halifeliğinde göz alıcı bir canlanma yaşanmaya başlamıştı. Son üç asırdır Sünni İslam'ın sözde liderleri, ancak askeri liderlere, emirlere ve daha sonra da sultanlara boyun eğerek varlıklarını sürdürebilmiş olan halifelerin birer kukladan farkları kalmamıştı. Irak'taki Selçuklu iktidarının zayıflaması, el Nasır'ın önüne kaçırmayacağı bir fırsat çıkarmıştır. Hedefi ikiye ayrılıyordu: Bunların ilki, halifenin manevi önderliğinde bir dini İslam birliği tesis etmek ve halifenin fiili idaresinde Bağdat'ta, herhangi bir harici irade ve müdahaleden bağımsız, dini politikaların merkezi konumunda, kilise devleti benzeri bir halife prensliği kurmak, ikinci ve sınırlı olanıysa Tuğrul'a ve ardından da Tekiş'e karşı siyasi ve askeri eylemlerde bulunmaktı. Öncelikli ve muhtemelen de esas hedef olan İslam'ın restorasyonu, hem On İki İmam Şiiliği'ne, hem de İsmaililere yönelik açılımları da içeren bir dizi dini, sosyal ve eğitimsel atılımlarla pekiştirilmiş ve bilhassa İsmaililer üzerinde büyük başarı elde edilmişti.

1 Eylül 1210 tarihinde Alamut'un efendisi II. Muhammed muhtemelen zehirlenerek öldürülmüş, yerine oğlu Celaleddin Hasan geçmiştir. Hasan henüz babası hayattayken, Kıyamet öğretilerinden ve pratiklerinden duyduğu rahatsızlığı ve daha geniş bir İslam kardeşliği tarafından kabul görme arzusunda olduğunu belli etmiştir. Cüveyni şöyle anlatıyor:

"Çocukluğundan itibaren, babası onu veliahdı olarak yetiştirmişti. Zihni olgunluğa erişip zeka pırıltıları göstermeye başlamasıyla birlikte babasının itikadını reddetmiş ve dine aykırı geleneklere ve sefahate karşı tiksinti duymaya başlamıştı. Babası, oğlunun bu tür bir hissiyat içerisinde olduğunu sezmiş ve ikisi arasında olan husumet, bir gerginlik ve güvensizlik ortamı yaratmıştı. Bunun üzerine Celaleddin Hasan, ya inançlarındaki ortodoksi ya da babasıyla arasındaki husumet sebebiyle Muhammed aleyhine ittifaklara girişmiş, Bağdat halifesine ve diğer bölgelerin sultanlarına ve hükümdarlarına gizlice haber salıp kendisinin, babasının aksine dini bütün bir Müslüman olduğunu ve tahta çıkış vakti geldiğinde dalaleti ortadan kaldırarak İslami usulleri yeniden hakim kılacağını duyurmuştu. Celaleddin tahta geçer geçmez İslam inancını ikrar etmiş, halkını ve taraftarlarını dalalete bağlılıklarından dolayı şiddetle kınamış, bu yoldan gidilmesini yasaklayarak İslam'ın benimsenmesini ve şeriatın hükümlerine göre hareket edilmesini şart koşmuştu. Bağdat halifesine, Muhammed Harezmşah'a, Irak'taki ve başka bölgelerdeki meliklere ve emirlere gönderdiği habercilerle onları bu değişikliklerden haberdar etmiş ve henüz babası hayattayken yolunu çizerek kendilerine de bunu göstermiş olduğundan hepsi onun sözüne inanmış ve özellikle de Bağdat'ta Hasan'ın İslam'a dönüşünü onaylayan ve kendisinden en ufak bir yardımın esirgenmemesini salık veren bir ferman yayımlanmış; kendisiyle karşılıklı ilişkiye geçilmiş ve ismi şeref unvanlarıyla anılır olmuştu. Nev-Müslim Celaleddin ismiyle çağırılmaya başlamış ve hükümdarlığı boyunca kendisinin taraftarlarına Nev-Müslim denilmişti."

Ayrıca psikolojik açıdan bakıldığında Hasan'ın babasından büyük farklılıklar sergilediği görülürken Sünni annesine gönülden bağlı olduğu gözden kaçmayacaktır.

Kazvin halkı doğal olarak, eski komşuları ve düşmanları arasında meydana gelen bu dönüşün samimiyetine dair kuşkularını dile getirmişler, Celaleddin Hasan da dürüstlüğünü ispatlamak için

büyük çaba göstermişti. Şehrin önde gelenleriyle direkt temaslarda bulunmuş, Alamut'a, kütüphaneyi inceleyip onaylamadıkları eserleri ayıklamak üzere bir heyet yollamaları için onları teşvik etmişti. Söz konusu eserler arasında Hasan Sabbah'a ve Celaleddin Hasan'ın atalarına ve haleflerine ait risaleler de bulunuyordu. Cüveyni diyor ki:

"Celaleddin, bu eserlerin bizzat Kazvinlilerin gözleri önünde yakılması emrini vermiş; atalarına ve bu propagandayı kaleme almış olanlara küfürler ve beddualar etmiştir. Kazvin eşrafının ve kadılarının ellerinde dolaşan, Celaleddin'in İslam'ın şeriat hükümlerini benimsemesinden ve büyükbabalarının ve atalarının dalaletinden kurtuluşundan söz ettiği bir mektubuna bizzat rastladım. Celaleddin, kendi el yazısıyla mektubun ön yüzüne bir şeyler yazmış ve onların inanışından kurtuluşunu vurgulamak istercesine, sıra babasının, büyük babalarının ve atalarının isimlerini yazmaya geldiğinde şu laneti eklemiş: Allah, mezarlarını ateşle doldursun!"[83]

Celaleddin'in annesi, 609/1212-1213 tarihinde Hac ziyaretinde bulunmuş ve Bağdat'ta büyük hürmet ve misafirperverlikle karşılanmıştır. Mekke ziyaretinin şerifin kuzeninin öldürülmesiyle aynı zamana rastlaması talihsiz bir tesadüf olmuştur. Kuzenine son derece benzeyen, asıl hedefin kendisi ve katilin de halifenin üzerine yollamış olduğu bir suikastçı olduğuna emin olan şerif, öfke içinde Iraklı hacıların üzerine yürümüş, mallarını yağmalatmış ve hacıları çoğunluğunu Alamut'lu hanımın karşılayacağı para cezalarına çarptırmıştır. Bu talihsizliğe rağmen Celaleddin, Müslümanlarla olan ittifaklarını sürdürmeyi başarmış; Arran ve Azerbaycan hükümdarıyla yakın dost olmuş, birbirlerine türlü hediyeler ve yardımlar sunmuşlar ve ortak düşmanları Batı İran hükümdarına karşı güç birliği etmişlerdir. Bu ittifaka, iki tarafın da bağlantılı olduğu halife de destek vermiştir. Halifeden de başka türden bir yardım gelmişti.

"Bir buçuk yılını Irak'ta, Arran'da ve Azerbaycan'da geçirmiş olan Celaleddin nihayet Alamut'a dönmüştür. Seyahatleri ve bu yerlerde kaldığı süre boyunca Müslüman olduğu iddiasını kabul edenlerin sayısı artmış ve Müslümanlar kendisiyle daha rahat kaynaşır olmuştur. Geylan emirlerine, kızlarını almak istediğini bildirmiştir."

Emirler anlaşılır şekilde, böylesi gözü pek bir talibin teklifini kabul ya da reddetmekte tereddüt göstermişler ve nihayet kararlarını halifenin rızasına bırakmışlardır. İvedilikle Alamut'tan Bağdat'a bir haberci yollayan halife, emirlere yazdığı mektupla, kızlarını 'İslam hükümlerine uygun olarak' vermelerini buyurmuştur. Bu kararın rahatlığıyla Hasan, dört Geylan prensesini karısı olarak almış; içlerinden biri, bir sonraki imamı doğurma şerefine nail olmuştur.[84]

Celaleddin Hasan'ın başından geçmiş olan dini, askeri ve evlilikle ilgili serüvenler, bulunduğu konumun sarsılmazlığını gözler önüne sermektedir. En az ilan edilişi kadar ani ve etkili bir kararla kıyamet dönemini sonlandırmış ve şeriat düzenini getirmiş; Rudbar gibi Kühistan ve Suriye'de de bu yeni düzene riayet edilmiştir. Seferleri sırasında, kendinden öncekilerin hiç yapmamış olduğu üzere Alamut'tan çıktığı zamanlar olmuş ve bir buçuk senesini kazasız belasız dışarıda geçirmiştir. Subayları ve ilahiyatçıları öldürmek için katiller görevlendirmek yerine, eyaletleri ve şehirleri fethetmek için ordular yollamayı tercih etmiş, köylerde inşa ettirdiği camiler ve hamamlarla, topraklarını bir suikastçı yatağından, komşularına evliliğe dayalı ittifaklarla bağlı saygıdeğer bir krallığa dönüştürebilmeyi başarmıştır.

Diğer yerel prensler gibi Celaleddin de çeşitli ittifaklara girip çıkmıştır. Başta Harezmşahları destekler gibi görünmüş, öyle ki Rudbar'da adına hutbe dahi okutmuştur. Daha sonra ittifakını

halifeden yana çevirmiş ve Harezmşahların emrine girmiş asi emirlerinden birini ve Mekkeli bir şerifi suikastla öldürtmek de dahil olmak üzere halifeye çeşitli yollardan yardım etmiştir. Ardından doğudan yükselen yeni bir gücü tanıyıp onun gözüne girmekte vakit kaybetmemiştir.

"Demişlerdi ki (İsmaililer) Cihan İmparatoru Cengiz Han, Türkistan'da yola çıktığı vakit, daha İslam ülkelerine varmadan evvel, Celaleddin kendisine gizli habercilerle duyduğu itaati ve bağlılığı belirten mektuplar göndermiştir. Bu, sapkınların çıkardığı bir söylentidir ve işin aslı kesin olarak bilinmemekteyse de şu esastır ki Cihan Fatihi Cengiz Han'ın orduları İslam ülkelerine ayak bastıkları vakit Amu-Derya Nehri'nin bu tarafında, huzuruna elçilerini yollayarak kendisine hürmetlerini ve sadakatini sunan ilk hükümdar Celaleddin olmuştur."[85]

Celaleddin Hasan, tahta çıkışının üzerinden yalnızca on sene sonra, Kasım 1221'de vefat etmiştir. Celaleddin'in canını alan hastalık dizanteriydiyse de kız kardeşi ve birkaç akrabasıyla işbirliği yapan eşleri tarafından zehirlenmiş olduğundan da şüphelenilmiştir. Hasan'ın isteği üzerine devletin idarecisi ve oğlu Alaeddin'in özel hocası görevlerine getirilmiş olan vezir; kız kardeşi, eşleri, can dostları ve sırdaşları dahil, Hasan'la bir ilişiği olmuş kimselerin büyük bölümünü öldürtmüş ve birkaçını da yaktırmıştır.

Celaleddin'in tarikat geleneklerini yeniden hakim kılmış olması, Sünni ortodoksi ve halifelikle olan uyumu çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Cüveyni ve diğer İranlı Sünni tarihçilerin gözünde bunlar samimi bir inanç değişikliğinin, haleflerinin habis inançlarından ve uygulamalarından kurtulup halkını uzunca bir süredir dışında oldukları gerçek İslam'ın yoluna geri döndürme arzusunun dışavurumlarıydı. Hasan'ın iyi niyetinden oldukça memnun görünen halife, Geylan'daki evliliklerine destek için nüfuzunu kullanmak ve annesine, Hac ziyareti esnasında onur konuğu muamelesi göstermek suretiyle ittifakın gerektirdiğinin ötesine geçen bir iltimas göstermiştir. Kazvin'deki şüpheciler dahi Celaleddin'in dürüstlüğüne ikna olmuşlardır. Joseph von Hammer, altı yüzyıl sonrasının Metternich Viyana'sında ikna olmakta zorlanmış olacak ki, küçük bir noktaya değinmeden geçememiştir:[86]

"Celaleddin'in dış ülkelere bağıra bağıra ilan edilen İsmaililik'ten İslamiyet'e dönmesi ve dinsizlik öğretisini halkın huzurunda inkarı, İsmaili öğretilerinin düşüncesizce yayılması sonucunda din adamlarının aforoz edilmesi ve emirlerin lanetlenmesi şeklinde patlak veren, tarikatın yok olan itibarını yeniden tesis etmek ve üstad-ı azam unvanının yerine emir unvanını elde edebilmek amaçlarıyla yapılmış bir ikiyüzlülük ve el altından tezgahlanmış bir politikadan başka bir şey değildir.

Bu yüzdendir ki Cizvitler, parlamentonun sürgün etme tehdidine, Vatikan'ın da feshetme gafına maruz kaldıkları, dört bir yandan kabinelerden ve yönetimlerden, ahlak ve siyasetlerinin ilkelerine karşı aykırı seslerin yükselmekte olduğu bir anda, kimi safsatacıların düşüncesizce ima etmiş oldukları, isyanı ve hükümdar katlini meşru gören öğretilerini reddetmişler ve esasında gizliden gizliye tarikatın gerçek kaideleri saydıkları düsturları alenen kınamışlardır."[87]

İsmaililer için de tüm bu değişimler bir açıklama gerektirmekteydi. Dış dünyaya karşı görünüşleri böyleyse de nihayetinde, yerel bir reise bağlı bölgesel bir emirlikten ibaret olmadıkları gibi bir avuç komplocu ve katil de değillerdi. Saygıdeğer bir geçmişe ve evrensel bir davete sahip bir mezhebin sadık takipçileriydiler ve tüm gerçek müminler gibi, kendilerini bir arada tutan yapıyı olduğu gibi muhafaza edebilmek ihtiyacındaydılar. Bu da; şeriattan kıyamete, kıyametten bir Sünnilik temsiline ve sonrasında sınırları şeriatla belirlenmiş bir İsmaililiğe dönüş ve bunlara benzer tüm değişimlere dini

bir değer ve önem atfedilmesini gerektirmiştir.

Aranan cevap iki prensip dahilinde bulunabildi: Bir yanda kişinin bir tehlike karşısında gerçek inançlarını gizlemesini öngören takiyye prensibi, diğer yandaysa eski İsmaili anlayışında zaman içinde birbirinin yerini tutmuş olan, gizlenme ve açığa çıkma prensibi. Bu iki prensip, zahiri kanun ve batıni hakikat dönemlerine göre değişkenlik gösteriyor ve başa geçen imam tarafından dönemin özelliklerine uygun olanı seçilerek hayata geçiriliyordu. 13. yüzyıla ait bir İsmaili eserinde şöyle anlatılıyor:

"Kutsal kanunun zahiri biçimlerinin hüküm sürdüğü resullerin dönemine gizlenme dönemi, peygamberlerin hukuklarının batıni hakikatine hükmeden her bir kaimin dönemine de kıyame (kıyamet) denilmiştir."[88]

Celaleddin Hasan'ın başa geçmiş olduğu 1210 senesi, yeni bir gizlenme döneminin başlangıcı olmuştu. Bu sefer, gizlenenler eski dönemlerde olduğu gibi imamların kendileri değil, "davetlerinin" gerçek özü olmuştur. Batıni hakikatin üzeri örtüldüğü vakit, şeriatın hangi zahiri biçiminin benimsenmiş olduğunun pek de önemi kalmayacaktır.

Celaleddin'in ölümü üzerine, yerine tek oğlu, dokuz yaşındaki Alaeddin Muhammed geçmiştir. Bir süreliğine Alamut'un idaresini fiilen yürüten vezir, Sünni dünyasıyla uyum siyasetine devam eder bir görüntü çizmiştir. Ancak bir tepki de giderek güç kazanmaya başlamıştı. Şeriat hükümlerinin İsmaili topraklarında işlerliğini kaybettiğine ve fiilen içinin boşaltıldığına dair haberler dahi çıkmıştır. Cüveyni ve diğer İranlı tarihçiler bu gelişmelerden yeni imamı sorumlu tutmuşlardır:

"Alaeddin o sırada henüz bir çocuktu ve hiçbir eğitimden geçmemişti, sapkın itikatlarına göre ister çocuk, ister delikanlı, ister bir ihtiyar olsun imamları oydu ve ne derse desin, ne yaparsa yapsın doğru olacaktı. Bu sayede Alaaddin Muhammed istediği yolu seçebilirdi ve hiçbir fani buna karşı gelemezdi ve kimsenin onu yaptıklarından dolayı cezalandırmasına, ona tavsiyede bulunmasına, yol göstermesine müsaade edilemezdi. İşlerin idaresi kadınların eline kalmıştı ve atalarının kurmuş olduğu müesseseler yerle bir olmuştu. Babasının gazabından korkarak şeriatı ve İslam'ı benimsemiş gibi gözüküp, günahkar kalplerinde ve karanlık dimağlarında büyükbabalarının lanetli itikadına iman etmeyi sürdürenler, karşılarında kendilerini yasaklanmış günahları işlemekten men edecek kimseyi göremeyince bir kez daha sapkın itikatlarına geri dönmüşler ve yeniden güçlerini toplamışlardı. İslam'ı kalpten benimsemiş olan diğerleri dehşete kapılmış ve bir kez daha Müslüman olduklarını gizlemişlerdi.

Bu çocuk tahtta beş-altı yıl kadar kaldıktan sonra melankoli illetine tutulmuştu. Kimse ona karşı gelmeye cesaret edememiş, onun hakimiyet alanında, içeride ve dışarıda meydana gelen hadiselere dair haberler kendisinden gizli tutulmuş, hiçbir danışmanı yüzüne karşı tek kelime söylemeye cesaret edememişti. O bilsin ya da bilmesin, gasp, soygun ve saldırı krallığın her günkü meseleleri haline gelmiş, yalan sözler ve para bağışları karşılığında bu suçları affedebileceğini düşünmekteymiş. Ve bütün bunlar içinden çıkılamaz bir boyuta erdiği vakit, hayatı, eşleri, çocukları, yuvası, krallığı ve serveti, bu çılgınlığın girdabı içinde elinden uçup gitmiştir."[89]

Bütün bu güçlüklere karşın, tarikatın işlerini yürütebilecek seviyede liderler çıkabilmiş ve Alaaddin dönemi, hem entelektüel hem de siyasi faaliyetlere sahne olmuştur. Müslüman bir hükümdara düşen önemli görevlerden, şereflerden biri de ilim ve irfanın hamisi olmaktı ve İsmaili imamları da bu alanda geri kalmamaktaydılar. İsmaililere düşmanca yaklaşımları olan Cüveyni'nin bile ilgisini

saklamadığı Alamut Kütüphanesi pek meşhurdu ve bu dönemde pek çok alim için bir çekim merkezi olmuştu. Bu alimlerin tartışmasız önde gelenlerinden biri, birkaç yılını burada geçirmiş olan filozof, ilahiyatçı ve astronom Nasırüddin Tusi idi (1201-1274). Bu dönemde, İsmaililerden biri olarak sayılan Tusi, tarikatın bugün bile itimat ettiği İsmaili incelemelerini kaleme almıştır. Sonraları On İki İmam Şiiliğine mensup olduğunu ve isminin İsmaililerle anılmasının bir yakıştırma olduğunu belirtmiştir. Bu iddiaların hangisinin takiyye olduğu ya da her ikisinin birden takiyye olup olmadığı belirsizliğini sürdürmektedir.

Alaeddin döneminin ilk yıllarında İran'ın içinde bulunduğu durum, İsmaili genişlemesinin ileri boyutlara taşınması için son derece elverişliydi. Harezm İmparatorluğu, Moğol istilaları sonucunda parçalanmış ve Harezmşahların sonuncusu Sultan Celaleddin nafile bir çabayla devletini toparlamaya çalışırken, İsmaililer kendi topraklarını genişletmeyi başarıyla sürdürmüşlerdi. Tam bu sıralarda Girdkuh Kalesi yakınlarındaki Damagan şehrini ele geçirmişler ve 1222 yılı dolaylarında Harezmlerin, İsmaili dailerinin katledilmeleri emrini vermiş oldukları Rey şehrini zapt etmeye kalkmışlardı.

1227 yılında Sultan Celaleddin, İsmailleri ateşkesi kabule ve Damagan şehri için haraç vermeye zorlamıştı. Bundan kısa bir süre evvel, Orhan isimli bir Harezmli subaya, Kühistan'daki İsmaili yerleşimlerine yönelik saldırılara misilleme olarak bir suikast düzenlenmişti. Harezmşah Celaleddin'in biyografisinin yazarı Nesevi, suikastın canlı bir tasvirini şöyle kaleme almıştır:

"Fedailerin üçü Orhan'ın peşine düştüler ve onu şehrin dışında öldürdüler. Ardından, ellerinde hançerleriyle şehre girdiler ve Alaeddin'in ismini haykıra haykıra, Vezir Şerefü'l-mülk'ün kapısına ulaştılar. Vezirin binasına girdilerse de kendisi o sırada sultanın sarayında bulunduğundan vezire rastlayamadılar. Bir hizmetkarı yaraladıktan sonra dışarı fırlayıp zafer nidaları atarak başarılarını kutladılar. Çatılara çıkan halk, onları öldürene dek taş yağmuruna tuttu. Son nefeslerini verirlerken 'Efendimiz Alaeddin'e canımız feda olsun' diye haykırdılar."

Bu olay, Alamut ajanı Bedreddin Ahmed'in sultanı görmeye gittiği sırada gerçekleşmiştir. Olan bitenden haberdar olduğu vakit, tuhaf bir şekilde, kabul edilmemesi gibi bir endişeye kapılmaksızın vezire bir mektup yazarak yolculuğuna devam edip etmemeyi danışmış. Canının derdine düşen vezir, varlığının 'kendisini Orhan'ın başına gelen korkunç akıbetten ve feci ölümden koruyacağı' umuduyla, İsmaili ajanı memnuniyetle kabul edeceğini iletmiştir. İkili yolculuklarına devam ederken, vezir ürkütücü misafirinin gözüne girebilmek için her türlü çabayı göstermiştir. Yazık ki dostlukları, talihsiz bir hadise sonucunda bozulmuştur.

Serat Ovası'na vardıklarında, bir içki muhabbeti sırasında alkolün etkisiyle boş bulunan Bedreddin Ahmed, "Burada ordunuzun içinde bile, iyi mevkilerde, kendi adamınız saydığınız fedailer bulunuyor. Kimisi ahırlarınızda, kimisi sultanın başyaverinin hizmetinde" dedi. Şerefü'l mülk bu fedaileri görmekte ısrar etti, bir güvenlik simgesi olarak da kendisine atkısını verdi. Bunun üzerine Bedreddin Ahmed beş fedaiyi de çağırdı ve geldiklerinde, içlerinden biri, kibirli bir Hintli, Şerefü'l Mülk'e şöyle dedi: "Şu gün şu saatte şu yerde sizi öldürebilirdim ama yapmadım çünkü henüz icabınıza bakmak için emir almamıştım." Bu sözleri işiten Şerefü'l Mülk pelerinini çıkarttı ve üzerinde sadece gömleğiyle karşılarına geçip şu sözleri sarf etti: "Tüm bunların sebebi nedir? Alaaddin benden ne istiyor? Ne günahımı ya da hatamı gördü de kanıma susadı? Sultanın kölesi olduğum gibi onun da kölesiyim ve işte buradayım. Bana dilediğinizi yapın!"

Bu sözler Sultan'ın kulağına gitmiş ve Şerefü'l Mülk'ün alçaklığına öfkelenen sultan da beş fedainin diri diri yakılması emrini vermiştir. Vezir canlarının bağışlanmasını istemiş ancak kabul edilmeyince çaresiz sultanın emrini yerine getirmek zorunda kalmıştır.

"Çadırının girişine büyük bir ateş yakıldı ve beş adam da ateşin içine atıldılar. Ruhları bedenlerini terk edip de külleri rüzgarda savrulmaya başlayana dek alevler içinde şöyle haykırdılar: Efendimiz Alaeddin'e canımız feda olsun!"

İlave bir tedbir olarak sultan, ihmalkarlığından ötürü başyaverini de idam ettirmiştir.

Nesevi, sonradan olan bitene bizzat şahit olmuştur: "Bir gün Şerefü'l Mülk ile Berdaa'dayken, Alamut'tan gelen Selahaddin isimli bir elçi Şerefü'l Mülk'ün yanına geldi ve 'Beş fedaimizi yaktınız. Şayet güvenliğinizi önemsiyorsanız, her biri için on bin dinarlık kan parası ödeyeceksiniz' dedi. Bu sözler karşısında dehşete kapılan vezir ne yapacağını şaşırdı. Elçiye herkesten fazla cömertlik ve hürmet gösterdi ve bana da İsmaililerin sultanın hazinesine ödemekle yükümlü oldukları yıllık otuz bin dinar haracın on bin dinar azaltılacağını bildiren bir resmi mektup yazmamı emretti, altına da kendi mührünü bastı."[90]

Harezmşahlar ile İsmaililer arasındaki anlaşmanın pek geçerli bir etkisi olmadı. İsmaililer, Harezmşahların iki büyük düşmanıyla, batıda halife, doğudaysa Moğollarla dostluklarını sürdürürlerken, Sultan Celaleddin'le zaman zaman sözlü münakaşaları da devam etti. 1228 senesinde İsmaili diplomat Bedreddin Ahmed, Moğol sarayına gitmek üzere Amu-Derya Nehri'nin doğu yakasına geçti. Harezmşahlar, batıya doğru ilerleyen yetmiş kişilik bir İsmaili konvoyunu, yanlarında Anadolu'ya giden bir Moğol ajanını taşıdıkları gerekçesiyle durdurup kılıçtan geçirdiler. İsmaililer ile Harezmşahlar arasındaki çatışmalar, çarpışma, cinayet ve sözlü kavgalar gibi çeşitli şekillerde baş göstererek uzun yıllar sürdü.

Bir seferinde Nesevi, Damgan için istenen haracın aşağı çekilmesi talebini iletmek üzere Alamut'a elçi olarak gönderilmişti. Görevinden memnuniyet içerisinde şöyle bahsetmektedir:

"Alaeddin, beni Sultan'ın diğer bütün elçilerinden üstün tutarak bana son derece saygılı ve eli açık davrandı. Her zamankinin iki katı hediye ve elbise hediye etti ve dedi ki: 'Bu saygıdeğer bir adamdır. Bu adama gösterilecek cömertlik asla boşa gitmez.' Bana hediye edilenlerin toplam değeri üç bin dinarı buluyordu; her biri, atlas bir kaftan, bir külah, bir atlas kürk ve birininki krepdöşin diğerininki ise saten biyeli pelerinden oluşan iki takım elbise; iki yüz dinarlık iki kemer, yetmiş parça kumaş; eyeri, dizgini, koşum takımı ve eğer kaşıyla beraber iki at, bin altın dinar, eyer takımlı dört at, bir katar çift hörgüçlü deve ve benim giymem için otuz hil'at."[91]

Bir miktar abartı payı olmakla birlikte, Alamut'un efendisinin zengin dünya nimetleriyle donanmış olduğu aşikardır.

Harezmşahlarla olan anlaşmazlıkları İsmaililerin tek derdi değildi. Daha yakınlardaki Geylan hükümdarlarıyla kavgalı hale gelmişlerdi ve aralarındaki ilişkiler, Celaleddin Hasan'ın ölümünün hemen ardından Geylani eşlerinin de infaz edilmesiyle iyice çıkmaza girdi; bir ara İsmaililer, Geylan'ın Tarim civarındaki topraklarını aldılar. Öte yandan, Kazvin'deki eski düşmanlarıyla ilişkileri nispeten daha sakindi. Şaşırtıcı bir biçimde Alaeddin Muhammed, Kazvin'deki bir şeyhin sadık müridiydi ve yeme içme giderleri için şeyhe yılda beş yüz altın dinar yardım gönderiyordu. Kafirlerin parasıyla geçiniyor diye Kazvinlilerin kınamalarıyla karşı karşıya kalan şeyh, kendisini şöyle savunmuştu: 'İmamlar, kafirlerin canını ve parasını almak caizdir diyorlar, hele ki bunu kendi

rızalarıyla veriyorlarsa bu iki misli caizdir.' Alaeddin, Kazvin halkına, şehre dokunmamasının sırf şeyhin hatırına olduğunu söylemiş ve eklemiştir: 'Eğer şeyh orada olmasaydı Kazvin'i toz duman eder de küfelerle Alamut'a taşıtırdım.' [92]

Tüm bu savaşların, akınların ve suikastların arasında İsmaililer, esas amaçları olan davet ve ihtida faaliyetlerini de ihmal etmemişler ve bu sıralarda en büyük başarılarından birini elde ederek, Hindistan'a inançlarının tohumlarını ekmişlerdi. Şimdiyse İranlı bir dai, ileriki zamanlarda tarikatın ana merkezi konumuna gelecek olan Hindistan'a, Mustali İsmaililerinin Hindistan'da, bilhassa da Gucerat sahilinde nesillerdir varlığını sürdürmekte olan eski davetinin yerine Nizari'nin yeni daveti'ni yerleştirmeye başlamıştı.

Cüveyni ve diğer İranlı Sünni tarihçiler, melankoli ve deliliğin pençesindeki sarhoş, yozlaşmış bir kimse olan Alaeddin Muhammed'in düşmanca bir portresini çizmişlerdir. Son yıllarında, daha çocuk yaştayken imamlığın varisi olarak yetiştirmiş olduğu en büyük oğlu Rükneddin Hürşah ile ihtilafa düşmüş olan Muhammed, bir süre sonra kararını değiştirip oğullarından bir diğerini varis tayin etmek istemiş ancak İsmaililer, akideleri uyarınca onun bu kararını reddetmiş ve ilk seçiminin geçerli olduğunu söylemişlerdir.

1255 senesinde baba-oğul arasındaki ihtilaf had safhaya varmıştır. Bu tarihte, "Alaeddin, iyiden iyiye delirmiş ve Rükneddin'den duyduğu rahatsızlık artmıştı. Hayatının tehlikede olduğunu sezen Rükneddin, Suriye'deki kalelere kaçarak buraları fethetmeyi ya da hazinelerle ve yiyecekle dolu olan Alamut'u, Meymendiz'i ve Rudbar'ın bazı diğer kalelerini zapt etmeyi ve bir isyan hareketiyle yükselmeyi planlıyordu. Canlarının derdine düşmüş olan Alaeddin Muhammed'in vekillerinin ve idarecilerinin çoğunluğu Rükneddin'den çekiniyorlardı.

Rükneddin, yem olarak şu fikri öne sürdü: "Babamın fesatça davranışları yüzünden, Moğol ordusu krallığımıza saldırmaya niyetlendi ama bu onun umurunda bile değil. Onun maiyetinden çıkacağım ve Yeryüzünün İmparatoruna (Moğol hanı) ve sarayındaki görevlilere haberciler yollayıp itaatkarlığımı ve bağlılığımı bildireceğim. Ve bundan böyle krallığımda kimsenin böyle suçlar işlemesine meydan vermeyip bu toprakları ve insanlarını payidar kılacağım."

Bu tatsız durum karşısında İsmaili liderler, Alaeddin Muhammed'e el kaldırmamak şartıyla, adamlarına karşı gelmek pahasına Rükneddin'e destek olmaya razı geldiler. Delirmiş de olsa imam hâlâ kutsaldı ve ona zarar vermek, ihanet ve dine saygısızlıkla eşdeğerdi. Neyse ki birkaç kişi dışında İsmaililer, böylesi korkunç bir seçenekle karşı karşıya kalmadılar. Bu anlaşmadan yaklaşık bir ay sonra Rükneddin rahatsızlandı ve yatağa düştü. Böyle etkisiz bir haldeyken babası Alaeddin Muhammed, Cüveyni'nin aktardığına göre sızmış bir halde uyurken kimliği belirsiz saldırganlarca öldürüldü. Bu hadise 1 Aralık 1255'de vuku bulmuştur. Suikastçıların liderinin kendi kalesinde suikasta kurban gitmesi, şiddetli şüphe ve suçlamalara yol açtı. İmamın çevresinde görülen korumalarından bazıları idam edildi ve hatta bu komplonun, imamın en yakın dostlarından bir grup tarafından tezgahlandığı ve cinayetin işlenmesi için bu kimseler tarafından Kazvin'den Alamut'a adam getirtildiği iddia edildi. Nihayet ortak bir zanlı üzerinde uzlaşıldı:

"Aradan bir hafta geçtikten sonra, delil ve bulguların kesinliği sayesinde Alaeddin Muhammed'in sağ kolu sayıp gece gündüz yanından ayırmadığı sırdaşı Mazenderanlı Hasan'ın, Alaeddin Muhammed'in katili olduğu hükmüne oy birliğiyle varıldı. Yine söylendiğine göre, Alaeddin Muhammed'in metresi olan ve Mazenderanlı Hasan'ın cinayeti kendisinden gizlememiş olduğu karısı,

bu sırrı Rükneddin'e açıklamıştı. Hakikat ne olursa olsun, bir hafta sonra Mazendaranlı Hasan idam edilmiş, onun cesediyle birlikte çocukları arasından iki kızı ve bir oğlu da yakılmış ve Rükneddin, babasının yerine tahta geçmiştir."[93]

Alaeddin Muhammed döneminin son yıllarında İsmaililer, en korkutucu düşmanları Moğollarla son bir karşılaşmaya adım adım ilerliyorlardı. 1218 senesine gelindiğinde, Doğu Asya'da ortaya çıkmış olan yeni imparatorluğun hükümdarı Cengiz Han'ın orduları Siri-Derya Neh-ri'ne ulaşmışlar ve böylelikle Moğollar, Harezmşahlara kapı komşusu olmuşlardı. Çok geçmeden vuku bulan bir sınır hadisesi, batıya doğru ilerlemenin bahanesi olmuştu. 1219'da Cengiz Han, ordularını Siri-Derya'nın ötesine, İslam topraklarının içlerine sürdü. 1220'ye gelindiğinde Cengiz Han, eski Müslüman şehirleri Semerkand ve Buhara'yı ele geçirip Amu-Derya Nehri'ne ulaşmış, sonraki sene nehri aşarak Belh, Merv ve Nişapur'u alıp Doğu İran'ın hakimi haline gelmiştir. Hanın 1227 senesindeki ölümü yalnızca anlık bir duraksamaya sebep olmuş, 1230'da yerine geçen halefi derhal, duraklama dönemindeki Harezmşahlara yeni bir saldırı düzenlemiştir. 1240'a gelindiğinde, Batı İran'ın altını üstüne getirmiş olan Moğollar; Gürcistan, Ermenistan ve Kuzey Mezopotamya'yı istila etmekteydiler.

Nihai saldırı 13. yüzyılın ortalarında gerçekleşti. O sırada saltanatını Pekin'den sürdürmekte olan Büyük Han, Mısır'a kadar tüm Müslüman topraklarının fethedilmesi emriyle Cengiz Han'ın torunu Hülagü'nün komutasında yeni bir sefer başlattı. Birkaç ay içerisinde, uzun saçlı Moğol atlıları İran'ı fırtına gibi geçerek, Ocak 1258'de Bağdat şehrinin sınırlarına ulaşmışlardı. Bir anlık nafile bir direnme çabasının ardından son halifenin bağışlanmayı dilemekten başka çaresi kalmamıştı. Moğol savaşçıları şehri yakıp yıktıktan sonra 20 Şubat günü halifeyi, ele geçirebildikleri tüm akrabalarıyla birlikte idam ettiler. Beş yüz yıl boyunca Sünni İslam'a önderlik etmiş Abbasi ailesinin saltanatı böylece son bulmuştur.

Alamut'un imamları, dönemin diğer Müslüman hükümdarlarının aksine, İslam'a saldıran putperest Moğollara karşı tek yönlü bir siyaset izlememişlerdi. Harezmşahlarla savaş batağına saplanmış olan Halife el Nasır, Harezm İmparatorluğu'nun öteki ucunda yeni ve tehlikeli bir düşmanın belirmesinden hiç de hoşnutsuz olmamış; müttefiki İmam Celaleddin Hasan da hana iyi niyet mesajları ileten ilk hükümdarlardan biri olmuştur. Elbette, zaman zaman İsmaililer bu yeni tehdide karşı Sünni komşularıyla da işbirliği içerisine girmişlerdir. Cengiz Han'ın Doğu İran'ı kuşattığı sırada, Kühistan'daki İsmaili lideri, dağdaki kalelerinin kapılarını Sünni mültecilere açmıştı.

Müslüman misafirlerden biri, Kühistan'daki İsmaili liderlerinden birini şöyle anlatıyor:

"Karşımda, kendisini öğrenmeye adamış bir kimse buldum. İlim, irfan ve felsefe gibi alanlarda Horasan civarında eşine rastlanmayan türden bir filozof ve alimdi. Yoksul yabancılara ve seyyahlara kucak açıyor ve Horasan'dan gelmiş olan Müslümanları da himayesine almaktan geri durmuyordu. Bu sefer ki misafirleri arasında, Horasan ulemasının en seçkin şahsiyetleri yer almaktaydı. Onlara karşı büyük hürmet, ihtimam ve incelik gösterdi. Öyle ki, Horasan'da baş gösteren anarşi döneminin ilk birkaç senesi boyunca, hazinesinden ve ahırlarından ulemaya ve yoksul yabancılara dağıtılmak üzere bin takım elbise ve arabalarıyla birlikte yedi yüz at yolladı."

Tüm bunları yapabilme serbestliği, İsmaili merkezlerinin saldırılara karşı bağışık olduğu izlenimi vermektedir ve liderin bu cömertliği, çok geçmeden İsmaililerin parasını yabancılara dağıtmakta daha az savurgan bir vali talep eden ve bunu elde de etmiş olan tebaasının şikayetlerinin Alamut'a ulaşmasına yol açmıştı. Sistan hükümdarlarının hizmetindeki tarihçi Minhac-ı Siraç Cüzcani, Kü-

histan'daki İsmaili merkezlerini; ticaret yollarının yeniden açılmasıyla ilgili diplomatik temaslar, 'kafirlerin ani baskınları sonucunda' Doğu İran'da kıtlığı çekilen 'giysi ve diğer gereksinimlerin' temini için ve bir alışveriş seferi vesilesiyle olmak üzere üç kez ziyaret etmişti.[94] Belli ki Kühistan'daki İsmaililer bu bağışıklığı kendileri için bir avantaja çevirmeyi başarmışlardı.

İsmaililerle Moğollar arasında ne tür bir anlaşma sağlanmış olursa olsun pek uzun sürmedi. Asya'nın yeni hakimleri, bu tehlikeli ve militan sofular topluluğunun bağımsızlıklarını sürdürmelerine göz yumamazdı; ayrıca dostları ve müttefikleri arasında İsmaililerin ne denli tehlikeli olabileceğini kendilerine hatırlatacak dindar Müslümanlar da eksik değildi. Söylendiğine göre, Kazvin baş kadısı, hanın huzuruna zırhlı bir gömlekle çıkmış ve bu zırhı tüm kıyafetlerinin altına giymesinin sebebini her an suikasta uğrama tehlikesi altında olmasıyla açıklamıştır.

Yapılan uyarılar boşa gitmemiştir. Moğolistan'daki büyük toplaşmaya davetli olan bir İsmaili elçisi geri çevrilmiş ve İran'daki Moğol generali hana sakınması gereken iki dik kafalı düşmanının Halife ve İsmaililer olduğunu tembihlemiştir. Karakurum'da hanı, İsmaili ajanlarından gelebilecek saldırılara karşı koruyabilmek için önlemler alınmıştır. Hülagü, 1256 senesinde İran'a sefere çıktığında öncelikle İsmaili kalelerini hedef almıştır.

Daha Hülagü buralara varmadan, İran'daki Moğol birlikleri Müslümanların da teşvikiyle Rudbar ve Kühistan'daki İsmaili üslerine saldırılar düzenlemişlerse de ancak sınırlı bir başarı elde edebilmişlerdir. Kühistan'a doğru bir ilerleyiş İsmaililerin karşı saldırılarıyla durdurulmuş, büyük Girdkuh Kalesi'ne düzenlenen bir saldırıysa ağır bir bozguna uğratılmıştır. İsmaililer, kalelerinin içerisinde Moğol saldırılarına uzun süre dayanabilecekleri mevzilere sahip olsalar da yeni imamın tercihi farklı yönde olmuştur.

Rükneddin Hürşah'la babasının üzerinde anlaşamadığı meselelerden biri de Moğollara direnmek ya da onlarla anlaşmaya varmak arasındaki tercihleriydi. Rükneddin tahta geçtiğinde Müslüman komşularıyla barış içinde yaşama çabasında olmuş; babasının eğilimlerinin aksine bu insanlarla dostça ilişkiler kurma çabasına girişmişti. Bu doğrultuda tüm eyaletlere haberciler göndererek, halka Müslüman gibi davranmalarını ve yolların güvenliğini korumalarını emretti. Böylelikle içerideki konumunu muhafaza ettiği gibi, Hemedan'daki Moğol kumandanı Yasavur Noyan'a bir elçi göndermiş ve "Artık hükümdarlık sırasının kendisinde olduğunu ve itaat yolundan çıkmayıp kendilerine duydukları bağlılığın üzerindeki kara bulutları dağıtacağını"[95] bildirmişti.

Yasavur, Rükneddin'e bağlılığını bizzat Hülagü'ye sunmasını öğütlemiş ve İsmaili İmamı da kardeşi Şahinşah'ı Hülagü'nün huzuruna göndererek bu tavsiyeyi uygulamıştır. Moğollar, Rudbar'a ufak çaplı bir saldırı gerçekleştirmiş ancak müstahkem mevkilere konuşlanmış İsmaililer tarafından geri püskürtülerek ancak ekinleri yakabilip geri çekilmişlerdir. Bu esnada başka Moğol kuvvetleri de Kühistan'ı bir kez daha istila etmişler ve buradaki pek çok İsmaili merkezini ele geçirmişlerdi.

Şahinşah'ın elçiliğinden hoşnut kalmış olan Hülagü, gönderdiği cevapla, Rükneddin hiçbir suç işlememiş olduğundan kalelerini tahliye edip, gelip şahsen bağlılığını bildirirse Moğol ordularının, topraklarını kendisine bağışlayacağı bildirmiştir. İmam rıza gösterip kalelerinden bazılarını boşaltmış, lakin Alamut, Meymundiz ve Lemeser'de yalnızca göstermelik yıkımlar gerçekleştirmiş ve huzuruna çıkmadan evvel Hülagü'den bir sene süre istemişti. Bu arada da Girdkuh ve Kühistan'daki valilerine haber yollayarak, 'Hanın huzuruna çıkmalarını ve hana olan sadakatlerini ve itaatlerini sunmalarını' emretmiştir. Bu emirler gerçekleştirilmiş ancak Girdkuh Kalesi İsmaililerin ellerinde

bulunmaya devam etmiştir. Hülagü, göndermiş olduğu bir mesajla Rükneddin'den derhal Demavend'e gelip kendisine katılmasını, beş gün içinde oraya varamayacak gibi olursa da yerine oğlunu göndermesini istemiştir. Rükneddin, hana yedi yaşındaki oğlunu yollamıştır. Çocuğun Rükneddin'in gerçek oğlu olmayabileceğinden şüphelenen Hülagü, yaşının çok küçük olduğu gerekçesiyle onu geri yollamış ve Şahinşah'dan nöbeti devralmak üzere başka bir kardeşini göndermesini istemiştir. Bu esnada Moğollar da Rudbar'a iyice yaklaşmışlardı ve Rükneddin'in elçisi Hülagü'nün yanına vardığında Alamut'a yalnızca üç günlük yürüme mesafesi kalmıştı. Moğollar duruma bir ültimatomla karşılık vermişlerdir:

"Rükneddin, Meymundiz Kalesi'ni yıkıp hanın huzuruna çıktığı takdirde, Yüce Han'ın alışılmış tavrına uygun olarak nezaket ve hürmetiyle müşerref olacaktı; hareketlerinin sonuçlarını kestiremediği takdirdeyse başına neler geleceğini Allah bilirdi."[96]

Bu esnada Moğol orduları çoktan Rudbar'a girmiş ve kalelerin etrafında mevzilenmeye başlamışlardı. Rükneddin'in ikamet ettiği Meymundiz'in kuşatmasını bizzat Hülagü kumanda etmekteydi. İsmaililer arasında teslim olup Hülagü'yle en elverişli koşullarda uzlaşmanın akıllıca olduğunu düşünenler ve sonuna dek direnmeyi tercih edenler olmak üzere iki ayrı grubun oluştuğu söylenebilir. Rükneddin şahsen birinci görüşten yanaydı ve bu siyaseti izlemesinde kendisine yol gösterenlerden birisi de teslimiyetin ardından Moğollarla kendi dilediği koşullarda anlaşılabileceğini ve Moğolların himayesi altında kariyerine yeni bir başlangıç yapabileceğini uman astrolog Nasırüddin Tusi idi. Anlatılanlara bakılırsa Tusi, yıldızların konumu ondan yana değil diye imama teslim olmasını tavsiye etmişti. Yine Tusi, Rükneddin tarafından ateşkesin şartlarını görüşmek üzere Meymundiz Kalesi'nden kuşatmacıların karargahına yollanan son elçiydi. Hülagü; Rükneddin'i, ailesini ve maiyetiyle birlikte tüm hazinesini birlikte kabul etmeye razı oldu. Cüveyni bu durumu şöyle ortaya koymaktadır:

"Hazinesini bağlılığının bir göstergesi olarak sundu. Hazinesi öyle abartıldığı kadar büyük değildi ama öyleymişcesine sarayın dışına taşınmıştı. Bu sebeple hazinenin büyük bölümü, han tarafından askerler arasında pay edilmişti."[97]

Hülagü, Rükneddin'i el üstünde tutmuş, öyle ki onun kişisel kaprislerine dahi hoşgörü göstermişti. Çift hörgüçlü develere meraklı olduğunu anlayınca, ona bu cinsten yüz dişi deve hediye etmişti. Bu hediye yeterli gelmemiş olacak ki deve güreşine meraklı olan Rükneddin, develerin üremesine dek sabredemeyip otuz tane de erkek deve istemişti. Hülagü'nün bütün bunların ötesinde bir iyiliğiyse Rükneddin'in deliler gibi sevdiği ve uğruna krallığımı feda ederim dediği Moğol kızıyla evlenmesine izin vermesi olmuştu.[98]

Hülagü'nün Rükneddin'den bir menfaati olduğu açıkça ortadadır. İsmaililerin elinde hâlâ birkaç kale daha bulunmaktaydı ve bunlar ileride başına bela olabilirdi. Bu yüzden, buralara teslim olun çağrısında bulunabilecek bir İsmaili İmamı, Moğol sarayı için bulunmaz bir kozdu. Öyle ki ailesi, maiyeti ve hizmetkarlarıyla kişisel serveti ve hayvanları için Kazvin tahsis edilmiş (Kazvinlilerin görüşleri kayda geçmemiş) ve Rükneddin, Hülagü'nün sonraki seferlerinde kendisine bizzat eşlik etmiştir.

Rükneddin, Hülagü'nün himayesini hak etmek için elinden geleni yapıyordu. Talimatları doğrultusunda Rudbar'daki, Girdkuh yakınlarındaki ve Kühistan'daki kalelerin çoğu teslim olmuş ve böylelikle Moğollar kuşatmaların ve saldırıların yol açacağı ağır mali külfetlerden ve aksiliklerden

feragat etmişlerdi. Bariz bir şekilde abartılmış bir rakam olmakla birlikte yüz kadar kalenin teslim olduğu belirtilmiştir. İki merkezde kumandanlar teslim olmayı reddetmiş, baskı altındaki imamın belki de takiyye yaptığından şüphe ederek emirlerini hiçe saymışlardı. Bu merkezler, Rudbar'ın güçlü kaleleri olan Alamut ve Lemeser'di. Moğol orduları her iki kaleyi de kuşatmışlar ve birkaç gün sonra Alamut'un kumandanı fikrini değiştirmiştir.

"Meselenin varabileceği akıbetin ve kaderin kendilerine oynadığı oyunların yavaş yavaş farkına varan Alamutlular, bir haberci yollayıp canlarının bağışlanmasını ve kendilerine iyi davranılmasını istediler. Rükneddin kefil oldu ve han da suçlarını göz ardı etmekte bir beis görmedi. Ve o sene Zilkade ayının sonunda (1256'nın Aralık ayının başı) bu günah mektebinin ve fesat yuvasının bütün sakinleri tüm mal mülkleriyle birlikte teslim olmuşlardı. Üç gün sonra kaleye çıkan birlikler kalenin sakinlerinin bırakmış oldukları ne var ne yoksa hepsine el koydular. Tozu dumana katarak her tarafı yakıp yıktılar ve kaleyi yerle bir ettiler."[99]

Lemeser, fazladan bir yıl daha direnmişse de 1258'de Moğollara teslim olmak zorunda kalmıştır. Girdkuh'da Rükneddin'in emirlerine karşı gelen İsmaililer, kalenin denetimini ellerinde tutmayı başararak 1270'e dek ayakta kalabilmişlerdir.

Kalelerin çoğunun teslim bayrağını çekmiş olması, Rükneddin'in Moğollar için gerekliliğini ortadan kaldırmıştır; Lemeser ve Girdkuh direnişleri de Rukneddin'in önemini tamamen yitirmesine sebep olmuştur. Kazvin'deki Moğol idarecilerine imamın ailesinin ve maiyetinin öldürülmeleri emri yollanmış, imam da kendi arzusuyla Karakurum'daki Moğol başkentine doğru uzun bir seyahate çıkmış ancak burada han tarafından geri çevrilmiştir. '"Böylesi uzun bir seyahate çıkma zahmetinde bulunmasına gerek yoktu" demiştir Han, "kanunlarımız zaten herkesçe gayet iyi bilinmektedir." Şayet Rükneddin'in geri dönmesine izin verilseydi ve kendisi kalan kalelerin de teslim olduğuna ve yıkıldıklarına şahit olabilseydi o zaman biat etmesine müsaade edilebilirdi. İşin aslı kendisine bu fırsat tanınmamıştı bile. İran'a dönüş yolunda, Hangay sıradağlarının eteğinde bir ziyafete davetli olduğu gerekçesiyle yolu değiştirtilip öldürülmüştür. "Rükneddin ve müritleri posaları çıkanı kadar dövülüp kılıçtan geçirilmişler; kendisinden ve sahip olduklarından geriye en ufak bir iz kalmamış, o ve ailesi dilden dile dolaşan bir efsane haline gelmişti."[100]

İsmaililerin köklerinin İran'dan kazınması, Cüveyni'nin anlattığı kadar sorunsuz olmamıştır. Müritlerinin gözünde Rükneddin'in küçük oğlu, babasının ölümünden sonra yerine imam olmuş ve zaman içerisinde 19. yüzyılın Ağa Hanlarını çıkaracak bir imamlar nesline atalık etmiştir. İsmaililer bir süreliğine faaliyetlerini sürdürmüşler, hatta 1275 senesinde Alamut'u kısa bir süre için geri almayı bile başarmışlardır. Buna karşın davalarından kopmuşlar ve bu tarihten günümüze, Farsça konuşulan topraklarda, Doğu İran'a, Afganistan'a ve Ortadoğu'nun şu anda Rusya'nın sınırları içerisinde kalan bölümüne dağılmış küçük bir tarikat olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Rudbar'da ise tamamen silinmişlerdir. Alamut'un yıkılışı ve İsmaili iktidarına vurulan son darbe, Cüveyni tarafından bütün canlılığıyla şöyle aktarılmıştır:

"Kafirlerin, Hasan Sabbah'ın lanetlenmiş müritlerinin anavatanı olan Alamut'un bulunduğu Rudbar'da eski yapılardan geriye taş üstünde taş kalmamıştır. Ve yeniliğin filizlendiği mekanda, Ezeli Geçmişin Yaratıcısı, vahşetin kalemiyle, her birinin evinin revakına şu dizeleri yazmıştı: 'İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş bomboş evleri' (Kur'an 27/Neml 52). Ve bu sefiller krallığının pazar yerinde, müezzin kaderin şu haykırışı çınlamıştı: 'Artık öyle bir defolmuş oldu ki o topluluk, o

zalimler, (Kur'an 23/Mü'minun 41)

Kof dinleri gibi uğursuz kadınlarının da kökleri kazınmıştı. Ve bu kaçıkların, ikiyüzlü riyakarların saf gibi görünen altınlarının, gerçekte kurşun alaşımlı olduğu ortaya çıkmıştı. Bugün dünyanın aydınlatıcısı olan hanın açık talihine şükürler olsun ki, şayet kenarda köşede kalmış bir suikastçı kalmışsa o da bir kadının yapacağı türden işlerle uğraşmaktadır; nerede bir dai varsa Azrail yanı başındadır ve her refik bir köle haline gelmiştir. İsmaililiğin yayıcıları, İslam'ın kılıcının altında can vermişlerdir. Bu lanetlenmiş kimselerin korkusundan beti benzi atan, onlara haraç ödeyen ve bu rezillikten zerre kadar utanmamış olan Yunan ve Frank kralları artık rahat bir uyku çekmektedirler. Ve yeryüzünün bütün sakinleri, bilhassa da müminler, şeytani entrikalarından ve kirli kazançlarından azat oldular. Yalnız onlar değil, zenginden fakire, asilden ayaktakımına, insanlığın tamamı aynı sevinci paylaşıyor. Ve bu anlatılarla kıyas edildiğinde, Zaloğlu Rüstem'inki eski bir masaldan ibaretti.[101]

Böylece onların kötülükleriyle kirlenmiş dünyamız arınmış oldu. Seyyahlar, ne can derdi ne de haraca bağlanma korkusu yaşamadan gönüllerince seyahat ediyorlar ve arkalarında en ufak iz kalmayıncaya dek köklerini kazımış olan mutlu hanın bahtının açıklığının devamı için dua ediyorlar. Kazanmış olduğu zaferler Müslümanların yaralarına merhem, imanın hastalıklarına deva olmuştur.

Onların ne kadar kötü bir yola düştüklerini ve insanların kalplerini nasıl bir şaşkınlığa sürüklediklerini bugünden ve bu çağdan sonra gelecek nesiller de bilsin. İster eski zaman hanları olsun isterse bugünün hükümdarları, her kim ki onlarla yaptığı anlaşmaya sadık kalır, o kimse can korkusundan titrer ve her kim ki onlara düşmanlık gösterir, o kimse gece gündüz zindanda celladı bekleyen biri gibi yaşar. O, taşmak üzere olan bir bardak, dinmiş bir rüzgar gibiydi. 'Bu, akledenler için bir uyarıdır' (Kur'an-ı Kerim, Hud Suresi, 114). Ve Allah, tüm zalimlerin başına aynı belaları getirsin."[102]

63 İbnü'l-Esir, h. 520, X, s. 445/VIII, s. 319; karş. İbn.Funduk Bayhaki, Tarih-i Beyhak, ed. Ahmet Behmenyar, Tahran, tarihsiz, s. 271, 276; Köymen, s. 151-156; Hodgson, s. 101-102.

64 İbnü'l-Esir, h. 521, X, s. 456/VIII, s. 325; karş. Handemir, Destur el-Vuzera, Tahran, 1317, s. 198; Nasırüddin Münşi Kirmani, Nesaimü'l-Eshar, ed. Celaleddin Muhaddis, Tahran 1959, s. 64-69; Abbas İkbal, Vizaret der Ahd-i Selatin-i Buzurg-i Selcuki, Tahran, 1338, s. 254-260.

65 Reşidüddin, s. 138; Kaşani, s. 158. Cüveyni, Meymundiz'in inşaatından bahsetmemektedir.Kalenin inşa alanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Willey, The Castles of the Assassins, s. 158 vd.

66 Tarih-i Sistan, ed. Bahar, Tahran, 1935, s. 391.

67 Reşidüddin, s. 140; Kaşani, s. 159.

68 Cüveyni s. 220-221/685; karş. Reşidüddin, s. 141-142;Kaşani s. 164-165; Hodgson, s. 104

69 Reşidüddin, s. 142; Kaşani s. 165; Hodgson, s. 103

70 Reşidüddin, s. 141; Kaşani s. 160-164 (oldukça bütün-lüklü bir anlatı); Hodgson, s. 103

71 Cüveyni, s. 221/685.

72 Reşidüddin, s. 146; Kaşani, s. 168.

73 Reşidüddin, s. 146-147; Kaşani s. 168-169; İbnü'l-Esir,h. 532, XI. s. 40-41/ VIII, s. 362; Köymen, s. 304; Kafesoğlu, s. 26; Hodgson, s. 143-144.

74 Reşidüddin, s. 155; Kaşani s. 176; İbnü'l-Esir, h. 541,XI, s. 76-77/IX, s. 15; Hodgson, s. 145-146.

75 Cüveyni s. 222-224/686-687; karş. Reşidüddin, s. 162-164; Kaşani s. 183-184.

76 Ebu İshak Kühistani, Heft Bab, ed. ve çev. W. Ivanow,Bombay, 1959, s. 41; karş. W. Ivanow, Kelam-i Pir, Bombay, 1935, s. 60-61, 115-117; Cüveyni, s. 226230/668-691; Reşidüddin, s. 164 vd.; Kaşani, s. 184 vd.; İsmaililere dair diğer anlatılar için bkz. Heft Bab-i Baba Seyyidna (ed. W. Ivanow, Two Early Ismaili Treatises, Bombay, 1933, İng. çev. yorumla birlikte Hodg-son, Assassins, s/279-324) ve Tusi, Ravdatü't Teslim (dizin). İrdelemeler için bkz. Hodgson, s. 148-157; Bausani, Persia Religiosa, s. 211-212; H. Corbin ve Muhammed Muin, ed. Nasır-ı Hüsrev, Kitab-i Camiü'lHikmeteyn, Tahran-Paris, 1953, Giriş, s, 22-25; Stroyeva, "Den Vsokresenya...",

(a.g.e, bu bölümün başındaki dipnotta yer alan bibliyografik açıklamalarda)

77 Cüveyni, s. 230/691; karş. Reşidüddin, s. 166; Kaşani, s. 186.

78 Cüveyni, s. 237/238; karş. Reşidüddin, s. 168-169; Kaşani, s. 188. Benzer öğretiler, 8. yüzyılda, kurbanlarını boğazlayarak öldüren tarikatlara atfedilmektedir. Bkz. yukarıda s. 38 ve 195-196.

79 Reşidüddin, s. 169; Cüveyni, s. 238/696; Kaşani, s. 188 (İsmaililerin Hasan'a imanlarının eseri olarak düzmüş oldukları methiyelerden parçalarla birlikte)

80 Cüveyni, s. 239/697; karş. Reşidüddin, s. 169-170; Kaşani, s. 191; Hodgson, s. 157-159.

81 Reşidüddin, s. 170-173; Kaşani s. 192-194; Hodgson, s. 183

82 P. Kraus "Les 'Contoverses' deFakhr al-Din Razi", BIE, XIX, 1936-1937, s. 206 vd. İng. çev. IC, XII, 1938, s. 146 vd.

83 Cüveyni, s. 241-244/698-701; karş. Reşidüddin, s. 174 vd.; Kaşani, s. 198 vd.; Hodgson, s. 217 vd.

84 Cüveyni, s. 247/702-703; Kaşani, s. 199; Hodgson, s. 224-225.

85 Cüveyni, s. 248-703; karş. Reşidüddin, s. 177-178; Ka-şani, s 200-201.

86 Cüveyni, s. 249/703-704; karş. Reşidüddin, s. 178; Kaşani, s. 201.

87 Hammer, History of the Assassins, s. 154-155.

88 Nasırüddin Tusi, Ravdatü'Teslim, metin, s. 49, çev. s.67-68; karş. Hodgson, s. 229-231.

89 . Cüveyni, s. 249-253/704-707; karş. Reşidüddin, s. 179vd.; Kaşani s. 201 vd.

90 Muhammed en-Nesawi, Histoire du Sultan Djelal edDin Mankobirti, ed. O. Houdas, Paris 1891, s.132-134; Fr. Çev., Paris, 1859, s. 220-223. Çağdaşı sayılabilecek bir Farsça çeviri, Prof. Mujtaba Minovi tarafından yayına hazırlanmıştır: Sırat-ı Celalüddin, Tahran, 1965, s. 163-166.

91 Nesevi, Arapça metin, s. 214-215; Fr. çev., s. 358-359; Farsça metin, s. 232-233

92 Reşidüddin, s. 181; Kaşani s. 205; Hodgson, s. 257.

93 Cüveyni, s. 253-256/707-709; karş. Reşidüddin, s. 182-184 vd.; Kaşani s. 205-206.

94 Minhac-ı Sirac Cuzcani, Tabakat-i Nasıri, AbdülhayHabili, 2. Baskı, I, Kabil, 1964, s. 182-183; İng. çev.H.G. Raverty, II, s. 1197-1198.

95 Cüveyni, s. 260/712-713; karş. Reşidüddin, s. 185-186;Kaşani s. 207.

96 Cüveyni, s. 265/716; karş. Reşidüddin, s. 189; Kaşani s.209

97 Cüveyni, s. 267/717; karş. Reşidüddin, s. 190; Kaşani s.210

98 Reşidüddin (s.192) ve Kaşani (s. 213) ondan Türk diye bahsetmektedir; Cüveyni (s. 274/722) ise ayrıca aşağı tabakadan bir Türk olduğunu söyler. Bu noktada bkz. Prof. Boyle'un tercümesinin 722. sayfasındaki dipnot. Deve hikayesinde de Cüveyni ve Kaşani, Reşidüddin'e ait versiyondan (s. 213) az da olsa farklı bir versiyon üzerinde mutabık olmuşlardır.

99 Cüveyni,s.136/636-637.

100 Cüveyni, s. 277/724-725; karş. Reşidüddin, s. 194; Ka-şani s. 215.

101 Cüveyni, s. 139-142/639-640.

102 Cüveyni, s. 278/725; karş. Reşidüddin, s. 194-195; Ka-şani s. 215. Son ifade, Kur'an'dan alıntıdır.

5. BÖLÜM

DAĞIN ŞEYHİ (ŞEYHÜ'L CEBEL)

Alamut Kalesi'nde Hasan Sabbah'ın hükümdarlığının halen sürmekte olduğu ve ajanlarının sözle ve silahla onun mesajını İran halkına ve şahlarına taşıdığı sırada, müritlerinden birkaçı da düşman toprakları üzerinden batıya doğru uzun ve tehlikeli bir seyahate çıkmışlardı. İstikametleri Suriye'ydi; amaçları yeni daveti bu ülkedeki eski İsmaililere taşımak ve son zamanlarda Ön Asya'dan Mısır sınırlarına dek uzanan toprakları ele geçirmiş olan Selçukluların egemenliğine karşı mücadelelerinin alanını genişletmekti.

İran'da yükselişe geçmiş olan yeni davetin temsilcileri ilk büyük başarılarını İran dilinin ve kültürünün hüküm sürdüğü topraklarda; Doğu ve Batı İran ve Orta Asya'da elde etmişlerdi.

İlk batıya açılma girişimleri için Suriye kesinlikle biçilmiş kaftanken, İran'ın biraz batısındaki Irak pek elverişli şartlar sunmuyordu. Şüphe yok ki Irak şehirlerinde de İsmaili sempatizanları yaşıyordu ancak düz nehir vadileri İsmaililerin yayılma, mevzi tutma ve hücum etme stratejilerine pek imkan tanımıyordu. Oysa Suriye böyle değildi. Toros Dağlarıyla Sina Yarımadası arasında kalan dağlar, vadiler ve çöllerle parçalanmış bu coğrafya, güçlü bir bağımsızlık geleneğine sahip, kendi içinde büyük çeşitlilik gösteren bir nüfusa barınak teşkil ediyordu. Komşuları Irak ve Mısır'da nehir vadilerinde yerleşmiş toplulukların aksine, Suriye'de siyasi birliğe nadiren rastlanıyordu. Burada daha çok parçalı bir yapıya; tarikatlara ve bölgelere dayalı yerel yönetimler ve durmadan tekrar eden çatışmalar ve değişimler hüküm sürmekteydi. Ortak dilleri Arapça olmasına rağmen Suriye halkı, aralarında kimi radikal Şii inanışlarının da bulunduğu çok sayıda inanca ve tarikata ayrılmıştı. İlk Şii talipli, 8. yüzyılda Suriye'de ortaya çıkmış, 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başına gelindiğindeyse İsmaililerin gizli imamları Suriye'yi gizli karargahlarına ve ilk iktidar arayışlarına mekan yapabilmek için gerekli halk desteğine sahip olmuşlardı. Mısır'da Fatımi halifeliğinin kurulması ve Asya'ya doğru genişlemesi, Suriye'yi 10. yüzyılın sonları ve 11. yüzyıl boyunca aralıklarla İsmaili egemenliği altına sokmuş ve ülkeyi İsmaililerin propagandalarına ve yönlendirmelerine açık hale getirmişti.

Esas İsmaililerin yanı sıra, öğretileri, hal ve tavırları bakımından İsmaililerle oldukça benzeşen başka tarikatların da varlığı, Alamut'tan gelen ajanlara, yeni müritler kazanabilmeleri için gelecek vaat eden bir kaynak sunmaktaydı. Bu kaynaklara örnek olarak Lübnan ve bitişiğindeki bölgelerde yaşayan, İsmaililerin ana gövdesinden henüz kopmuş olup ileriki dönemlerde kemikleşecek olan ayrıcalıklı konumlarına henüz kavuşmamış Dürzileri gösterebiliriz. Bir diğer potansiyel taraftar topluluğuysa aslen On İki İmam Şiiliğine mensup ancak daha çok radikal fikirlerin etkisi altındaki Arap Aleviler olan Nusayrilerdi. Bu iki tarikat, Lazkiye'nin doğusu ve kuzeydoğusundaki tepelik bölgeleri ve muhtemelen o tarihlerde Taberiye'yi ve Ürdün Vadisi'ni yurt edinmişlerdi.

Mekan gibi zaman da son derece müsaitti. Kayıtlara göre ilk Türkmen gruplarının Suriye'ye giriş tarihi 1064'tü. 11. yüzyılın yetmişli yıllarında önce Türk akıncılar, daha sonra da düzenli Selçuklu birlikleri ülkeyi istila etmişler ve kısa zamanda Fatımilerin ellerinde tuttukları bir sahil şeridi hariç Suriye'nin tamamı Selçuklu egemenliği altına girmişti. Başta, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın

erkek kardeşi Tutuş bulunuyordu.

Tutuş, sultan tahtına oturmak için tutuşulan bir saltanat kavgası sırasında 1095 senesinde İran'da öldürüldü. Suriye'deki parçalı bölgesel yapıyla Selçukluların saltanat kavgaları geleneği bir araya gelince devlet paramparça olmuştu. Suriye yeniden, bu kez Selçuklu şah ve komutanlarının yönettiği küçük devletçiklere bölünmüştü. Bu şah ve komutanlardan en önemlileri birbirine düşman iki şehir olan Halep ve Şam'ı ellerinde tutan, Tutuş'un oğulları Rıdvan ve Dukak'tı.

Tam da kavga ve çatışmanın doruğa tırmanmış olduğu bu esnada yeni bir güç olarak Haçlılar ülkeye girmiştir. Kuzeyden Antakya üzerinden gelen Haçlı kuvvetleri, karşılarına onlara karşı koyabilecek bir güç çıkmayınca Suriye'nin kıyı şeridi boyunca hızla aşağıya inmişler ve Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs'te dört Latin devleti kurmuşlardır.

Selçuklu egemenliğinin Suriye'ye kadar genişlemesi, doğuda halihazırda aşinası olunan pek çok sosyal değişim ve gerilimi beraberinde getirmiştir. Latin istilasının ve fetihlerin şokunun da tüm bunların üzerine eklenmesi, Suriyelilerin ıstırap ve yılgınlığını daha da arttırmış ve bilhassa da halihazırdaki inanışları kendilerini böylesi bir mesaja hazırlıklı kılmış olanları Mesihi umut tacirleri için kolay lokma haline gelmişti. Suriye'de Kahireli Fatımilerin İsmaililiğin eski davetini benimseyen müritleri hâlâ bulunuyordu ancak Kahire rejiminin hainliğe varan zaafları ve ne Türk tehdidine ne de Latin tehdidine karşı durabilmiş olmaları pek çok kimsenin bağlılıklarını, daha etkin, daha militan ve görünüşte daha başarılı olan kola sunmalarına yol açmıştır. Görünüşe bakılırsa fiilerden bazıları ve Sünnilerin büyük bölümü mevcut inanışlarını korumuşlarsa da pek çokları, bir başlarına istilacılara ve ülkenin egemenlerine kafa tutmaya aday gözüken yeni gücün safına geçmişlerdi.

Başlangıçtan itibaren, Almut'un Suriye'deki ajanları İran'daki yoldaşlarıyla aynı yöntemleri kullanıp aynı sonuçlara ulaşmaya gayret etmişlerdi. Hedefleri, terör faaliyetlerinin üsleri haline getirmek üzere kaleleri ele geçirmek ya da zapt etmekti. Bu hedeflerine ulaşabilmek için, bilhassa da dağlık bölgelerdeki müritlerde bir coşku uyandırmaya ve bu coşkuya bir yön vermeye koyulmuşlar, bir yandan da sınırlı ve geçici bir ittifakın her iki tarafa da uygun geldiği hallerde emirlerin ihtiyatlı işbirliği tekliflerini geri çevirmemişlerdir.

Bu türden yardımlara ve tek tük başarılara rağmen, muhtemelen de İranlı olmaları sebebiyle yabancısı oldukları bir coğrafyada faaliyetlerini yürütmekte olduklarından, Suriye görevi İsmailileri oldukça zorlamıştır. İlk hedeflerine ulaşıp Suriye'nin ortasındaki bir dağlık bölgede, bugünkü adı Cebel-ü Ensariye olan Cebel-ü Bahra'da birkaç kale ele geçirebilmeleri yaklaşık yarım asırlık bir çaba gerektirmişti. Bilindiği kadarıyla bütün liderleri İranlıydı ve Alamut'tan gönderilip bizzat Hasan Sabbah'ın ve haleflerinin emirleri doğrultusunda hareket etmişlerdi. Yerleşmeleri üç aşamalı olarak gerçekleşmişti. 1130 tarihlerinde sonlanmış olan ilk iki aşama boyunca sırasıyla Halep ve Şam'da bu şehirlerin idarecilerinin göz yumduğu ölçüde faaliyetlerini sürdürmüşler ve civar bölgelerde de yer edinmeye çalışmışlardı. Her iki aşama da başarısızlık ve felaketle sonuçlanmıştır. 1131'de başlayan üçüncü aşamadaysa nihayet ihtiyaçları olan üsleri ele geçirip buraları sağlamlaştırmışlardı.

Suriyeli tarihçiler tarafından kaydedildiği üzere, Suriyeli İsmaililerin tarihi, özetle, işlemiş oldukları suikastların tarihidir. Hikaye, 1 Mayıs 1103 tarihinde Humus hükümdarı Cenahü'dDevle'nin şehrin merkez camiindeki Cuma namazı sırasında sansasyonel bir cinayete kurban gitmesiyle başlamıştı. Katiller, sufi kılığına girmiş İranlılardı ve kendilerine refakat eden bir şeyhin işaretiyle kurbanlarının üzerine çullanmışlardı. Çıkan arbedede Cenahü'd-Devle'nin birçok subayı ve

katillerden de bir o kadar kişi öldürülmüştü. Dikkat çekici bir biçimde Humus'taki Türklerin çoğu Şam'a kaçmıştı.

Cenahü'd-Devle, Halep'in Selçuklu hükümdarı Rıdvan'ın düşmanıydı ve pek çok vakanüvisin mutabık olduğu üzere bu cinayette Rıdvan'ın parmağı vardı. Bazı va-kanüvislerse daha detaylı bilgi vermişlerdir. Haşhaşiye'nin ya da Haşhaşilerin Suriye'deki lideri, hekimastrolog el Hakim el Müneccim isminde biriydi. İran'dan gelip Halep'e yerleşmiş olan el Hakim el Muneccim ve arkadaşları, Rıdvan'ın müsaadesiyle burada dini faaliyetlerini ve propagandalarını yürütmüşler ve şehri daha sonraki hamleleri için bir üs olarak kullanmışlardır. Halep, Haşhaşiler için son derece elverişli bir mekandı. Nüfusunun önemli bir bölümü On İki İmam Şiiliği taraftarıydı ve Cebelü's-Summak ve Cebel-ü Bahra'daki aşırılıkçı Şii bölgelerinin de yakınındaydı. Rıdvan gibi dini vecibelerine pek bağlı olmayan birine Haşhaşiler, yeni destek unsurlarını harekete geçirme ve Suriye'deki düşmanları karşısında askeri açıdan eksiklerini kapatabilme imkanını sunuyorlardı.

El Hakim el Müneccim, Cenahü'd-Devle'den yalnızca iki-üç hafta kadar fazla yaşayabildi ve yerine Haşhaşilerin lideri olarak bir başka İranlı, kuyumcu Ebu Tahir es-Saiğ geçti. Ebu Tahir es-Saiğ, Rıdvan'ın hoşgörüsünü ve Halep'in özgürlüğünü muhafaza ettiği gibi şehrin güneyinde kalan dağlardaki stratejik noktaları ele geçirebilmek üzere bir dizi girişimde bulundu. Görünüşe bakılırsa halkın desteğini bir süreliğine de olsa arkasına alabilmiş ve kimi mevkileri elinde tutabilmeyi başarmıştı.

Kayıtlara geçmiş ilk saldırı, 1106 senesinde Efamiye'ye karşı düzenlenmiştir. Hükümdar Halef İbn Mülâib, İsmaili olması muhtemel ama Alamut'a değil Kahire'ye bağlı bir Şii'ydi. Efamiye'yi Rıdvan'dan 1096'da almış ve burayı etkili ve geniş çaplı eşkıyalık eylemleri için bir üs haline getirmek suretiyle mekandan sonuna kadar faydalanmayı bilmiştir. Haşhaşiler, Efamiye'nin ihtiyaçlarını karşılamaya son derece uygun olduğuna karar vermişlerdi ve Ebu Tahir de Halef'i öldürüp kalesini ele geçirmek üzere bir plan kurmuştu. Efamiye'nin sakinlerinin bir kısmı da yerli İsmaililerdi ve liderleri, yakınlarındaki Sermin'in yargıçlarından biri olan Ebü'l-Feth aracılığıyla entrikaya ortak oldular. Altı kişilik bir Haşhaşi grubu saldırıyı gerçekleştirmek üzere Halep'ten geldi.

"El koymuş oldukları bir Frank'a ait bir at, bir katır, bir kalkan ve zırhla Halep'ten Efamiye'ye giderek Halefe 'Buraya emriniz altına girmeye geldik. Bir Frank şövalyesi bulup öldürdük ve atını, katırını ve teçhizatını size getirdik' dediler. Halef onları büyük bir şerefle kabul edip Efamiye Kalesi'nde, duvara bitişik inşa edilmiş bir eve yerleştirdi. Duvarda bir delik açan saldırganlar delikten geçen Efamiyelilerle buluştular ve Halefi öldürüp Efamiye Kalesi'ni zapt ettiler."(103)

Bu hadise 3 Şubat 1106'da gerçekleşmişti. Çok geçmeden Ebu Tahir es-Saiğ Halep'ten bizzat gelip iktidarın başına geçti. Efamiye saldırısı umut verici başlangıcına rağmen başarıya ulaşamamıştır. O sırada civarda olan Antakya'nın Haçlı Prensi Tancred, Efamiye'ye saldırma fırsatını kaçırmadı. Gelişmelerden haberdar edildiği belli olan prens, yanında esiri olan Serminli Ebü'l Feth'in erkek kardeşini de götürdü. Başta Haşhaşileri haraca bağlamakla yetinip şehri onlara bırakmayı düşünürken aynı senenin Eylül ayında geri dönmüş ve şehri abluka altına almıştı. Serminli Ebü'l Feth esir alınıp işkence edilerek öldürülmüş; Ebu Tahir es-Saiğ ve dostlarıysa esir alınmış ve fidye ödemeleri karşılığında serbest bırakılıp Halep'e geri dönmüşlerdi.

Haşhaşilerin Haçlılarla bu ilk karşılaşmaları ve titizlikle hazırlamış oldukları bir planın bir Haçlı prensi tarafından bozulmasının yarattığı kızgınlık bile dikkatlerinin Müslüman hedeflerden

Hristiyanlara kaymasına yol açmamış gözükmektedir. Esas mücadeleleri halen İslam'ın düşmanlarına değil efendilerine karşı sürmekteydi. Öncelikli hedefleri kimin elinden olursa olsun bir üs ele geçirmek, uzun vadedeki amaçlarıysa Selçuklu güçlerini belirdikleri her yerde alt etmekti.

1113'de en çok arzuladıkları darbeyi; görünüşte Haçlılara karşı mücadelelerinde Suriyeli Müslümanlara destek olmak üzere Suriye'ye gelmiş olan doğu akıncı gücünün kumandanı, Selçukluların Musul Emiri Mevdud'un Şam'daki katlini gerçekleştirdiler. Mevdud'un seferi Haşhaşiler için açık bir tehdit teşkil ediyordu ve bu korkuya sahip olanlar yalnızca onlar değildi. 1111'de Mevdud'un orduları Halep önlerine geldiğinde, Rıdvan şehrin kapılarını onların yüzlerine kapatmış ve Haşhaşiler de Rıdvan'ın yardımına koşmuşlardı. O dönemin hem Müslüman hem de Hristiyan kaynaklarında kayda geçmiş olan bir söylentiye göre, Mevdud'un katli Şam'ın Müslüman naibi tarafından teşvik edilmişti.

Doğu Selçuklularının etkilerinin Haşhaşiler için yarattığı tehlike, hamileri Rıdvan'ın 10 Aralık 1113 tarihindeki ölümünden sonra iyice açığa çıkmıştır. Haşhaşilerin Halep'teki faaliyetleri giderek onları kasaba halkının gözünden düşürmüş ve 1111 senesinde İsmaili karşıtlığını beyan etmekten çekinmeyen, doğudan gelmiş İranlı bir zengine karşı başarısız suikast girişimleri halk arasında kendilerine yönelik bir feverana yol açmıştı. Rıdvan'ın vefatından sonra oğlu Alparslan önceleri babasının siyasetini sürdürmüş ve hatta Bağdat yolu üzerindeki bir kaleyi Haşhaşilere tahsis etmişti.[103]

Ancak tepkiler gelmekte gecikmedi. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed, Alparslan'a gönderdiği bir mektupta kendisini İsmaili tehdidine karşı uyarıyor ve İsmailileri yok etmeye zorluyordu. Şehirde, kasaba halkının lideri ve milislerin kumandanı İbn Bedi inisiyatifi ele almış ve hükümdarlarını sert tedbirlere başvurmaya ikna etmişti. "Kuyumcu Ebu Tahir'i tutuklatıp öldürdü ve Dai İsmail'i, hekim-astrologun erkek kardeşini ve tarikatın Halep'teki liderlerini sırasıyla bir bir öldürdü. İki yüz kadarı tutuklandı, bir kısmı hapsedildi ve mülklerine el kondu. Bir kısmı için araya aracılar girdi, bir kısmı salıverildi, bir kısmı kale surlarından aşağıya atıldı, bir kısmı ise idam edildi. Bazılarıysa kaçtı ve izlerini kaybettirmeyi başardı."[104]

Bu aksiliğe ve bir kaleyi elde uzun süre tutmayı halen başaramamış olmasına karşın İranlı İsmaili heyeti, Ebu Tahir es-Saiğ'in önderliğinde hiç de kötü işlere imza atmamıştı. Yerel sempatizanlarla ilişkiye geçilmiş, diğer İsmaili kollarından olanlar ve Suriye'nin çeşitli tarikatlarındaki aşırılıkçı Şiiler saflara katılmışlardı. Cebelü's Sumak'da, Cezr'de ve Benu Uleym'de, yani Şeyzer ve Sermin arasındaki stratejik açıdan önemli noktalarda önemli bir halk desteği elde edilmiş, Suriye'nin diğer köşelerinde özellikle de doğuya, Alamut'a doğru haberleşme hattı üzerindeki belli yerlerde destek noktaları oluşturulmuştu. Fırat Nehri'nin Halep'in doğusunda kalan yöreleri, gerek ilk gerekse sonraki dönemlerde aşırılıkçı Şiiliğin merkezleri olarak tanınmaktaydılar ve elimizde bu tarihlere ilişkin doğrudan deliller olmasa da Ebu Tahir es-Saiğ'in eline geçen fırsatları değerlendirmiş olduğu kesindir.

1114 senesinin ilkbaharı gibi erken bir tarihte, Efamiye'den, Sermin'den ve diğer mekanlardan toplanmış yüz civarında adamdan oluşan bir İsmaili birliği, efendileri ve maiyetiyle birlikte Hristiyanların Paskalya Yortusu kutlamalarını izlemeye gittiği bir anda düzenlemiş oldukları sürpriz bir saldırıyla Müslümanlara ait müstahkem bir mevki olan Şeyzer'i ele geçirmişler ancak hemen ardından gelen bir karşı saldırıyla bozguna uğratılıp yok edilmişlerdi.

Halep'te dahi, 1113 bozgununa rağmen belli bir destek noktası elde tutulabilmiştir. 1119'da düşmanları İbn Bedi şehirden sürgün edilmiş ve Mardin'e kaçmıştı; Haşhaşiler İbn Bedi'yi Fırat Nehri üzerindeki geçiş noktasında bekliyorlardı ve onu iki oğluyla birlikte öldürdüler. Sonraki sene hükümdardan bir kale istediler, kaleyi vermeye gönülsüz olsa da isteği geri çevirmeye korkan hükümdar, tez elden kaleyi yıktırıp yıkım emrini Haşhaşilerin isteklerinden hemen önce verdiği bahanesinin ardına sığınmıştı. Yıkımı gerçekleştiren subay birkaç yıl sonra suikasta uğrasa da şehrin yeni hükümdarının 1124 senesinde baş dainin ajanını tutuklaması, müritlerini sürgün etmesi ve kalanların da mülklerini satıp şehri terk etmeleriyle Halep'teki İsmaili nüfuzu sona ermişti.

Bu tarihten itibaren, Halep'teki İsmailililerin başına, baş dainin yerine bölgedeki bir ajan geçmiştir. Ebu Tahir es-Saiğ'in idamının ardından yerine geçen Behram, tarikatın ana faaliyetlerini güneye taşıdı ve kısa zamanda Şam'ın ilişkilerinde aktif bir rol oynar hale geldi. 1101 yılında Bağdat'ta idam edilmiş olan Ebu İbrahim Eseda-badi'nin yeğeni olan Behram, selefleri gibi İranlıydı. Bir süreliğine büyük bir gizlilik içinde yaşamış ve sürekli kılık değiştirmek suretiyle, kimseye kimliğini sezdirmeden şehirden şehre, kaleden kaleye dolaşmıştır.[105] Musul Valisi Porsuki'nin 26 Kasım 1126 tarihinde şehrin merkez camiinde katledilmesi hadisesinde parmağı olduğu neredeyse kesindir. Derviş kılığına girip Porsuki'yi bıçaklayan katillerin en az sekiz tanesi Suriyeliydi. Halepli tarihçi Kemaleddin İbnü'l Adim, enteresan bir hikaye anlatmaktadır:

"Azaz nahiyesindeki (Halep'in kuzeyi) Kefernasih'ten gelen ve yara almadan kurtulmayı başaran bir genç haricinde saldırganların hepsi öldürülmüştü. Bu gencin yaşlı bir annesi vardı ve Porsuki'nin katli sırasında oğlunun da aralarında bulunduğu tüm saldırganların öldürüldüğünü öğrenince sevinçten koltukları kabararak göz kapaklarına rastık sürmüş ama aradan birkaç gün geçtikten sonra oğlunu sapasağlam karşısında görünce üzüntüden saçını başını yolmuştu."[106]

Aynı sene, 1126'da Haşhaşilerle Türk hükümdarı Tuğtekin arasında ilk defa bir işbirliğinin gerçekleştiğine dair kesin bilgilere rastlanmaktadır. Şamlı vakanüvis İbnü'l Kalanisi'den öğrendiğimize göre, Ocak ayında, cesaretleri ve yiğitlikleriyle tanınan Humuslu ve başka yerlerden İsmaili birlikleri, Haçlılara karşı başarısız bir saldırı girişiminde Tuğtekin'in saflarında yer almışlardır. Yılın sonuna doğru Behram, elinde Halep'in yeni hükümdarı İlgazi imzalı bir tavsiye mektubuyla Şam'da gerçek kimliğiyle boy göstermiştir. Burada kendisine yakışır bir biçimde kabul edilen Behram, kısa süre içinde kendisine resmi korumayla birlikte iktidar kademesinde bir yer edinmişti. İlk talebi, tarikatın kabul görmüş stratejisi doğrultusunda bir kale olmuş, Tuğtekin de Kudüs Latin Krallığı sınırındaki Banyas Kalesi'ni ona teslim etmişti. Fakat iş bununla bitmiyordu. Haşhaşilere Şam'da bile, kaynaklarda bir 'saray' yahut 'dai evi' olarak bahsi geçen ve karargah işlevi gören bir bina tahsis edilmişti. Şamlı vaka-nüvisin bütün olup bitenlerden sorumlu tuttuğu Vezir el Mezdegani, kendisi İsmaili olmamasına rağmen, komplolarında kendilerine gönüllü suç ortağı ve saltanatın perde arkasındaki kötücül güç odağı olmuştur. Tuğtekin'se Haşhaşilerden hiç haz etmemesine rağmen, ölümcül darbeyi indireceği ana dek onlara göz yumma taktiğini uygulamıştır. Diğer tarihçiler de vezirin rolünü teyit ederlerken, hükümdarı da doğrudan itham etmekte ve eylemlerini büyük ölçüde Behram'ın Halep'teyken kendisiyle dostane ilişkiler kurmuş olduğu İlgazi'nin tesirine dayandırmaktadırlar.

Behram, Banyas'taki kaleyi yeniden inşa ettirip sağlamlaştırmış ve çevredeki bölgelerde bir dizi askeri ve propagandif faaliyete girişmişti. "Dört bir yana saldığı misyonerler." diyor İbnü'l-Kalanasi,

“eyaletlerdeki cahil avam takımından köylerdeki yarım akıllı sefil köylülere kadar kalabalık bir güruhu peşlerine takmışlardı...”[107] Banyas’taki üslerinden, geniş bir coğrafyaya yayılan akınlar düzenlemiş olan Behram ve yandaşları, başka yerleri de topraklarına katmış olabilirler. Ancak çok geçmeden belalarını buldular. Dürzi, Nusayri ve diğer ehlisünnet dışı toplulukların mesken tuttuğu Hasbiye bölgesinde bulunan Vadi’t-Teym, Haşhaşilerin yayılma planları için son derece elverişli koşullara sahipti. Bölgenin liderlerinden Barak İbn Cendel bir ihanet sonucunda yakalanıp öldürülmüş; çok geçmeden Behram ve kuvvetleri vadiyi ele geçirmek üzere sefere çıkmışlardır. Vadiye ulaştıkları zaman, Barak İbn Cendel’in intikamını almaya ant içmiş erkek kardeşi Danhak İbn Cendel’in sağlam direnişiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu çetin çarpışmanın sonucunda Haşhaşiler bozguna uğramış ve Behram da katledilmiştir.

Banyas’ın başına, Behram’ın yerine, onun siyasetini ve faaliyetlerini sürdürecek olan bir başka İranlı olan İsmail geçmişti. Vezir el Mezdegani de desteğini devam ettirmiş ancak kaçınılmaz sona çok geçmeden gelinmişti. Tuğtekin’in 1128’deki ölümü, Rıdvan’ın Halep’teki ölümüne benzer bir şekilde İsmaili karşıtı bir tepkinin önünü açmış, burada da ilk adım, eyalet reisinden, tarikatın gözü pek bir muhalifi ve vezirin düşmanlarından biri olan Müfarric İbnü’l-Hasan İbnü’l-Sûfi tarafından atılmıştı. Bir taraftan valinin öbür taraftan da Askeri Vali Yusuf İbn Firuz’un teşvikiyle, Tuğtekin’in oğlu ve halefi Böri, darbe için hazırlıklara girişmişti. Nihayet 4 Eylül 1129 Çarşamba günü saldırı başladı. Vezir, bizzat Böri’nin emriyle resmi kabul sırasında öldürüldü ve kafası kesilip halka teşhir edildi. Haberler yayıldıkça, milis kuvvetleri ve halk Haşhaşilerin üzerine yürümeye başladı. “Ertesi sabah şafak vakti şehrin dört bir yanı Batınilerden (İsmaililerden) temizlenmiş, köpekler ceset artıklarını kapmak için birbirleriyle dalaşır olmuşlardı.”[108] Bir vakanüvise göre, öldürülen Haşhaşi sayısı altı bin, bir diğerine göre on bin, bir başkasına göreyse yirmi bindi. Banyas’ta bulunan İsmail, tahtının sallantıda olduğunu fark ederek kaleyi Franklara teslim ettiği gibi soluğu Frank topraklarında almış, 1130 senesinin başlarında da vefat etmişti. Tekrar tekrar karşımıza çıkan, vezirin ve Haşhaşilerin Şam’ı Franklara bırakma hikayesi tek ve güvenilir sayılmayan bir kaynağa dayanmaktadır ve muhtemelen de düşmanca dedikodulardan türediği düşünülerek pek itibar görmemiştir.

Böri ve maiyeti, Haşhaşilerin intikamından korunabilmek için olağanüstü güvenlik önlemlerine başvurarak zırhlara bürünmüşler ve etraflarına tam donanımlı muhafızlar dizmişler ancak bunların hiçbir faydasını görememişlerdir. Suriye görevinde bir süreliğine karmaşa hakim gözükürken darbe tam da tarikatın Alamut’taki merkezinden gelmiştir. 7 Mayıs 1131 günü Türk askeri kılığına bürünerek Böri’nin maiyetine girmiş olan iki İranlı, Böri’yi yaralamışlardır. İsimleri Alamut’taki şeref listesinde yer almaktadır.[109] Muhafızlar suikastçıları oracıkta paramparça etmişlerse de Böri aldığı yaralar sonucunda sonraki sene ölmüştür. Bu başarılı darbeye karşın Haşhaşiler, Şam’daki eski güçlerine bir türlü kavuşamamışlardır, ki ortodoksinin bu denli hakim olduğu bir şehirde buna dair zaten pek de umutları yoktu.

Bu dönem süresince Haşhaşiler, Türklerin yanı sıra bir başka düşmanla daha mücadele etmekteydiler. Onların gözünde Kahire’de hüküm sürmeye devam eden Fatımi halifesi bulunduğu makamı zorla elde etmiş biriydi ve onu defedip Nizar’ın soyundan gelenlerin imamlığını hakim kılmak Haşhaşiler için kutsal bir görevdi. 12. yüzyılın ilk yarısı boyunca Mısır, birden çok Nizari isyanının patlak verip bastırılmasına sahne olacak ve Kahire idaresi, halk arasında yürütülmekte olan

Nizari propagandasının üzerine daha ciddi eğilecektir. Halife el Amir, Nizari varlığını yalanlayan ve kendi soyunun iktidardaki hak taleplerini savunan özel bir tebliğ yayınlamıştır. Bu vesikaya yapılmış ilgi çekici bir ekte, Fatımi elçisinin Şamlı Haşhaşilere okuduğu metnin nasıl bir infial yarattığından ve aralarından bir tanesinin çok etkilenerek vesikayı şefine göndermesi üzerine şefin metnin sonundaki boşluğa bir reddiye döşediğinden bahsedilmektedir. Nizari bu cevabı, Şam'daki bir toplaşma sırasında Fatımi taraftarlarının huzurunda okumuştur. Kahire elçisi cevap vermek üzere halifeye danışmış ve Mustalilerin iddialarını içeren ek bir beyanat almıştır. Bu hadiseler, Fatımi hükümeti adına Haşhaşiler arasında casusluk yaptığı iddia edilen bir adamın, bir Haşhaşi tarafından 1120 senesinde Şam'da öldürülmesiyle ilişkilendirilebilir.

Haşhaşiler, Fatımi düşmanlarına karşı fiziki şiddetin yanı sıra daha güçlü ve daha kendine has fikirlerden de yaralanmıştır. 1121 senesinde, Mısır'daki ordular kumandanı ve Nizar'ın mülklerine el konması hadisesinin baş sorumlusu olan el Efdal, Halepli üç Haşhaşi tarafından katledilmiş, 1130 yılındaysa bizzat Halife el Amir, Kahire'de bu kez on Haşhaşi'nin saldırısına uğramıştır. El Amir, Nizarilere olan nefretiyle nam salmıştır; bu nefretin kökeninde Behram'ın katledilmesinin ardından kafasının, ellerinin ve yüzüğünün Teym Vadisi'nin yerlilerinden birisi tarafından Kahire'ye getirilmesi ve bu şahsa mükafat yağdırılması ve bir hil'at giydirilmesi hadisesi bulunuyordu.

Haşhaşilerin bu süre zarfında Franklarla olan ilişkilerine dair pek az bilgi bulunmaktadır. İleriki tarihlere ait Müslüman kaynaklarında bahsi geçen İsmaililerin düşmanla işbirliğine dair iddialar, muhtemelen, İslam'a karşı açılmış olan kutsal savaşın Yakın Doğu Müslümanlarının çoğunluğunun zihinlerine kazımış olduğu daha ileriki bir çağa ait bir zihniyetin yansımasıdır. Bu döneme dair olsa olsa, Haşhaşilerin Müslüman Suriye'yi pençesi altına alan dini bölünmelere karşı genel kayıtsızlığı paylaşmış oldukları söylenebilir. Fedailerin hançerlerine hedef olmuş tek bir Frank kurban bulunmazken Haşhaşi kuvvetleri en az iki kez Haçlılarla çatışmaya girmiştir. Öte yandan, hem Halep'ten hem de Banyas'dan gelen Haşhaşi mültecileri Frank topraklarına sığınmışlardır. Terk edilmesi gerektiği vakit, Banyas'ın Müslüman liderlere değil de Franklara teslim edilmiş olması, muhtemelen yalnızca coğrafi koşulların bir sonucudur.

Sonraki yirmi yıl, Haşhaşilerin, Suriye'de, ilk çabaların sergilenmiş olduğu Cebelü's Sumak'ın hemen güneybatısındaki Cebel'ü Bahra'daki müstahkem mevkileri ele geçirmek için üçüncü ve bu kez başarı kazanmış teşebbüsleriyle geçmiştir. Haşhaşilerin buraya yerleşmelerinin hemen ardından Franklar, bölgenin denetimini ele geçirmek için bir teşebbüste bulunmuş ancak başarısız olmuşlardır. 1132-1133'te Kehfin Müslüman hükümdarı, önceki yıl Frankların elinden almış olduğu Kadmus Kalesi'ni Haşhaşilere satmıştır. Birkaç yıl sonra da bu kez hükümdarın oğlu, kuzenleriyle girişmiş olduğu taht kavgası sırasında Kehfi Haşhaşilere teslim etmiştir. 1137 senesinde Hama valisi tarafından geçici bir süreliğine mevzilerinden kovulmuş olan bir grup Haşhaşi, Haribe'deki Frank garnizonunu geri püskürtüp denetimi tekrar ele geçirmiştir. Haşhaşilerin en önemli müstahkem mevkilerinden biri olan Masyaf, 1140-1141'de, 1127-1128'de kaleyi satın almış olan Benu Menkız'ın göreve getirmiş olduğu valinin elinden alınmıştır. Elimizde ele geçirilme tarihleri ve nasıl ele geçirildiklerine dair yeterli bilgi bulunmasa da Haşhaşilerin diğer kaleleri Havabi, Rusafe, Kuleya ve Menika, hepsi de muhtemelen aynı zaman dilimi içerisinde ele geçirilmiş olmalıdır.

Bu sessiz güç toplama döneminde Haşhaşiler dış dünyada pek az etki uyandırmış, bunun sonucunda da vakayinamelerde onlara dair eldeki bilgiler sınırlı kalmıştır ve pek azının isimleri bilinmektedir.

Kadmus'u satın alan, Sinan Ebu Muhammed'den önceki son baş dai olan kimsenin adı Ebü'l-Feth idi.

Ali İbn Vefa adlı Kürt bir Haşhaşi, Nureddin'e karşı saldırısında Antakyalı Raymond'un saflarında yer almış ve 1149 senesinde İnab'daki savaş meydanında Raymond'la birlikte can vermişti. Bu senelerde yalnızca iki suikast kaydına rastlanmaktadır. Teym Vadisi'nin hakimi Dahhâk İbn Cendel, 1128'de Behram'a karşı direnişinin intikamını almak amacıyla 1149 senesinde Haşhaşiler tarafından öldürülmüştür. Bir ya da iki yıl sonraysa, ilk Frank kurbanları olan Trablus Kontu II. Raymond'u şehrin girişinde öldüreceklerdir.

Haşhaşilerin bu yıllarda güttükleri politikalara dair yalnızca kaba bir çerçeve çizebilmek mümkündür. Musul hükümdarı Zengi ve ailesine karşı yalnızca düşmanlık besleyebilirlerdi. Musul hükümdarları daima en güçlü Türk prensleri arasından seçilmekteydi. Suriye-İran arasındaki iletişim hattına hakim olmaları, doğuda Selçuklu hükümdarlarıyla dostane ilişkiler içerisinde olmaları ve üstelik de Suriye'ye yayılma hedeflerinden bir türlü vazgeçmemeleri Haşhaşiler için sürekli bir tehdit kaynağı oluşturmaktaydı. Mevdud ve Porsuki çoktan suikasta kurban gitmişlerdi. Zengiler birden çok kez tehdit edilmiş, 1128'de Halep'i işgal ettiklerindeyse İsmaililer için doğrudan bir tehlike haline gelmişlerdi. 1148'de Nureddin İbn Zengi, Halep'teki Şiilerin o güne dek sürdürdüğü namaza çağrı geleneğini yasakladı. Şehirdeki İsmaililer ve diğer Şii gruplar arasında yoğun ama etkisiz bir öfke uyandırmış olan bu adım, en nihayet sapkınlara karşı savaş ilanına kadar varmıştır. Bu şartlar altında, o dönemde Zengile-re karşı Suriye'de ciddi bir direnişi örgütleyebilecek yegane güç olan Antakyalı Raymond'un saflarında bir Haşhaşi birliğine rastlamak pek de şaşırtıcı olmasa gerek.

Bu esnada, Suriye'nin en büyük Haşhaşi liderleri başa geçmişti. Raşidüddin adıyla bilinen Sinan İbn Selman İbn Muhammed, Vâsıt yolu üzerinde Basra yakınlarındaki bir köy olan Akru's-Sudan'ın yerlisiydi. Kimilerince bir simyacı, kimilerince de bir hoca olarak tanınan Sinan, Basra'nın önde gelen kimselerinden birinin oğludur. Dönemin Suriyeli yazarlarından birinin Sinan'ı ziyaretini ve kendisiyle sohbetini aktardığı satırlarında Sinan, kariyerinin ilk dönemlerinden, aldığı eğitimden ve Suriye görevi sırasında başına gelenlerden şöyle bahsetmiştir:

"Çocukluğum Basra'da geçti, babam da şehrin eşrafından biriydi. Bu öğreti yüreğime işlemişti. Ardından, erkek kardeşlerimle aramda geçen bir hadise beni onlardan ayrılmaya mecbur bıraktı ve bir binek hayvanım bile olmadan, kumanyasız yola koyuldum. Alamut'a varana dek yoluma devam ettim. Alamut'un başında Kiya Muhammed adında bir kimse bulunuyordu ve bu şahsın Hasan ve Hüseyin adlarında iki oğlu vardı. Beni oğullarıyla aynı okula gönderdi ve verdiği destekte olsun, eğitim ve giyim kuşamda olsun bir an bile beni onlardan ayırmadı. Kiya Muhammed ölüp de yerine oğlu Hasan geçene dek Alamut'ta kaldım. Hasan, Suriye'ye gitmemi emretti ve Basra'dan ayrılışım nasıl olduysa Alamut'tan da öyle ayrıldım. Neredeyse hiçbir kasabaya yaklaşmadan yoluma devam ettim. Bana emirler ve mektuplar vermişti. Musul'a vardım ve geceyi marangozların camiinde geçirip tekrar yola koyuldum, yine hiçbir kasabaya uğramadan Rakka'ya ulaştım. Yanımda, Rakka'daki refiklerimizden birine hitaben yazılmış bir mektup taşıyordum. Mektubu sahibine teslim ettim, o da bana kumanya verdi ve beni Halep'e kadar götürecek bir binek hayvanı kiraladı. Halep'te bir başka refikle buluştum, o da bana bir binek hayvanı kiraladı ve beni Kehf'e gönderdi. Bana verilen emir, bu istihkamda kalmaktı ve ben de Davet Reisi Şeyh Ebu Muhammed dağda ölene dek Kehfte kaldım. Muhammed'in yerine Alamut'tan atanmış biri değil, grubun bir kısmının üzerinde anlaşmaya vardığı bir isim olan Hâce Ali İbn Mesud geçti. Bunun üzerine, Muhammed'in yeğeni Reis Ebu Mansur ve

Reis Fehd bir komplo kurarak, hamamdan çıktığı esnada Ali İbn Mesud'u hançerlemesi için birisini yolladılar. Liderlik danışıklı bir biçimde aralarında pay edildi, katiller de tutuklanıp hapsedildi. Ardından, Alamut'tan katilin idam edilmesi ve Reis Fehd'in salıverilmesi emri geldi. Emirle beraber, topluluğa tebliğ edilmek üzere bir de mesaj gönderilmişti."[110]

Bu hikayenin ana hatları, başka kaynaklarca da teyit edilmiş olup, Sinan'ın efsanevi biyografisinde, Kehfte kalma süresinin yedi yıl olduğu benzeri ayrıntılarla da derinleşmektedir. Şurası kesin ki Sinan, Hasan ala zikrihi's-selam'ın himayesi altındaydı ve kendisini Suriye'de onun müridi ilan ettiği tarih, Hasan'ın Alamut'un başına geçtiği 1162 senesiydi. Taht kavgası hikayesi, Hasan'la babası arasındaki görüş ayrılığının bir yansıması olabilir.

1164 yılının Ağustos ayında Hasan, Alamut'ta Kıyamet'i ilan etti ve Alamut dışındaki İsmailileri de haberdar etmek için dört bir yana elçiler yolladı. Yeni düzeni Suriye'de resmi olarak başlatma işi de Sinan'a düşüyordu. Bu olayların Suriye'deki ve İran'daki kayıtları arasında ilgi çekici bir karşıtlık bulunmaktadır. Kıyamet'in ilanı, İran'daki İsmaililer tarafından olduğu gibi kayda geçirilmiştir ve görünüşe bakılırsa dönemin Sünnileri bu hadiseyi pek önemsememişlerdir. Öte yandan Suriye'deki İsmaililer bu hadiseyi es geçmiş gözükmektedirler, halbuki Sünni tarihçiler, yerinde bir zevk ve nefretle, şeriatın sona erdiği söylentilerini tekrarlayıp durmuşlardır. "Duydum ki," demiştir o dönemin tanıklarından biri, "Sinan, annelerini, kız kardeşlerini ve kızlarını yoldan çıkarıp Ramazan orucundan azat etmiş."[111]

Kesinlikle bir abartısı bulunmayan bu ve benzeri haberlerden anlaşılacağı üzere şeriatın sona erdiğinin Suriye'de ilan edildiği ve bu süreçte ortaya çıkan bazı aşırılıklar sonucunda yine bizzat Sinan tarafından durumun sona erdirildiği açıktır. Kemaleddin şöyle diyor:

"572 yılında (1176-1177) günah ve sefahatin yolunu açmış olan Cebelü's Sumak halkı, kendilerini 'arınmışlar' (pürler) ilan ettiler. Kadınlı erkekli içki alemlerinde erkeklerin hiçbiri kız kardeşinden ya da kızından sakınmıyordu, kadınlar erkek kıyafeti giyiyordu ve içlerinden biri Sinan'ı tanrı ilan etmişti." [112]

Halep hükümdarı üzerlerine bir ordu yollamış, onlar da güçlerini yeniden kazanmak için dağlara sığınmışlardı. Sinan, düzenlediği soruşturmanın ardından sorumluluk kabul etmemiş ve Haleplileri gerçi çekilmeye ikna ettikten sonra saldırıya geçip onları kendisi yok etmişti. O yıllara ait, vecd halindeki bazı benzer grupların varlığını doğrulayan başka kaynaklar da mevcuttur. Bu hadiseleri konu alan muğlak anlatıların ve söylentilerin ileriki tarihlere ait, Haşhaşilerin Cennet Bahçeleri efsanesine kaynaklık etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Hakimiyetini kurar kurmaz Sinan'ın ilk işi yeni krallığına güç kazandırmak olmuştur. Rusâfe ve Havâbi Kalelerini yeniden inşa ettirmiş ve Uleyka'yı ele geçirip sağlamlaştırarak topraklarını bir bütünlüğe kavuşturmuştu. Bir Arap vakanüvis diyor ki:

"Tarikat için Suriye'de kaleler inşa ettirdi. Türlü taktiklerle elde etmiş olduğu, kimisi yeni, kimisi de eski bu kaleleri sağlamlaştırıp ulaşılmaz hale getirdi. Zaman onun lehine işliyordu ve cellatlarının saldırılarından korkan krallar da mülklerine dokunmamaya bilhassa özen gösterdiler. Aralıksız otuz yıl boyunca Suriye'ye hükmetti. Liderliği ele geçirmesinden ürken Alamut'taki baş dailik, pek çok kere öldürme emriyle ajanlarını üzerlerine saldıysa da Sinan bu saldırıları savuşturmayı bildi. Kimisini öldürttü, kimisini kandırıp almış olduğu emri yerine getirmekten caydırdı."[113]

Bu bölümün alıntılanmış olmasının amacı, Sinan'ın Alamut'un otoritesini hiçe sayıp tamamen

bağımsız bir siyaset yürütmesi itibariyle diğer Suriyeli Haşhaşi liderleri arasından sıyrılmış biri olduğunu vurgulamaktır. Suriyeli İsmaililer tarafından yakın tarihlere kadar muhafaza edilmiş eserler içerisinde, kendi adını taşıyan öğreti mahiyetindeki parçaların varlığı da bu savı destekler niteliktedir.

Bu parçalarda, Alamut'un, Alamut reislerinin ya da Nizari imamlarının adları geçmemekle birlikte Sinan en yüce ilahi lider olarak gösterilmektedir.

Sinan dönemi Haşhaşi politikalarına dair bilgilerimiz, prensipte, adlarının karıştığı bir dizi hadiseyle örtüşmek-tedir. Bu hadiseler; Masyafa düzenlediği sonuçsuz bir saldırının peşi sıra Selahaddin'e yönelik iki suikast girişimi, Halep'te işlenen bir cinayet ve bir kundaklama eylemi ve Montferratlı Conrad'ın katledilmesidir. Bunların dışındaki kaynaklar, Nureddin ve Selahaddin'e yollanmış tehdit mektuplarına yer veren muğlak anlatılardan ve Tudelalı Benjamin adlı İspanya'dan gelen Yahudi bir seyyahın 1167 tarihli, Haşhaşilerle Trablusgarp arasındaki savaşa yaptığı bir göndermeden ibarettir.

Selahaddin'in Müslüman birliğinin ve ortodoksisinin mimarı ve cihadın bir numaralı savunucusu olarak yükselişi, kendisini Haşhaşilerin baş düşmanı konumuna getirmiş ve kaçınılmaz bir biçimde, Selahaddin'in bir numaralı düşmanları haline gelen Musul ve Halep'teki Zengilerle Haşhaşileri yakınlaştırmıştı. 1181-1182 yıllarında Bağdat'taki halifeye hitaben kaleme almış olduğu mektuplarda Selahaddin, Musul hükümdarını sapkın Haşhaşilerle işbirliği yapıp onları dinsiz Franklara karşı arabulucu olarak kullanmakla itham etmiştir. Karşılık olarak Haşhaşilere kale, toprak ve bir propaganda evi vaat ettiklerinden, kendisinin de hem Sinan'ın hem de Haçlıların üzerine ajanlar yolladığından bahsetmiş ve dinsiz Frankların, kafir Haşhaşilerin ve hain Zengilerin üç koldan tehditlerine karşı İslam'ı savunanın kendisi olduğunu vurgulamıştır.

İleriki dönemlere ait cihat idealleri, Sinan'ın İsmaili biyografisinin yazarını da etkilemiş olacak ki yazar, kahramanını, Haçlılara karşı mücadelesinde Selahaddin'in saflarında yer alan bir şahıs olarak betimlemiştir.

Her iki ifade de farklı tarihler için doğru kabul edilebilir. Her ne kadar Selahaddin'in, düşmanları arasındaki işbirliğinin derecesine dair sözlerinde Zengileri gözden düşürmeye yönelik bir abartı sezilse de hepsi de kendisine düşman olan bu odakların birbirlerinden önce kendisini hedef seçmiş oldukları göz önünde bulundurulduğunda bunu doğal karşılamak gerekir. Tireli William'ın Haşhaşilerin Hristiyanlığı benimseme önerisinden bahsettiği enteresan hikayesiyse, Sinan'la Kudüs Krallığı arasında hakiki bir uzlaşmanın varlığını yansıtıyor olabilir.

Haşhaşilerin Selahaddin'e yönelik ilk suikast girişimleri, kendisinin Halep'i kuşattığı tarihlerde Aralık 1174'te ya da Ocak 1175'te gerçekleşmiştir. Selahaddin'in biyografisini kaleme alan yazarlara göre, çocuk yaştaki Zengi hükümdarı namına şehri yönetmekte olan Gümüştekin, Sinan'a elçiler göndermiş ve Selahaddin'e suikast düzenlemeleri karşılığında toprak ve para vaadinde bulunmuştu. Suikast için görevlendirilen ajanlar soğuk bir kış günü ordugaha sızmış fakat komşularından biri olan Emir Ebu Kubeys tarafından tanınmışlardır. Kubeys, kendilerini sorgudan geçirdikten sonra hepsini birden öldürtmüştür. Bu başarısız girişimin ardından yaşanan arbede esnasında pek çok kişi ölmüş ancak Selahaddin yara almadan kurtulmuştur. Ertesi yıl Sinan, bir suikast daha düzenlenmesi için emir vermiş ve 22 Mayıs 1176 günü Azaz'ı kuşattığı sırada, Selahaddin kendi askerleri kılığına girmiş olan Haşhaşilerin hançerlerine hedef olmuştur. Selahaddin

zırhı sayesinde saldırıyı ufak tefek yaralarla atlatmıştır. Selahaddin'in imdadına askerleri yetişmiş ve çıkan çatışma sırasında içlerinden birkaçı ölmüştür. Bazı kaynaklarda, bu ikinci teşebbüste Gümüştekin'in kışkırtmasının etkili olduğu öne sürülmektedir.

Başına gelenlerden ders alan Selahaddin olağanüstü önlemler almış, geceleri kendisi için özel olarak inşa edilmiş ahşap bir kulede kalmaya başlamış ve şahsen tanımadığı hiç kimsenin yanına yaklaşmasına izin verilmemiştir.

Selahaddin'in canına kastedilen bu iki suikastın düzenlenmesinde Sinan'ın Gümüştekin'le işbirliği içinde hareket etmiş olması imkan dahilindeyken, Gümüştekin'in kışkırtmalarının birinci derecede etkili olduğu söylenemez. Daha büyük bir olasılıkla, kendine has sebeplerle hareket eden Sinan, Gümüştekin'in desteğini kabul ederek hem maddi hem de taktiksel avantajlara sahip olmuştu. Selahaddin'in 1174 tarihinde Kahire'deki halifeye göndermiş olduğu mektubunda yer verdiği, Mısır'daki başarısız olmuş Fatımi yanlısı komplonun başındakilerin, aynı yıl Sinan'a bağlılıklarını ve Selahaddin'e karşı harekete geçilmesi isteklerini yazılı olarak Sinan'a iletmiş olmaları da bu ihtimallerden biri olmaya aday görünmektedir. Suriyeli ve İranlı Nizari İsmaililer, gaspçı saydıkları Kahire'deki son Fatımilere asla bağlılık duymamışlardır. Yarım asra yakın bir süre önce, Fatımi Halife el Amir,kendisinin liderliğini kabul etmeleri için onları ikna etmeye çabalamış olduğundan, Fatımi unsurların Suriyeli İsmaililerin desteğini aramış olmaları mümkün görünmektedir. Ancak Nizariler bu teklifi geri çevirmiş ve halife hançerlerinin kurbanı olmuştur. Mısır'daki komplo nihai bozguna uğradığından Sinan'ın onların çıkarları doğrultusunda hareket etmesi olanak dışıyken, Mısırlı komplocularla bir ortaklığa hevesli olması da yine taktiksel sebeplerle imkansız görünmemektedir. Sinan'ın Selahaddin'e karşı harekete geçmesinin doğrudan sebeplerine dair daha makul bilgiler, dönemin yazarlarının anlattıklarından değilse de daha ileriki tarihlerin vakanüvislerinin anlattıkları hikayelerden elde edilebilir. Bu anlatılara göre, 1174-1175 yıllarında Irak'taki Şii karşıtı bir tarikat olan Nübüviyye'nin on bin atlısı, el Bab ve Buzaa'daki İsmai-li merkezlerine saldırmışlar, buralarda on üç bin İsmaili'yi öldürerek bol miktarda ganimet ve esir kaldırmışlardır. İsmaililerin içine düştüğü bu karışıklığı fırsat bilen Selahaddin ordusunu üzerlerine yollamış ve Sermin, Maarratü-Mısrin ve Cebelü's-Sumak'a düzenlenen saldırılarda, yöre sakinlerinin büyük çoğunluğu katledilmiştir. Yazık ki vakanüvis, bu hadiselerin hangi aylarda vuku bulduğunu belirtmemiştir ancak Selahaddin'in saldırısı sanıldığı gibi kuzeye, Halep'e doğru ilerlerken gerçekleşmişse, bu, Haşhaşilerin kendisine karşı besledikleri düşmanca duygulara pekala açıklama getirmiş olacaktır. Bu açıklamaların yokluğunda dahi, Selahaddin'in Müslümanların birliğine yönelik bir siyasetle, Müslüman Suriye'de önde gelen bir güç olarak yükselişi, adının tehlikeli düşmanların hanesine yazılmasına yetmiş olmalıdır.

Ağustos 1176'da Selahaddin intikam arayışıyla Haşhaşi toprakları üzerine yürüyüp Masyafı kuşattı. Geri çekilişinin sebeplerine dair pek çok değişik rivayet bulunmaktadır. Selahaddin'in katibi tarihçi İmâdüddin, kendisinden sonraki Arap kaynaklarının da benimsemiş oldukları üzere, bu hadiseyi Haşhaşi komşularının ricası üzerine Selahaddin'in amcası Hama Emiri'nin araya girmiş olmasına bağlamıştır. Bir diğer biyografi yazarı da daha ikna edici bir ilavede bulunarak hadiseye, Frankların Bekaa Vadisi'ne saldırıları ve burada Selahaddin'in varlığına duyulan ihtiyacın sebep olduğunu öne sürmüştür. Kemaleddin'in kaleme almış olduğu Halep tarihçesinde, görünüşe bakılırsa, Haşhaşi taktiklerinin doğurduğu terör neticesinde Hama Emiri'ni araya sokarak barış talebinde bulunan Selahaddin'in ta kendisidir. İsmaili versiyonundaysa Selahaddin, Sinan'ın doğaüstü güçlerinden

korkuya kapılmış olarak tasvir edilir; Hama Emiri onun namına araya girerek Sinan'a sağ salim çekip gitmesine müsaade etmesi için yalvarır. Selahaddin geri çekilmeye razı olur, Sinan da can güvenliğini sağlar ve bundan sonra en iyi dostlar haline gelirler. İsmaili versiyonu büyük oranda bir efsane havası taşısa da aralarında bir çeşit uzlaşmaya varılmış olduğu gerçeğini içerdiği görülmektedir. Şu da bir gerçek ki, Masyaftan geri çekilmesinin ardından Haşhaşiler tarafından Selahaddin'e karşı alenen bir harekette bulunulmadığı gibi, aralarında örtülü bir uzlaşı olduğunun ipuçlarına da rastlanmaktadır.

Tarihçiler, Selahaddin'in Haşhaşilere karşı göstermiş olduğu müsamahayı açıklayabilmek, hatta belki temize çıkarabilmek için çeşitli hikayeler aktarmışlardır. Bunlardan bir tanesinde, sultanın Haşhaşi liderine bir tehdit mektubu gönderdiğinden bahsedilmektedir. Cevap da şöyle olmuştur:

"Mektubunuzu ana hatlarıyla ve detaylarıyla birlikte okuduk, imalı ve dolaylı tehditlerinizi idrak ettik, lakin yukarıda Allah var, bunlar bize vız gelir tırs gider. Sizden evvel de niceleri böyle laflarla karşımıza geldi de hepsini yok ettik, onlara yardım edebilecek bir Allah'ın kulu çıkmadı. Peki siz de gerçeği görmezden gelip yanlışa mı prim vereceksiniz? 'O haksızlık edenler hangi akıbete uğrayacaklarını yakında bileceklerdir.' (Kur'an, 26/fiuarâ 227) Gerçekten de kafamın kesilmesini ve kalelerimin dağlardan sökülmesini emretmişseniz, bunlar beyhude umutlar ve boş hayallerdir, ne kaideler tesadüflerin rüzgarıyla sarsılır ne de ruhlar hastalıklarla eriyip giderler. Lakin zihin yoluyla idrak edilen batından, beş duyu yoluyla idrak edilen zahire dönecek olursak, Allah'ın resulünün şu sözleri ne güzel bir örnektir: 'Hiçbir peygamber benim çektiğimi çekmemiştir.' Onun soyunun, ailesinin ve müritlerinin başına neler geldiğini biliyorsunuz. Ama Allah'a hamdolsun ki, ilk günkü ruhla, davamız dimdik ayaktadır. Zalim değil mazlum, sömüren değil sömürüleniz. 'Hak geldi batıl zail oldu; elbette batıl yok olmaya mahkumdur.' (Kur'an 17, İsrâ 81) Bizim işlerimizin dış yüzünü, insanlarımızın meziyetlerini, bir anda nelere kalkışabileceklerini, ölümün mahremiyetine erişmeye ne denli can attıklarını bilirsiniz. 'Eğer bu davanızda doğru iseniz, haydi ölümü canınıza minnet bilin.' (Kur'an 2/ Bakara 94). Meşhur bir atasözü şöyle der: 'Bir ördeği nehirle korkutabilir misin?' Belanıza hazırlanın ve felaketinize uygun giyinip kuşanın zira sizi kendi ülkenizde hezimete uğratıp intikamımı alacağım ve kendi yıkımınızla kuşatılacaksınız ve 'Allah'a göre bu önemli bir şey değildir.' (Kur'an 14/İbrahim 11). Kaleminizden çıkma bu mektubu okuduktan sonra gözünüz kulağınız bizde olsun ve halinize şükredin, Nahl'ın ilk ve Sad'ın son ayetlerini okuyun."[114]

Daha da hayret uyandırıcı olanıysa, Kemaleddin'in kardeşinin şahitliğini konu alan hikayesidir:

"Kardeşim (Allah rahmet eylesin), bana Sinan'ın, haberini ilk elden iletmesi emriyle Selahaddin'e (Allah rahmet eylesin) bir elçi yolladığını söylemişti. Selahaddin adamın şeceresini ortaya döktürmüş, bir açığı olmadığına kanaat getirince birkaç kişi dışında tüm maiyetini dışarı çıkarmış ve haberi neyse iletmesini istemiş. Ama elçi; 'Efendim bana bu mesajı size ancak baş başa kaldığımızda iletmemi emretti' demiş. Bunun üzerine Selahaddin, odada yalnızca iki Memluk bırakarak herkesi dışarı çıkarmış ve 'Haberi ver' demiş. Elçi bir kez daha, 'Başbaşa kalmazsak olmaz' yanıtını vermiş. Selahaddin, 'Bu ikisi yanımdan ayrılmayacak, ister haberini verirsin, ister çekip gidersin' demiş. Elçi, 'Niçin diğerleri gibi bu ikisini de dışarı göndermiyorsunuz?' diye sormuş. Selahaddin, 'Bunlar benim oğullarım gibiler, benden ayrıları gayrıları yoktur' yanıtını vermiş. Bunun üzerine elçi, Memluklara dönmüş ve 'Efendim namına sizlere bu sultanı öldürmenizi emretsem dediğimi yapar mısınız?' diye sormuş. Yanıtları evet olmuş ve kılıçlarını çekip 'Emriniz başımız üstüne' demişler. Sultan Selahaddin (Allah taksiratını affetsin) şaşkınlıktan donakalmış, elçi iki adamını da yanına alıp

çekilmiş. Ve o andan itibaren Selahaddin (nur içinde yatsın) onunla barış yapmaya ve dostane ilişkiler geliştirmeye özen göstermiş. Ve en doğrusunu ancak Allah bilir."[115]

31 Ağustos 1177 tarihli sonraki cinayet, Halep'teki Zengi hükümdarı el Melikü's-Salih'in veziri ve Nureddin İbn Zengi'nin eski veziri fiehabeddin İbnü'l Acemi'ydi. Bu suikast ve bunun hemen ardından vezirin iki hizmetkarına yönelik başarısız suikast girişimleri, Suriyeli tarihçiler tarafından, el Melikü's Salih sahte imzasıyla yolladığı mektupta Sinan'dan katilleri göndermesini istemiş olan Gümüştekin'in entrikalarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu hikayenin sağlamlığı, sorguları sırasında kendilerine düşenin bizzat el Melikü's-Salih'in emirlerini uygulamak olduğunu iddia etmiş olan Haşhaşilerin itiraflarından gelmektedir. Rivayete göre işin içyüzü, el Melikü's-Salih'le Sinan'ın karşılıklı yazışmalarından ve Gümüştekin'in düşmanlarının, kendisini alaşağı etmenin fırsatını yakalamalarından ortaya çıkmıştır. Hikayenin aslı ne olursa olsun, vezirin ölümü ve peşi sıra su yüzüne çıkmış olan ihtilaflar ve nifak tohumları Selahaddin'in işine gelmemiş olamazdı.

Halep'le Sinan arasındaki çekişme devam etmiştir. 1179-1180 yıllarında el Melikü's-Salih, el Hacira'yı Haşhaşilerin elinden almış, Sinan'ın itirazları sonuçsuz kalmış ve Halep'e gönderilen ajanlar pazar yerini kundaklayarak ağır kayıplara yol açmışlardır. Kundakçıların bir tanesinin bile yakalanamamış olmasına bakarak, şehir sakinleri içerisinde hâlâ bir desteğe sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Haşhaşiler, 28 Nisan 1192 tarihinde, en büyük darbelerini Sur'daki Kudüs Kralı Montferratlı Marki Conrad'ın katlini gerçekleştirerek indirdiler. Çoğu kaynak, katillerin keşiş kılığına bürünmek suretiyle piskoposa ve markiye yakın bir mesafede durabilme olanağını elde ettikleri konusunda hemfikirdir. Fırsatını buldukları zaman da markiyi hançerlemişlerdir. Selahaddin'in Sur'daki elçisinin bildirmiş olduğuna göre, iki Haşhaşi sorguya alındıkları vakit cinayetin İngiltere Kralı'nın bir komplosu olduğunu itiraf etmişlerdir. Doğuluların çoğunluğunun ifadelerinden ve bazı Batılı kaynaklardan yola çıkacak olursak, bu türden itirafların yapılmış olduğuna pek şüphe yoktur. Markinin ölümünün açıkça Richard'ın işine gelmiş olması ve daha cesedi soğumadan himayesindeki Champagne Kontu Henry'nin markinin dul eşiyle alelacele evlenip boşalan Latin krallığı tahtına oturması hikayeye rengini vermiş ve bu hikaye o dönemde yaygın olarak kabul görmüştür. Haşhaşilerin sorgulama sırasında bulundukları itirafın doğru olup olmadığıysa apayrı bir meseledir. Selahaddin'e duyduğu nefretin de göz önünde bulundurulması kaydıyla, Zengi tarihçisi İbnü'l-Esir, Richard'a atfedilenleri, dönemin Frankları arasındaki yaygın inanışın bir sonucu olarak görmektedir. Kendisi elebaşı olarak Selahaddin'i görmekteydi ve ödenen paranın miktarına varana kadar olayın ayrıntılarına vakıftı. Plan, Montferratlı Conrad ile birlikte Richard'ın da katledilmesi üzerine kurulmuştu ancak Richard'ın katli imkansız görünüyordu. İsmaili biyografisi elebaşı olarak Sinan'ı işaret ederken, hazırlık aşamasında Selahaddin'e de onay ve işbirliği rolünü yüklemiştir ancak yine burada da yazarın kahramanını Selahaddin'in başlattığı cihatta sadık bir müttefiki olarak öne çıkarma arzusu göz ardı edilmemelidir.

Yazar tüm bunlara ilaveten, pek de akla yatkın olmamakla birlikte Selahaddin'in, yardımlarının karşılığı olarak Kahire, Şam, Humus, Hama ve Halep başta olmak üzere pek çok şehirde Haşhaşilere propaganda evleri tahsis ettiği bilgisini sunmuştur. Bu hikayede, Masyaf Anlaşması'nı takiben Selahaddin'in Haşhaşileri kesin olarak tanımış olduğunun biraz abartılı bir anımsatmasıyla karşı karşıya kalmaktayız. Öte yandan İmâdüddin, Haçlı liderlerinden biri olmasına karşın daha ciddi bir

tehdit olan Richard'ın düşmanı olması ve ölümüne dek geçen süreçte Selahaddin ile irtibat halinde olması sebebiyle, Mont-ferratlı Conrad'ın katlinin Selahaddin'e bir faydası olmadığını ileri sürmüştür. Conrad'ın ölümü Richard'a rahat bir nefes aldırmış ve düşmanca eylemlerine devam edebilmesi için ona dayanak sağlamıştır. Dört ay sonra Selahaddin'in talebiyle, Haşhaşi topraklarını da kapsayan bir ateşkes imzalanmıştır.

Monferratlı Conrad'ın katli, Sinan'ın son başarısıdır. 1192-1193 ya da 1193-1194 yıllarında heybetli Dağın Şeyhi (Şeyhü'l Cebel) ölmüş ve yerine Nasr adlı bir İranlı geçmiştir. Yeni şefle beraber Alamut'un itibarı yeniden güçlenmiş ve bu sağlam yapı Moğol istilasına dek sarsılmadan ayakta kalmıştır. Farklı tarihlere ait birkaç baş dainin adları, Suriye'deki İsmaili merkezlerinden kalma kaynaklardan ve yazıtlardan tanıdık olmakla birlikte bunların büyük bir bölümünden oluşan bir grup, bilhassa Alamut delegeleri olarak adlandırılmıştır.

Alamut tebaasından olmaları itibariyle, Suriyeli Haşhaşiler de III. Celaleddin Hasan'ın şeriata dönüş ve Bağdat halifesiyle ittifak politikalarından etkilenmişlerdir. 1211'de Alamut'un efendisi, Suriyeli müritlerine gönderdiği bir mesajla, camiler inşa edip namaz kılmalarını, içki, uyuşturucu ve diğer yasak şeylerden sakınmalarını, oruç tutmalarını ve şeriatın emirlerine riayet etmelerini emretmiştir.

Bu reformun Haşhaşilerin dini inanç ve uygulamalarına ne denli tesir etmiş olduğuna dair mevcut bilgiler kısıtlıdır, ancak halifeyle olan ittifakları faaliyetlerini etkilemiş görünmektedir. Suriye gibi İslam düşmanlarının cirit attığı bir yerde, Hristiyanlar halen suikastlara kurban giderken Müslümanlara dokunulmamış olmasıysa son derece ilginçtir. Söz konusu Hristiyan kurbanların ilki olan Antakyalı IV. Bohemond'un oğlu Raymond, 1213'de Tartus Kilisesi'nde öldürülmüştür. Raymond'un intikama susayan babası Havâbi Kalesi'ni kuşatmıştır.

Bu sıralarda Selahaddin'in halefleriyle araları gayet iyi olan Haşhaşiler Halep hükümdarından yardım istemiş, hükümdar da onları kurtarmak için bir ordu yollamıştır. Franklar bu orduyu püskürtmüş, ancak daha sonra, bu kez Halep hükümdarının isteği üzerine Şam hükümdarının yollamış olduğu ordu düşmanı bozguna uğratmış ve kuşatmayı kaldırıp saldırganları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.

Bu arada Haşhaşi reisleri isimlerini temize çıkarmanın bir yolunu bulmuşlardı. Suikast tehdidine başvurarak, hem Müslüman hem de Hristiyan hükümdarlarını, hatta görünen o ki yalnızca yolları Doğu Akdeniz memleketlerine düşenleri bile haraca bağladılar. Bir Arap kaynağına göre, 1227 senesinde Baş Dai Mecdüddin'in kabul etmiş olduğu, Haçlı seferi vesilesiyle Filistin'de bulunan İmparator II. Frederik'in elçileri, yanlarında seksen bin dinar tutarında muhtelif hediyeler getirmişlerdi. Harezmlerin abluka altında tuttuğu Alamut hattının fazla tehlikeli olduğu gerekçesiyle, Mecdüddin hediyeleri Suriye'de muhafaza etmiş ve imparatorun ihtiyacı olan geçiş iznini bizzat temin etmiştir. Bu esnada önlem olarak, imparatorun elçisinin varlığından haberdar etmesini sağlamak için Halep hükümdarına bir haberci yollamıştır.

Harezm tehdidi, aynı yılın daha erken bir tarihinde gerçekleştiği söylenen bir başka hadiseye de açıklık getirebilir. Bu hikayeye göre, Konya'daki Anadolu Selçuklu sultanına bir elçi yollayan Mecdüddin, sultandan, o zamana dek düzenli olarak Alamut'a ödemekle yükümlü olduğu yıllık iki bin dinarlık vergiyi bundan sonra kendisine ödemesini talep etmiştir. Tereddütte kalan sultan fikir danışmak üzere Celaleddin Hasan'a bir elçi yollamış, Alamut'un efendisi de parayı Suriye'ye

yönlendirmiş olduğunu doğruladığı gibi sultana ödemenin yapılması talimatını vermiş, sultan da ödemeyi yapmıştır.

Bu tarihlerde Haşhaşiler de Hospitalier Şövalyelerine vergi ödemekle mükellefti. Arap vakanüvisin anlattığına göre, imparatorun elçilerinin ardından Hospitalier şövalyeleri de Haşhaşilerden vergi talep etmişler ve şu ret cevabını almışlardı: "Kralınız bize vergi ödüyor, siz de onu bizden geri mi alacaksınız?" Bunun üzerine Haşhaşilere saldıran Hospitalierler yüklüce bir ganimet kaldırmışlardı. Ancak anlatıda Hospitalierlere vergi ödemenin bu tarihten itibaren başlayıp başlamadığına dair açık bir ifade bulunmamaktadır.[116]

Haşhaşilerin Suriye siyaset sahnesinin ne denli tanınmış ve hatta kabul görmüş bir parçası haline geldiklerine dair ilginç bir saptama, kendisi de Orta Suriye yerlisi olan İbn Vâsıl'a aittir. 1240'da Sincar Kadısı Bedreddin yeni sultanın gazabına uğramış, bunu üzerine Suriye'ye kaçarak Haşhaşilerden iltica talep etmiş ve kabul görmüştür. Haşhaşilerin o zamanki şefi, Alamut'tan gelme bir İranlı olan Taceddin'di. İbn Vâsıl, kendisini şahsen tanıdığını ve dostane bir ilişkilerinin olduğunu eklemekte bir an bile tereddüt etmemiştir. Aynı Taceddin'in ismi Zilkade 646 (Şubat-Mart 1249) tarihli bir Masyaf kitabesinde de geçmektedir.

Haşhaşilerin Suriye'de siyaset sahnesinden silinmelerinin öncesinde kaydedilmiş tek hadise, Kral Louis ile aralarındaki mesele olmuştur. Daha genç yaşında, Haşhaşilerin Kral Louis'ye karşı Fransa'da düzenlemiş olduğu bir komplo hikayesi, Haşhaşilerin Avrupa'daki eylemlerine dair diğer bütün hikayeler gibi hiç olmamışçasına göz ardı edilebilir. Fakat Kral Louis'nin biyografisinin yazarı Joinville'in, kralın Filistin'e varmasıyla Haşhaşilerle temasa geçtiğini konu eden anlatılarıysa, tam tersine her türlü gerçeklik belirtisini taşımaktadır. Haşhaşi elçileri Akka'da kralın huzuruna çıkmışlar ve kendisinden, "Almanya imparatorunun, Macar kralının, Babil (Mısır) sultanının ve diğerlerinin, yaşamlarının onları memnun etmelerine bağlı olduklarını bildiklerinden her sene aksatmadan yaptıkları üzere"[117]onların da reislerine vergi ödemelerini talep etmişlerdir. Kral vergi ödemeyi kabul etmediği takdirde, kendilerinin Tapınak Şövalyelerine ve Hospitalier Şövalyelerine ödedikleri vergilerin azaltılmasıyla da yetinebileceklerini söylemişlerdir. Bu verginin ödenmesinin gerekçesi olarak Joinville, söz konusu iki grubun Haşhaşilerden zerre kadar korkuları olmamasını ve başlarındakileri öldürseler dahi yeri anında aynı nitelikteki bir hükümdarla doldurulabileceğinden Haşhaşi liderinin yok yere adamlarını feda etmeyi istemeyişini göstermiştir. Bu hadisede söz konusu verginin ödenmesine devam edilmiş, kral ve baş dai birbirlerine hediyeler sunmuşlardır. Arapça bilen keşiş Yves de Breton'un Haşhaşi lideriyle tanışıp konuşması da bu vesileyle olmuştur.

Haşhaşi iktidarına son veren, Moğolların ve Mısır Memluk sultanı Baybars'ın iki koldan yaptıkları darbe olmuştur. Suriye'de, tahmin edilebileceği üzere Haşhaşiler diğer Müslümanlarla aynı safta Moğol akınlarını püskürtmeye girişmişler ve Baybars'ın gözüne girebilmek için kendisine elçiler ve hediyeler yollamışlardır. Başlangıçta kendilerine alenen bir düşmanlık sergilememiş olan Baybars, Hospitalier fiövalyeleriyle 1266 tarihinde yapılan ateşkeste, Haşhaşi kaleleri de dahil olmak üzere çeşitli Müslüman şehirlerinden toplamakta oldukları bin iki yüz müd (1 müd 173 dirhem'dir) buğday ve arpa vergisini kaldırmalarını şart koşmuştur. Haşhaşiler sağduyulu bir tavırla Baybars'a elçi yollamış ve önceden Franklara ödemekte oldukları vergiyi cihat için harcanmak üzere kendisine ödemeyi teklif etmişlerdir.

Ancak Baybars gibi hayatını Müslüman Yakın Doğu'yu Hristiyan Franklardan ve dinsiz

Moğollardan arındırmaya adamış bir hükümdarın, Suriye'nin tam kalbinde giderek serbestleşen bir kafirler ve katiller güruhuna tahammül etmesi beklenemezdi. Baybars'ın yaşam öyküsü yazarının aktardığına göre, kendisi tarihler henüz 1260 yılını gösterirken Haşhaşi topraklarını generallerinden birinin tımarına bağlamış ve 1265 senesinde, emirlerin "hediye" olarak Haşhaşilere getirdikleri vergi ve geçiş ücretlerinin kendisine bağlanmasını emretmiştir. Kaynaklarda, söz konusu vergi mükellefleri arasında, "Frankların ve Yemen'in Krallar Kralı İmparator Alfonso" [118] da bulunmaktaydı. Suriye'de kuvvetten düşmüş ve İranlı kardeşlerinin akıbeti yüzünden bütün hevesleri kırılmış olan Haşhaşilerin direnmeye mecalleri kalmamıştı. Alınan tedbirlere uysalca boyun eğen Haşhaşiler, Baybars'a vergisini bizzat ödemeye başlamışlar ve çok geçmeden de Alamut'un devrik hükümdarının yerine Baybars'ın sözünü dinler olmuşlardır.

1270 senesinde Baybars, hal ve tavırlarından hoşlanmadığı, yaşı geçkin Necmeddin'in yerine, daha itaatkar bulduğu torunu, Uleyka'nın Haşhaşi Valisi Sârimüddin Mübarek'i geçirmiştir. Baybars'ın vekili konumundaki yeni reis, doğrudan Baybars'ın idaresi altına giren Mas-yaftan tahliye edilmiş, ancak hile yoluyla Masyafı ele geçirmiştir. Baybars'ın Masyaftan kovup tutuklu olarak Kahire'ye yollattığı Sârimüddin, burada muhtemelen zehirlenerek ölmüş ve onun yerine yıllık bir vergi ödemesi karşılığında artık dersini almış olan Necmeddin bu kez oğlu fiemseddin'le birlikte yeniden tayin edilmiştir. Her ikisinin de isimleri Kadmus Camisi'ndeki, o yıllara ait bir kitabede geçmektedir.

1271 senesinin Şubat yahut Mart ayında Baybars, kendisini öldürmek için gönderilmiş oldukları söylenen iki Haşhaşi'yi tutuklatmıştır. İddiaya göre, elçi olarak Uleyka'dan Trabluslu VI. Bohemond'un yanına gitmişler ve buradan da sultana suikast emrini almışlardır. fiemseddin, Franklara bilgi sızdırmak suçundan tutuklanmış fakat Necmeddin'in çıkıp fiems'in masum olduğunu savunması üzerine salıverilmiştir. İki katil adayının serbest kalmasıyla iki İsmaili lideri baskılara dayanamamış ve kalelerini teslim edip Baybars'ın sarayında yaşamaya boyun eğmiştir. Baybars'a arkadaşlık etmiş olan Necmeddin, 1274 senesinin başlarında Kahire'de vefat etmiştir. 'İşlere çeki düzen vermesi için' Kehfe gitmesine müsaade edilen fiemseddin, buraya varır varmaz bir direniş örgütlemeye girişmiş ancak başarılı olamamıştır. Mayıs ve Haziran 1271 tarihlerinde Baybars'ın naipleri Uleyka ve Rusafe'yi kuşatmış ve Ekim ayına gelindiğinde çabalarının nafile olduğuna kanaat getiren fiemseddin, Baybars'a teslim olmuştur. Başta iyi karşılanmışsa da sonradan emirlerinden bazılarına suikast tertipledikleri duyumunu alan Baybars, fiemseddin ve maiyetini Mısır'a sürmüştür. Kalelerin kuşatılması sürmüş, aynı sene içerisinde Havabi düşmüş ve 1273'e gelindiğinde geriye kalan kalelerin tamamı zapt edilmiştir.

Haşhaşilerin Baybars'a boyun eğmeleriyle birlikte, maharetleri kısa süreliğine de olsa Baybars'ın hizmetine sunulmuş gibi gözükmektedir. Daha 1271 yılının Nisan ayında, Baybars'ın Trablusgarp Kontu'nu suikastla tehdit ettiği rivayet edilmiştir. 1272'deki İngiltere Prensi Edward'a yönelik suikast teşebbüsünün ve muhtemelen Monfortlu Philip'in 1271'de Tire'de öldürülmesi hadisesinin de ardındaki isim Baybars'tır. İleriki tarihlerin vakanüvisleri de Memluk sultanlarının sorun çıkaran hasımlarının ortadan kaldırılmaları için Haşhaşilere başvurduklarından bahsetmişler, 14. yüzyılın Mağribi seyyahı İbn Batuta'ysa cinayetlerin nasıl tertiplendiğini dahi anlatmıştır.

"Sultan içlerinden birini bir düşmanı öldürmesi için yollamayı istediğinde, arkadaşlarına kanının parasını verir. Şayet katil, vazifesini yerine getirdikten sonra kaçmayı başarırsa para onun olur; yakalanırsa çocuklarına kalır. Belirlemiş oldukları kurbanlarını katletmek için zehirli hançerler

kullanırlar, bazen de planları istedikleri gibi gitmez, kendileri kurban olurlar.’[119]

Bu tür hikayeler muhtemelen, ileride Batı’da anlatılacak olan, Dağın Şeyhi’nin ücret karşılığında Avrupalı prenslere yönelik cinayet planlarını konu alan masallarla benzeşen efsanelerden ve şüpheli hikayelerin tohumlarıdır. 13. yüzyıldan sonra, Suriyeli Haşhaşilerin tarikat hesabına işlemiş oldukları tek bir suikasta rastlanmamaktadır. Böylelikle İran ve Suriye’de İsmailililik, politik bir itibarı yok denecek kadar az kalan sapkın bir tarikat haline gelmiştir. 14. yüzyılda Nizari imamları soyunda bir bölünme yaşanmış, Suriye koluyla İran kolu farklı taliplerin peşlerinden gitmişler ve o tarihten itibaren aralarındaki irtibat giderek azalmıştır.

16. yüzyılda, Suriye’yi fethetmelerinin hemen ardından ülkenin hakimi olan Osmanlılar, ilk saha ve nüfus araştırmalarının ışığında tuhaf bir tarikatın müritlerinin ikamet ettiği, aralarında Kadmus ve Kehf gibi eski ve meşhur merkezlerin de bulunduğu, Hama’nın batısında yer alan civar köylerdeki kılaü’dda’ve’yle yani ‘davet kaleleri’yle tanışmışlardır. Diğerlerinden, özel bir vergiye tabi oluşlarıyla ayrılan bu tarikat,[120] hükümdarları, komşuları ve birbirleriyle girdikleri sıradan bir çatışma içinde adlarının geçtiği 19. yüzyılın başlarına dek tarih sayfalarında pek görünmemiştir. Yüzyılın ortalarından bu yana, çölde tarıma elverişli bir hale getirdikleri bir yer olan Selamiye’deki merkezlerinde, barışçıl bir kırsal topluluk olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde sayıları elli bin kadardır ve hepsi değilse de bir kısmı Ağa Han’ı imamları saymaktadır.

103 Arapça metin, B. Lewis, “Three Biographies from Ke-mal al-Din”, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953,s. 336

104 . Kemaleddin İbnü’l-Adim, Zübnetü’l-haleb min Tarih-i Haleb, ed. Sami Danhan, II, Şam, 1954, s. 532-533

105 İbnü’l-Kalanisi, History of Damascus, ed. H.F. Amedroz, Beyrut, 1908, s. 215; İng. çev. H.A.R Gibb, The Damascus Chronicle of the Crusades, Londra, 1932, s.179.

106 Kemaleddin, Zübde, II, s. 235.

107 İbnü’l Kalanisi, s. 221; İng. çev. s. 187-188

108 İbnü’l Kalanisi, s. 223; İng. çev. s. 193

109 Reşidüddin, (s. 145) ve Kaşani (s. 167). Her ikisi de cinayet tarihi olarak h. 524’ü belirtmifllerdir. Suriyeli kaynaklar Böri’nin h. 525’te saldırıya uğradığı ve h. 526’da da öldüğü üzerinde hemfikirdirler. Bir beyana göre, saldırganlar zehirli hançer kullanmamışlardı. Zehir kullanımı, çağdaş kaynaklarca doğrulanmamıştır ve pek olası da gözükmemektedir.

110 B. Lewis, “Kamal al-Din’s Biography of Rashid alDin Sinan” s. 231-232.

111 B. Lewis, “Kamal al-Din’s Biography...”, s. 230

112 Kemaleddin, Zübde, Paris yazması, Arapça 1666, s.193b vd.

113 B. Lewis, “Kamal al-Din’s Biography...”, s. 231

114 a.g.e., a. 10-11. Kur’an’daki Nahl suresinin ilk, Sad suresinin son ayetleri şöyledir: “Allah’ın emri geldi, sakın onun gelmesini çabuklaştırmak istemeyin. O, kendisine ortak koştukları şeylerden münezzeh, yüksek, çok yüksektir.” (Kur’an XVI/Nahl: 1). “Ve herhalde onun haberini bir zaman sonra bileceksiniz” (Kur’an XXXVIII/Sad: 88)

115 a.g.e, s. 12-13.

116 Muhammed el-Hamavi, Al-Tarikh al-Mansuri, ed. P.AGryzanevic, Moskova, 1960, sırasıyla s. 164 a ve b,166b-167a, 170b.

117 Joinville, Bölüm LXXXIX, s. 307

118 Makrizi, Kitabü’s-Suluk, ed. M.M Ziyade, I, Kahire,1943, s. 543; Fr. çev. E. Quatremere, Histoire des Sultans Memlouks, I/2, Paris, 1837, s. 245; Ayni, RHC, Historiens Orientaux, II/a, Paris, 1887, s. 223. Daha fazlası için bkz. Defremery, “Nouvelles recherches...”, s. 50-51

119 İbn Battuta, Voyages, ed. ve Fr. çev. Ch. Defremery ve B.R. Sanguinetti, I, Paris, 1853, s. 166-167; karş. İng. çev. H.A.R. Gibb, The Travels of Ibn Battuta, I, Cambridge, 1958, s. 106.

120 Hama bölgesindeki Masyaf ile Trablus bölgesinde Kıtaü’dda’ve (davet kaleleri) adıyla bilinen bir grup kaza hakkındaki kayıtlar. Bu kaleler Havabi, Kehf, Uleyka, Kadmüs ve Menika’yı içine almaktadır. Bu kayıtların incelenmesi devam etmektedir. Daha yakın tarih için bkz. N.N. Lewis, “The Isma’ilis of Syria Today” RCASJ, XXXIX, 1952, s. 69-77.

6. BÖLÜM

NİYET VE NİHAYET

Suikast, İsmaili Haşhaşilerinin keşfi değildi; onların yaptıkları yalnızca bu eyleme isimlerini vermekten ibaretti. Bu türden cinayetlerin insan ırkıyla yaşıt olduğu söylenebilir; cinayet kavramının kadimliği, ilk katil ve maktulun, ilk erkek ve kadından doğma erkek kardeşler olarak karşımıza çıktıkları, Tevrat'ın Tekvin kısmının dördüncü bölümünde çarpıcı bir biçimde sembolize edilmiştir. Siyasi cinayet kavramıysa, siyasi otoritenin, yani iktidarın tek bir kişinin elinde toplanması ve bu kişinin ortadan kaldırılmasının siyasi değişime yön verebilmenin en hızlı ve kolay yolu olduğunun keşfiyle ortaya çıkmıştır. Bu tür cinayetler genellikle şahsi ya da hizbi sebeplerden veya aileler arasındaki iktidar kavgaları dolayısıyla baş göstermiştir. Siyasi cinayetler, ister Doğu'da, ister Batı'da olsun, otokratik krallıkların ve imparatorlukların hepsinde sıklıkla karşımıza çıkan hadiselerdir.

Cinayet, kimi zaman katiller tarafından olduğu kadar başkaları tarafından da bir vazife addedilmiş ve ideolojik gerekçelerle meşru kılınmıştır. Kurban kimi zaman bir zalim, kimi zaman da bir zorbadır ve dolayısıyla onu öldürmek de bir cinayet değil bir fazilettir. Bu türden meşruiyet kazandırma çabaları siyasi ya da dini çerçevede yürütülebilir, ki pek çok toplumda bu ikisi arasındaki ayrım yok denecek kadar azdır. Eski Yunan'da Atinalı iki dost, Harmodius ve Aristogeiton, zalim Hippias'ı öldürmeyi kafaya koymuş ancak onun kardeşini ve yardımcısını öldürmeyi başararak idama mahkum olmuşlardır. Hippias'ın ölümünün ardından iki arkadaş Atina'da halk kahramanı haline gelmişler, hatıralarına heykelleri dikilmiş, şarkılar yazılmış, torunları da bu durumun getirdiği ayrıcalıklardan faydalanmışlardır. Zalimlerin katlinin bu denli idealize edilmesi, Eski Yunan'daki ve Roma İmparatorluğu'ndaki siyaset geleneğinin bir parçası haline gelmiş ve bilhassa Makedonyalı II. Philip, Tiberius Gracchus ve Julius Caesar gibi önde gelen şahsiyetlerin katledilmeleri şeklinde ifade bulmuştur. Benzer bir ideal, Yahudiler arasında Ehud ve Yehu gibi karakterlerle ve en dramatik biçimiyle, zalim Holofernes'in çadırına sinsice sokulup uyurken kafasını kesmiş olan güzeller güzeli Yudit'in hikayesiyle de karşımıza çıkmaktadır. Yudit'in kitabı, Helenizm'in egemen olduğu dönemde kaleme alınmış ve günümüze yalnızca Yunanca bir nüshası ulaşabilmiştir. Önce Yahudiler ve ardından gelen Protestanlar bu nüshayı sahte olduğu gerekçesiyle reddetmektedirler.

Oysa Yudit'in kitabı, Roma Katolik Kilisesi'nin kitapları arasında yer aldığı gibi, pek çok Hristiyan ressama ve heykeltıraşa esin kaynağı olmuştur. Her ne kadar Yudit, Yahudilerin dini gelenekleri içerisinde bir yere sahip değilse de temsil ettiği dini cinayet fikri, meşhur Sicarilere ya da Kudüs'ün düşüşü esnasında, Roma egemenliğine karşı mücadelelerinde kendilerine meydan okuyanları ve karşı gelenleri gözü kapalı yok etmiş bir grup partizan olan "Hançerciler'e" esin kaynağı olmuştur.

Hem pratikte hem de bir fikir olarak hükümdar katli, İslami siyaset tarihinin en başından beri aşinası olduğumuz bir kavramdır. Hz. Muhammed'in ardından İslam cemaatinin başına geçmiş dört halife arasından üçü cinayete kurban gitmiştir. İkinci halife Hz. Ömer, kendisine karşı şahsi bir kini

olan Hristiyan bir köle tarafından bıçaklanmış, ölüm döşeğindeyken bunu öğrenen halife, müminlerden biri tarafından bıçaklanmadığı için Allah'a şükretmiştir. Her ikisi de Müslüman Araplar tarafından katledilmiş olan Hz. Osman'la Hz. Ali'ninse böyle bir tesellileri dahi olmamıştır; Hz. Osman öfkeli bir isyancılar topluluğunun, Hz. Ali ise dinci bir fanatiğin ellerinde can vermiştir. Her iki cinayette de failler, kendilerini, cemaati adaletsiz bir idarecinin elinden kurtaran, zalim hükümdarların katilleri olarak savunmuşlar ve her ikisi de kendilerine destek çıkacak kimseler bulmuşlardır.

Hz. Osman'ın ölümünün ardından Müslüman cemaatinde baş gösteren iç savaş sürecinde bu meseleler daha da belirginleşmiştir. Suriye valisi ve öldürülen halifenin akrabası olan Muaviye, hükümdar katillerinin hak ettikleri cezaya çarptırılmalarını talep etmiştir. Hz. Osman'ın yerine geçmiş olan Hz. Ali, ya elinden gelmediğinden ya da niyeti olmadığından bu talebi geri çevirmiş ve onun destekçileri de halifenin bu edilgen tutumunu temize çıkarırcasına ortada işlenmiş bir suçun bulunmadığını savunmuşlardır. "Hz. Osman bir zalimdir ve öldürülmesi bir cinayet değil bilakis bir suçlunun infazıdır."[121] Aynı gerekçe birkaç yıl sonra, bu kez Hz. Ali'nin katlini meşru göstermek amacıyla radikal bir Harici tarikatı tarafından öne sürülmüştür.

İslam geleneği, bir yere kadar meşru başkaldırı ilkesini kabul etmektedir. Otokratik iktidar gücünü egemene teslim ederken, baştaki kimse günaha bulaşmışsa, "Allah'a karşı çıkan bir varlığa itaat edilmez" buyruğu uyarınca, tebaanın emirlere itaat vazifesinin hükmü sona ermiş kabul edilir. Bir hükümdarın adaletliliğinin ya da günahkar birine karşı gelme hakkını kullanmasının sınanabileceği herhangi bir kıstas bulunmadığından, vicdan sahibi bir tebaanın önünde duran yegane seçenek, hükümdara karşı başkaldırmak ya da zor kullanarak onu tahttan indirmek olacaktır. Bunu daha süratli yapabilmenin bir yoluysa suikasttır. Bu ilkeye, bilhassa da isyancı müritler tarafından, fiillerini meşru kılmak üzere sıklıkla başvurulmuştur.

Şu bir gerçek ki, Hz. Ali'nin ölümünün ardından Emevilerin başa geçmesiyle, hükümdar katli hadiselerinde gözle görülür bir azalma yaşanmıştır ve cinayetlerin devrimci niteliği yerini taht kavgalarına bırakmıştır. Şiiler ise bunun aksine, Sünni halifelerin kışkırtmalarıyla katledilenlerin kendi imamları ve Hz. Muhammed soyundan gelen diğerleri olduklarını iddia etmişlerdir; literatürlerinde Hz. Ali'nin şehit olmuş ve kanlarının yerde kalmayacağı beyan edilmiş taraftarlarının uzunca bir listesi yer almaktadır.

Günahkarları ve dalkavukları öldürmeleri için ajanlarını görevlendiren İsmaililer de kadim bir İslam geleneğini canlandırmış olabilirler. Bu gelenek, hiçbir zaman hakim konumuna erişmemişse de uzunca bir süre muhalif ve radikal tarikatların elinde varlığını sürdürmüştür.

Kadim bir düşünce olan zalimlerin katli ve dünyayı adaletsiz bir hükümdarın varlığından kurtarmanın dini vecibesi, İsmaililer tarafından benimsenip tatbik edilmiş olan suikast uygulamalarının tohumlarını atmış olmalı. Fakat hadise bu kadar basit değildi. Bir Haşhaşi'nin kurbanını öldürmesi dindarca bir eylemden ibaret olmayıp, neredeyse dini bir ayin niteliğine bürünmüştür. Şurası dikkat çekicidir ki gerek İran'da gerekse Suriye'de işlenmiş olan cinayetlerin tümünde, Haşhaşiler hançerden başka bir silah kullanmamışlar; işlerini kolaylaştıracak ya da canlarını kurtarmalarını sağlayabilecek olsa dahi, ne zehire[122] ne de oka asla tenezzül etmemişlerdir. Neredeyse bütün suikastlarda suikastçı ölü ya da diri ele geçirilmiş ve kaçıp kurtulmak için herhangi bir girişimde bulunduklarına da rastlanılmamıştır; hatta bir görüşe göre bir vazifeden sağ kurtulmuş

olmak utanç verici bir durumdur. 12. yüzyılda yaşamış bir yazara ait şu ifadeler yeterince açıklayıcıdır:

"Öyle ki içlerinden biri hayatına bu uğurda son vermeyi tercih ettiği vakit (reis), tabiri caizse, takdis etmiş olduğu bıçağı bizzat kendisi teslim eder..."[123]

İnsanın kendini feda etmesi ve ayinsel cinayet, ne İslam hukukunda, ne İslam geleneğinde, ne de İslam pratiğinde yeri olmayan ancak insan topluluklarında kadim ve kökleri derinlere uzanan gizemli kavramlardır ve umulmadık yer ve zamanlarda yeniden gündeme gelebilirler. Tıpkı dervişlerin İslam'ın kaba ritüellerine tepki olarak vecd halinde döndükleri sema ritüellerinde can bulan antik çağların dans kültleri gibi kadim ölüm kültleri de İslami çerçevede yeni yeni ifadeler kazanmıştır. Müslüman yazarlardan öğrendiğimiz üzere, 8. yüzyılın başlarında Küfeli Ebu'l Mansur el İcli isimli biri kendini imam ilan etmiş, şeriatın emir ve yasaklarının simgeselliğinin ötesine geçmeyen bir mana taşıdıklarını ve kendilerine ille de harfi harfine uyulması gibi bir mecburiyetin bulunmadığını ifade etmiştir. Cennet ve cehennemin dünya dışı bir anlamı bulunmamaktadır ve bu iki kavram, yaşadığımız dünyanın mutluluklarından ve talihsizliklerinden ibarettir. Bu kimsenin müritleri cinayetleri dini bir vazife olarak işlemekteydiler. Benzer öğreti ve uygulamalar, Ebu'l Mansur'un çağdaşı ve kabiledaşı Muğire bin Said'in ismiyle de anılmıştır. Her iki grup da iktidarın baskısı altında ezilmekteydi. İnanışları gereği her iki grubun da benimsemiş oldukları silahın dışında başka bir silaha el sürmemiş olmaları dikkat çekicidir. Bir grup kurbanlarını urganla boğarken, diğer grup kurbanlarını tahta sopayla dövüyordu. Ancak Mehdi'nin gelişinden sonra çelik kullanmalarına izin çıkacaktı.[124] Her iki grup da Şiiliğin en aşırı uçlarında yer almaktaydı. Ahlak karşıtlıkları ve silah kültleri bakımından, kendilerinden sonra tarih sahnesine çıkacak olan İsmaililerle gösterdikleri paralellikler de çarpıcıdır.

Yalnızca tarikata girmiş olanların bildiği derin sırların muhafızları, imamın bilgeliğiyle kurtuluşun habercileri, dünyanın çilelerinden ve şeriatın boyunduruğundan feragat etmeyi sağlayacak mehdilik vaadinin taşıyıcıları olarak İsmaililer, kökleri İslam'ın doğuşuna dek uzanan ve günümüze dek varlığını sürdürebilmiş, kurulu düzenin benimsemiş olduğu yürürlükteki dinle taban tabana zıt, popüler ve duygusal kültlerden meydana gelen bir geleneğin parçası haline gelmişlerdir.

İsmaililerden önce de bu türden tarikatlar mevcuttu ancak böylesi etkin ve uzun ömürlü bir örgütlenme ilk defa İsmaililer tarafından gerçekleştirilebilmişti. Bu biraz da zamanlamayla ilgilidir.

Daha öncelerde yoksul ve güçsüz toplulukların çeşitli örgütlenmeleri dağınık ve etkisiz olmuş ve pek azı tarihçilerin dikkatini çekebilecek derecede kitabi bir tanınmışlık elde edebilmiştir. İleriki halifelik döneminin parçalanmış ve güvensiz toplum yapısı içinde insanlar huzuru ve güveni, yeni ve daha sağlam toplanma biçimlerinde aramışlardır ve bu türden birlikteliklerin sayısı ve yaygınlığı artmış, toplumun aşağı ve orta tabakalarından insanlar kadar üst tabakadan insanlara da ulaşmaları mümkün olmuştur. Nihayet Halife en Nasır, devlet aygıtlarının çatısı altında birleştirme çabasıyla bunlardan birine törenle katılmıştır.

Söz konusu toplanma biçimleri çeşitlilik göstermektedir. Kimileri, temelde bölgesel, şehirler veya semtler temelinde belediye, kolluk gücü ya da askeri işlevleri olan birlikteliklerdi. Kimileriyse, zanaatların, mahalli, etnik ya da dini gruplarla iç içe geçtiği toplumlarda, ekonomik bir rol de üstlenmişlerdir. Genellikle yeniyetmelerin ve genç erkeklerin, ergenliğe ve erkekliğe adım atmalarını temsil eden hiyerarşik unvanlara ve ritüelleri içeren toplaşmaları olarak ortaya çıkmışlardır. Pek çoğu, kutsal şahsiyetlerin ve bunların getirdiği ibadet biçimlerinin müritleri olarak katıldığı din

kardeşlikleridir. Ortak yönleri, popüler olan dine ait olup ortodoksinin kuşkuyla baktığı inanış ve uygulamaların benimsenmesi, yoldaşlara sadakatle bağlılık ve liderlere adanmışlık, güçlü simgelerle ve ayinlerle destekli bir kabul ve hiyerarşik aşamalar sistemi olarak sıralanabilir. Ilımlı bir muhalefet gütmüşlerse de bu grupların büyük bölümü aktif siyasette yer almamışlardır. İsmaililerse, militanca taktikleri ve devrimci gayeleriyle, mevcut düzeni yıkıp yerine yenisini getirecek güçlü bir hamlede bulunabilmek için bu örgütlenme biçimine başvurmuşlardır. Bu esnada da eski öğretilerinin felsefi inceliklerini aşama aşama terk etmek suretiyle, kardeşlikler arasında yaygın olan inanışlara daha yakın dini biçimleri benimsemişlerdir. Bu bakımdan, İranlı tarihçilere göre İsmaililer, adeta manastır kurallarına benzeyen kurallarla yönetilmişler, örneğin kalelerinin kumandanları, görev süresince hiçbir kadınla beraber olmamıştır.

Terörü, uzun vadede planlı ve sistematik bir politik silah olarak kullanmış olmaları bakımından Haşhaşilerin tarihte bir eşi daha bulunmamaktadır. Iraklı cellatlar, daha çok Hindistan'daki haydutlarınkiyle ilişkilendirilebilecek, küçük çaplı ve düzensiz eylemler yapmaktaydılar. Daha eski tarihlere ait siyasi cinayet hadiseleri, ne denli dramatik de olsalar, hedefi ve tesiri sınırlı, tek tek bireylerin ya da en iyi ihtimalle küçük entrikacı grupların ellerinden çıkma eylemlerin ötesine geçmemektedirler. Cinayet işlemedeki ve entrika kurmadaki maharetleri bakımından Haşhaşilerin sayısız selefleri de mevcuttur; cinayetin bir sanat, bir ayin ve vazife olarak temize çıkarılmasında dahi, onları önceleyenler ve onları örnek alanlar olmuştur. Fakat Haşhaşilerin ilk teröristler olduğu da söylenebilir. İsmaili bir şair şöyle diyor:

"Kardeşler, her iki dünyanın talihi bizimle olup da zafer günü geldiğinde, ayakta kalmış tek bir savaşçımız, yüz bin süvarisi olan bir kralı dahi dehşete boğacaktır." [125]

Bu ifadeler doğruydu da. Yüzyıllar boyunca Şia, imamları için, hiçbir çıkar gözetmeden varını yoğunu harcamıştır. Vecd halindeki küçük grupların kendilerini kurban etmelerinden, en ince ayrıntılarına kadar planlanmış askeri operasyonlara dek uzanan sayısız ayaklanma gerçekleştirilmiştir. Birkaçı haricinde bunların tümü, yıkmaya güçlerinin yetmediği bir devletin ve nizamın silahlı güçleri tarafından bozguna uğratılmışlardır. Nadiren başarıya ulaşmış olanlar dahi, bastırılmış duyguların açığa çıkmasına yardımcı olamamışlardır. Bunun yerine, galip gelmiş olanlar iktidarın zırhına bürünüp İslam cemaatinin muhafızlığına soyundukları anda bizzat kendi destekçilerine sırtlarını dönmüş ve bu kimseleri yok etmişlerdir.

Hasan Sabbah, müritlerinin Selçuklu Devleti'nin silahlı gücüne kafa tutamayacağını ve öğretisinin Sünni İslam'ın yerleşmiş ortodoksisine karşı duramayacağını biliyordu. Kendinden öncekiler öfkelerini, gelişigüzel şiddet eylemleriyle, bir sonuca varmamış ayaklanmalarla ya da küskün bir edilgenlikle açığa vurmuşlardır. Hasan ise disiplinli ve adanmış, mütevazi bir kuvvetle kendinden çok daha üstün güce sahip bir düşmana şiddetli darbeler indirebilmenin yolunu keşfetmiştir. "Terörizm," diyor günümüzün bir otoritesi, "sınırları dar tutulmuş bir örgütlenmeyle, uğruna eyleme geçilecek büyük çaplı hedefleri gösteren bir programdan yola çıkılarak hayata geçirilir."[126] Hasan'ın tercih ettiği, kendi icadı da denebilecek yöntem buydu.

Joinville, Suriyeli bir İsmaili liderden şöyle bahsediyor: "Dağın Şeyhi, Tapınak Şövalyelerine ve Hospitalier Şövalyelerine vergi ödemiştir çünkü Haşhaşilerden zerre kadar korkmadıklarından, Tapınağın ya da Hospital'in efendisinin ölümünün bir getirisi olmayacağını biliyordu ve yine biliyordu ki, biri öldürüldüğü vakit yeri hemen en az onun kadar nitelikli biri tarafından

doldurulacaktı, bu yüzden de Haşhaşileri bir hiç pahasına feda etmeye yanaşmamıştı.[127]

Şövalyelik, kendisini suikast saldırılarına karşı bağışık kılan kurumsal bir yapı arz eden, hiyerarşi ve sadakat gibi bütünlüklü iki dayanak üzerine kuruluydu; bu iki unsurun yokluğunda, şahsi ve geçici bağlılıklara dayalı, merkezileştirilmiş, otokratik bir iktidar yapısı, İslam devletini en ufak parçalarına ayırıp her türlü tehlikeye karşı savunmasız hale getirmiştir.

Hasan Sabbah, İslami monarşilerin bu zayıf yanlarının farkına vararak bir politik deha örneği sergilemiş, terörist saldırılarla bu zayıf yandan faydalanmada takdire şayan bir idari ve stratejik maharet göstermiştir.

Bu denli güçlü bir terörist kampanya için, iki unsura bilhassa ihtiyaç duyulmuştur: Örgütlenme ve ideoloji. Öyle bir örgüt olmalıydı ki hem saldırıya geçebilmeli hem de kaçınılmaz olarak gelecek karşı saldırıları savuşturabilmeliydi; öyle bir inanç sistemi olmalıydı ki saldırganlara ölümün eşiğinde dahi ilham ve kuvvet verebilmeliydi ve elbette bu da o zaman ve mekanın koşullarında dinden başka bir şey olmayacaktı.

Her iki unsur da elde edilmiştir. Tutku ve şahadet, ilahi ve beşeri mükemmeliyet vaadiyle yeniden düzenlenmiş İsmaili mezhebi, müritlerine vakar ve cesaret aşılamış ve insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir adanmışlığa ilham vermiş bir davaydı. Avrupalıların ilk dikkatini çeken ve 'katil' sözcüğünün eşanlamlısı olarak kullanımı yaygınlaşana dek isimlerinin inanç ve kendini kurban etme anlamlarını akla getirmesini sağlayan, efendileri için gözlerini kırpmadan ölüme gidebilen Haşhaşilerin bu sadakati olmuştur.

Haşhaşilerin eylemleri, fanatikliğe varan bir coşku kadar soğukkanlı bir planlamaya da dayanıyordu. Bu eylemlerde belli ilkeler ön plana çıkmaktaydı. Bir kısmı eski haydut çetelerinin mekanı olan kalelerin zapt edilişi onlara emniyetli üsler sağlamış, takiyye öğretisinin bir uyarlaması olan gizlilik düsturuylaysa hem güvenlik hem de dayanışmayı sağlamışlardır. Teröristlerin eylemleri hem dini siyasi eylemlerle desteklenmiştir. İsmaili dailer, kırsal ve kentli nüfus arasından yandaş toplamışlar; İsmaili elçileri de korkuları ve hırsları yüzünden geçici bir süreliğine de olsa davalarına müttefik olabilecek yüksek mevkilerdeki Müslümanlarla temasa geçmişlerdir.

Bu türden ittifaklar, Haşhaşilerle alakalı önemli bir genel meseleyi gündeme getirmektedir. İran ve Suriye'de kayıtlara geçmiş olan onlarca cinayetin çoğu, buralardaki kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, üçüncü bir şahsın paraya veya başka teşvik unsurlarına başvurarak azmettirmesiyle işlenmiş gözükmektedir. Kimi zaman da hikaye, yakalanıp sorguya alınmış katillere isnat edilen itiraflara dayanmaktaydı.

Şurası açık ki, dini bir davanın adanmış hizmetlileri olan Haşhaşiler, para karşılığında ellerine aldıkları hançerleriyle boğaz kesen katiller değillerdi. Kendilerine gerçek imamlığın kurulması gibi siyasi bir hedef edinmişler ve ne müritleri ne de liderleri başkalarının şahsi ihtiraslarına alet olmamışlardır. Doğu'da Berkyaruk ve Sencer, Batı'daysa Selahaddin ve Arslan Yürekli Richard gibi isimlerle birlikte anıldıkları, sıkça karşılaştığımız suç ortaklığı hikayeleriyse açıklama beklemektedir.

Söz konusu hikayelerin bazıları, doğru olmaları sebebiyle güncelliğini korumuştur. Pek çok dönem ve yerde, şiddet yanlısı radikalleri saflarına katmaya istekli olan muhteris kimseler çıkmış, amaçları için kullandıkları ve sıklıkla ters tepmiş bir umutla işlerini hallettikten sonra başlarından savdıkları bu müttefiklerinin inançlarını paylaşmaları ya da onlara sempati duymaları dahi gerekmemiştir. Bu

kimselerin bir örneği olarak, Sünniliği bırakıp Fatımiliğe geçmeye vicdanı el vermeyen, akrabalarına ve hükümdarına karşı kendisine destek versinler diye Haşhaşileri şehrine davet etmiş olan Halepli Selçuklu Meliki Rıdvan'ı gösterebiliriz. Haşhaşilerin gücünü ve terörünü şahsi amaçları için kullanmaya çalışmış olan Isfahan ve Şam'daki entrikacı vezirler de bu kimselere örnek teşkil edebilir. Nesevi'nin tasviriyle, onulmaz bir korkunun pençesine düşmüş, acınası Harezmşah Veziri Celaleddinin'in durumunda olduğu gibi, kimi zaman itici güç olarak hırsın yerini terör almıştır. Vezirler gibi askerler ve sultanlar da korkunun tesiriyle ittifaka yöneltilebilmişlerdir; Haşhaşilerin maharetleri ve cüretleri hakkında anlatılmış en dramatik hikayelerin birkaçında, dindar bir Sünni hanedanıyla İsmaili devrimciler arasında üstü kapalı bir anlaşmayı haklı gösterme çabası sezilmektedir.

Sencer ve Selahaddin gibi kimselerin çıkış noktalarıysa biraz daha karmaşıktır. Her ikisi de konaklamaları sırasında Haşhaşilerle kalmışlardır ancak onları buna itenin, salt şahsi bir korku ya da hırs olduğu söylenemez. Her ikisi de büyük hedefler peşinde koşmuşlardır; Sencer, Selçuklu Sultanlığı'nın gücünü tazeleyip İslam'ı doğudan gelen kafir istilacılardan korumak, Selahaddin de Sünni birliğini canlandırıp batıdan gelen Hristiyan istilacıları geri püskürtmek amacını güdüyordu. Her ikisi de hayatları sona erdikten sonra saltanatlarının yıkılacağı ve planlarının boşa çıkacağı gerçeğini fark etmiş olmalılar. Ya da kendilerini emniyete alıp bir sonraki adımda İslam'ın restorasyonu ve müdafaası hedeflerine ulaşabilmek için, daha az tehlikeli sayılabilecek bir düşmana geçici bir süre için katlanmayı önemsememiş olabilirler.

Haşhaşilere gelince, onların hesapları çok daha basitti. Hedefleri, Sünni nizamının önünü kesip onu yok etmekti: kandırma ya da terörize etme yoluyla ne kadar Sünni lideri saflarına geçirseler o kadar iyiydi. Öfkelerinin en taze olduğu günlerde bile Haşhaşi liderleri dışarıdan gelebilecek yardımları asla geri çevirmemiş, ilerleyen tarihlerde, bölgesel iktidarlara kavuştuklarında siyasetlerini Müslüman dünyasının karmaşık ittifaklar ve düşmanlıklar mozaiğinin içine büyük ustalıkla oturtmayı bilmişlerdir.

Tüm bu verilerden yola çıkılarak Haşhaşilerin para karşılığı hizmet gördüğüne ya da her bir entrika hikayesinin, hatta itiraflarla doğrulukları desteklenenlerin dahi gerçek olduklarına hemen hükmedilmemelidir. Liderler gizli anlaşmalara girmiş olabilirler ancak bu anlaşmaların en ince ayrıntılarına kadar katillere yansıtılmış olduğunu söylemek güçtür. Büyük ihtimalle, bir vazife için yola koyulan Haşhaşi'ye, perde önündeki en olası karaktere işaret eden, güncel tabirle "kılıf hikaye" denebilecek bir bilgi aktarılmıştır. Böylelikle karşı tarafa güvensizlik ve kuşku tohumlarının atılması gibi ilave bir üstünlük sağlanmıştır. Halife Müsterşid ve Haçlılardan Monferratlı Conrad'ın öldürülmeleri bu duruma verilebilecek isabetli örneklerdir. Sencer ismine dair İran'da, Richard ismine dairse Haçlıların kafasında yaratılan soru işaretleri zihinlerde kargaşaya yol açıp insanları birbirine düşürmek gibi faydalı amaçlara hizmet etmiştir. Buna ek olarak, kendilerine isnat edilmiş ya da bizzat kendilerince üstlenilmiş olan bütün cinayetlerde Haşhaşilerin parmağı olduğuna dair kesin bir şey söylemek de mümkün değildir. İster şahsi ister genel gerekçelerle olsun, cinayet normalde aleni bir fiildir ve Haşhaşi ismi, ilişkilerinin olmadığı, ideolojik gerekçeden yoksun suikastlara bir 'kılıf işlevi görmüş olmalıdır.

Haşhaşiler kurbanlarını büyük özenle seçmişlerdir. Kimi Sünni yazarlara göreyse ayrım yapmadan bütün Müslüman cemaatine karşı bir mücadele yürütmüşlerdir. Hamdullah Müstevfi şöyle diyor:

“Pekala bilinmekte ve kabul görmektedir ki Batıniler (İsmaililer), karşılığını aldıkları vakit, ne yolla olursa olsun Müslümanlara zarar vermekte bir an bile tereddüt etmezler ve inanın bunun için alacakları mükafat büyüktür. Cinayet işlememeyi ve kurbanlarına boyun eğdirememeyiyse büyük günah sayarlar.”[128]1330 senesinde yazmış olduğu sanılan bu satırlarda Hamdullah, ileriki tarihlere ait, halihazırdaki efsane ve menkıbelerle bezeli bir görüşü aktarmaktadır. Hem İran’daki hem de Suriye’deki kaynaklar, İsmaili terörünün belli maksatlarla belli şahsiyetlere yönelmiş olduğu ve birkaç istisnai başıbozuk şiddet hadisesi haricinde Sünni komşularıyla aralarının mümkün mertebe iyi olduğu görüşündedirler. Bu durum, hem kasabalardaki İsmaili azınlıkların Sünni halkla hem de İsmaili hükümdarlarının Sünni hükümdarlarıyla olan ilişkilerinde geçerli gibi gözükmektedir.

Haşhaşilerin kurbanları iki ana grupta toplanabilir: Birinci grupta prensler, subaylar ve vezirler, ikinci gruptaysa kadılar ve diğer önemli din adamları bulunmaktadır. Bu iki grup arasında bir yerde duran valiler de duruma göre hedef olmuşlardır. Pek az istisna dışında, kurbanlar Sünni Müslümanlar olmuştur. Haşhaşiler, normal olarak On İki İmam Şiilerine ya da diğer Şii gruplara saldırmadıkları gibi, yerli Hristiyanlar veya Yahudilere de hançerlerini doğrultmamışlardır. Suriye’deki Haçlılara karşı saldırıları nispeten daha az olmuş ve bunların çoğu da Sinan’la Selahaddin arasındaki anlaşmanın ve Hasan ile halife arasındaki bir ittifakın bir sonucu gibi gözükmektedir.

İsmaililerin esas düşmanı, siyasi ve askeri, bürokratik ve dini kurumlarıyla Sünnilerdi. İşledikleri cinayetlerin hedefi Sünnileri korkutmak, güçsüz düşürmek ve tamamen çökertmekti. Bir kısmıysa, salt intikam veya gözdağı verme maksadıyla, kendilerine karşı sözlü ya da fiili eylemlerde bulunmuş olan Sünni büyüklerini bizzat kendi camilerinde öldürmek suretiyle gerçekleştirilmişti. Geriye kalan kurbanlar, örneğin İsmaililere saldıran orduların kumandanları ya da ele geçirmek istedikleri kalelerin liderleri ise daha çok anlık ve belirli sebeplerle seçilmişlerdir. Büyük Vezir Nizamülmülk, iki halife ve Selahaddin gibi önde gelen isimlerin kurban seçilmelerindeyse, taktik ve propagandif hareketler rol oynamıştır.

İsmaililere yönelik desteğin doğasını belirlemekse çok daha güçtür. Bu desteğin büyük bölümü kırsal kesim kaynaklı olmalıdır. İsmaililerin ana üsleri kaleler olmuştur; en büyük başarılarınıysa çevre köylerin insanlarından yardım ve askeri güç desteği aldıkları zaman elde etmişlerdir. Hem İran’da hem Suriye’de İsmaili ajanları, dini sapkınlıkların köklü bir geleneğe sahip olduğu bölgelere yerleşmeye gayret etmişlerdir. Bu tür gelenekler belirgin bir biçimde süreklilik arz etmiş ve bazı bölgelerde günümüze dek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yeni Davet’e ait eserlerin bir kısmı, Fatımi ilahiyatının sofistike kentli entelektüellerinin tersine, köylü diniyle özdeş tutulan pek çok büyüsel nitelikler göstermektedir.

İsmaililere dönük desteğin en etkin biçimde harekete geçirilip idare edilebildiği mekanlar kırsal ve dağlık bölgeler olmuş ama bu durum belli bölgelerle sınırlı kalmamıştır. Kasabalarda da İsmaili müritlerinin bulunduğu kesindir ve bu kimseler, kalelerde görevlerini sürdüren adamlara gerektiğinde gizliden destek vermişlerdir. Kimi zaman, Isfahan ve Şam gibi güçlerinin yettiği şehirlerde iktidar mücadelelerini açıktan yürütebilmişlerdir.

Genellikle İsmaililerin şehirlerdeki müritlerinin toplumun alt tabakalarından; esnaf ve zanaatkarlardan ve onların da altında boşta gezen ayaktakımından geldikleri varsayılmaktadır. Bu varsayımın temelinde, yeri geldikçe bu toplumsal kökenden gelen İsmaili eylemcilere atıfta bulunmuş olması ve toplumun daha üst kademelerinde, hatta Selçuklu Sünni düzeninden zarar görenler arasında

İsmaililere dönük sempatiye dair delillerden yoksun olunması yatmaktadır. Tüccar ve aydın kesimleri arasındaysa Şiiliğe sempatiyle bakanların varlığını gösteren pek çok delil mevcuttur; ancak görünüşe bakılırsa bu kimseler, İsmaililerin devrimci radikalliğinden ziyade, On İki İmam Şiiliğinin edilgen muhalefetini tercih etmişlerdir.

Kaçınılmaz olarak, İsmaili liderlerinin ve hocalarının çoğunluğu eğitimli şehirliler arasından çıkmıştır. Hasan Sabbah Reyliydi ve fıkıh eğitimi almıştı; Suriye'deki ilk Alamut ajanı olan İbn Attaş ise hekimdi.

Sinan bir okul yöneticisiydi ve kendi ifadesine göre Basra eşrafından birinin oğluydu. Ancak Yeni Davet, daha önceki tarihlerde şairlerin, filozofların ve ilahiyatçıların üzerinde yaratılmış olan entelektüel cazibeyi asla edinememiş gözükmektedir. 9. yüzyıldan 11. yüzyıla dek İsmaililik, çeşitli biçimleriyle İslam dünyasında entelektüel bir güç odağı haline gelmiş, müritlerinin kalplerine olduğu kadar zihinlerine de hitap edebilmiş ve dönemin zirvedeki filozofu ve bilim adamı olan İbn i Sina (980-1037) gibi bir kimseyi dahi çekim alanına almıştır. 12. ve 13. yüzyıldaysa bu durumdan eser kalmamış, Nası-ı Hüsrev'in 1087 yılı civarındaki ölümünden sonra İsmaili ilahiyatında hatırı sayılır bir entelektüel yetişmediği gibi, müritleri de ücra köşelerde yaşayan köylülerden ve dağlılardan ibaret kalmıştır. Hasan Sabbah ve onun ardından gelen liderlerin hakimiyeti altında, Sünni İslam'ı tedirgin eden siyasi askeri ve toplumsal çıkışlar yapan İsmaililer, artık entelektüel meydan okumaya kalkışacak güçten yoksun hale gelmişlerdi. Başıboş ayaktakımının ibadet biçimlerine benzeyen büyü ve manevi unsurlar, Mesihçi, sefahatçi inanışlar dinlerinde giderek daha fazla ağırlık kazanmıştır. İsmaili ilahiyatı, Müslüman şehirlerdeki entelektüel hayata egemen olan yeni ortodoksiye ciddi bir alternatif olmaktan uzaklaşmış ve bir daha da eski konumuna asla gelememişse de İsmaili inanışının manevi kavram ve yaklaşımları, İran ve Türk tasavvufun ve şiirini alttan alta, dolaylı yollardan etkilemeyi sürdürdüğü gibi, 15. yüzyılda Türkler arasında patlak vermiş olan derviş isyanındaki devrimci mehdilik hareketlerinde ve 19. yüzyılda İran'da patlak vermiş olan Babai ayaklanmasında, İsmaililikten esinlenmeler hissedilmektedir.

Çağdaş tarihçilerin sormaya itildikleri bir soru daha mevcuttur: Bütün bunlar ne anlama gelmektedir? Dini bağlamda, İsmaililerin Yeni Davet'i İslam'da kendini tekrar eden, başka dini geleneklerle arasında bir paralellik hatta belki de önceleme ilişkisi olan, belli sefahatçi, ahlak karşıtı eğilimlerin yeniden hayat bulması olarak görülebilir. Ancak günümüz insanının gündelik meseleleri arasında dine olan bağlılığı azaldıkça başka zamanlarda başka insanların bu bağlılığı gerçek anlamda koruyabildiğine olan inancı da azalmış ve böylelikle çağdaş zihinlere hitap eden ilgi alanlarına ve hareket ettirici unsurlara yönelik arayışlar, geçmişin büyük dini hareketlerinin yeniden sorgulanmasına sebep olmuştur.

İslam'daki sapmaların 'gerçek' anlamı üzerine ilk büyük kuram, modern ırkçılığın babası sayılan Kont de Gobineau'ya aittir. Ona göre Şiilik, Hint-Avrupa kökenli İranlıların, Arap hakimiyeti karşısındaki tepkisini simgeliyordu. Ulusal mücadele ve ulusal özgürlük sorunları arasında sıkışmış 19. yüzyıl Avrupa'sı için bu türden bir açıklama mantıklı ve aşikar görünüyordu. Şia, önce Arap, ardından da Türk egemenliğine karşı mücadele ederek İran'ın simgesi haline gelmiş; Haşhaşiler, 19. yüzyılda İtalya'da ve Makedonya'da faaliyet gösteren gizli terörist topluluklara benzeyen, militan ve milliyetçi bir aşırılıkçılık biçiminin temsilcisi olmuşlardır.

Bir yandan bilimsel ilerlemeler, diğer yandan da Avrupa'nın içinde bulunduğu koşullardaki

değişimler, 20. yüzyılda, bu ırkçı ve milliyetçi çatışma kuramında kimi değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. Artan bilgi, genelde Şiiliğin, özelde İsmaililiğin kati surette İran'la sınırlı sayılamayacağını göstermiştir. Tarikat Irak'ta doğmuş; Fatımi halifeliği en önemli başarılarını Arabistan'da, Kuzey Afrika'da ve Mısır'da elde etmiş; hele de Hasan Sabbah'ın reforme ettiği İsmaililik, İran'da İranlılar tarafından ilan edilmiş olmasına karşın, en geniş kitlesine Suriyeli Araplar arasında kavuşmuş, hatta Orta Asya'dan Ortadoğu'ya göç etmiş Türkmen boylarına dahi nüfuz edebilmiştir. Ve her halükarda milliyetçilik, büyük tarihi hareketler için ihtiyaç duyulan bir temel olmaktan çıkmıştır.

Rus alimi V. V. Barthold, ilki 1911 tarihli olan bir dizi çalışmasında değişik bir açıklama ortaya koyar. Barthold'a göre Haşhaşi hareketinin gerçek anlamı kalelerin şehirlerle olan savaşıydı; kırsal İran aristokrasisinin İslam'ın yeni, şehirli toplumsal düzenine karşı son ve kati surette başarısız direnme girişimi. İslam öncesi İran, şehirle tanışması İslam'ın gelişine rastlamış olan, sipahilerin hakim olduğu bir toplumdu. Ortaçağ Avrupa'sının baronları ve haydut baronları gibi, İranlı toprak sahibi sipahiler, köylü nüfusun da desteğini arkalarına alarak, kalelerinden bu yabancı ve tacizkar yeni düzene karşı savaş açmışlardır ve Haşhaşiler de bu savaşta kullandıkları bir silahtır.

Daha sonraki Rus bilim adamları, İsmaililiğe iktisadi bir izahat getirmek suretiyle Barthold'un görüşlerini gözden geçirip geliştirmişlerdir. İsmaililer, söz konusu sipahiler gibi şehirlerin kendisine değil, içinde kendi müritlerinin de yaşadığı şehirlerin egemen unsurlarına, hükümdarlara, askeri ve sivil asilzadelere, yeni feodal beylere ve resmi itibar sahibi ilahi şahsiyetlere karşı olmuşlardır. Dahası, İsmaililer, kolaylıkla eskinin soylu tabakasıyla eş görülemezlerdi. Kalelerini miras yoluyla edinmemiş, kendi güçleriyle ele geçirmişler ve arkalarındaki desteği,halen mülklerini ellerinde tutanlardan çok, yeni sahiplerine, yani orta sınıf ve köylüler hesabına yeni hükümdarlardan toprak ve irat alan vergi toplayıcı çiftçilere, memurlara ve subaylara kaptırmış olanlardan almışlardır. Bir görüşe göre İsmaililik, büyük nüfuzlu feodallerin, Sünni İslam'ın eşitlikçiliğine karşı kendi imtiyazlarını savunmak için kurmuş oldukları irticai bir ideolojidir; bir diğerine göre, yeni Selçuklu nizamının baskılarından mustarip farklı grupların ihtiyaçlarına göre biçimlenen, bu noktada da hem devrik eski hükümdarları hem de şehirlerin hoşnutsuz yığınlarını bir arada kucaklayan bir tepkidir ve bir başkasına göreyse basitçe, temelleri zanaatkarlara, şehirli yoksullara ve dağlık bölgelerin köylü yığınlarına dayanan bir 'halk' hareketidir. Bu son görüşe göre, Hasan'ın Kıyamet ilanı 'halk' güçlerinin bir zaferidir; hâlâ şeriata uymayı sürdürenleri cezalandırma tehditleri, alttan alta İslam ortodoksisine bağlılıklarını sürdüren ve toplumsal eşitliğe düşman olan İsmaili mülk sahipleri içerisindeki feodal unsurlara karşıdır.[129]

Önceki etnik odaklı açıklama girişimleri gibi bu iktisadi belirlenim kuralları da araştırmaların yönünü yeni ve faydalı yönlere çekmek suretiyle İsmaililik hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirmişlerdir; ancak, önceki dini yaklaşımlar gibi aşırı dogmatizmin etkisinde kalarak, dini sosyolojiyi, liderlik ve işbirliği sosyolojisini ihmal etmişlerdir. İsmaililikte iktisadi unsurun ne denli önemli olduğunun ve bunun tam olarak ne olduğunun ayrımına varabilmemiz için, İslam ve İslam'ın tarikatlarına dair bilgilerimizi artırmaya ve araştırma yöntemlerimizi geliştirmeye ihtiyacımız olacaktır. Bu arada, günümüzün olayları ve bilimsel gelişmeler, milli faktörleri iktisadi faktörlerden ya da psikolojik ve sosyal belirleyicilerden kurtarmanın hiç de kolay olmayacağını ve bizden hemen öncekilerin büyük önem vermiş oldukları radikal sağ-radikal sol ayrışımının zaman zaman yanıltıcı olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır.

Hiçbir tekil, basit açıklama karmaşık İsmaililik fenomeninin Ortaçağ İslamı'nın karmaşık toplum yapısı içerisindeki konumunu netleştirmeye yeterli gelmeyecektir. İsmaili mezhebi uzun bir süreç boyunca ve geniş bir coğrafya üzerinde evrilmiş; farklı zamanlar ve mekanlara göre farklı anlamlar arz etmiştir; İsmaili devletleri, kendi iç farklılıklarını ve çatışmalarını bünyelerinde barındıran mahalli emirliklerdir, İslam İmparatorluğu'nun sosyal ve iktisadi düzeni, diğer Ortaçağ toplumları gibi farklı seçkinleri, ruhban sınıflarını, mülk sahiplerini ve farklı toplumsal, etnik ve dini toplulukları içeren girift, değişken ve içinde hayat bulduğu dinin veya toplumun henüz layıkıyla incelenmemiş olduğu bir model sergilemiştir.

Diğer büyük tarihi inanç sistemleri ve hareketler gibi İsmaililik de pek çok kaynaktan beslenmiş, pek çok ihtiyaca cevap olmuştur. Kimileri için, eski nizamı tekrar hakim kılmak ya da yeni bir nizam getirmek amacıyla lanetli darbeyi indirmenin aracı; kimileri içinse, Allah'ın dünya üzerindeki muradını gerçekleştirebilmenin yegane yolu olmuştur. Farklı hükümdarlar için, yabancılara karşı yerel bağımsızlığı koruyup güçlendirmenin bir aracı yahut bir cihan imparatorluğuna giden yoldur; kasvetli, acılı hayatlara vakar ve mana aşılayan bir tutku ve tatmin ya da kurtuluş ve yıkımın müjdesi; geçmişin gerçeklerine bir geri dönüş ve gelecekteki aydınlanmanın bir vaadidir.

İsmaililiğin İslam tarihi içerisindeki yerine dair, akla yatkın bir ikna ediciliği olan dört şey söylenebilir: Birincisi, hareketleri, itici gücü ne olursa olsun mevcut siyasi, sosyal ve dini nizam için önemli bir tehdit olarak görülmüştür; ikincisi, bir fenomenden ibaret olmayıp, aynı anda hem halka mal olmuş hem de gözlerden uzak, derinlerde kök salmış kuruntuların tetiklediği ve zaman zaman devrimci şiddet patlamalarıyla ortaya çıkmış, uzunca bir mehdilik hareketleri silsilesidir; üçüncüsü, Hasan Sabbah ve müritleri, hoşnutsuz yığınların içindeki belli belirsiz arzuları, başıbozuk inanışları ve dizginsiz öfkeyi yeniden şekillendirip yeni bir doğrultuya yönlendirerek bu karmaşadan bir ideoloji, tarihte eşi benzerine rastlanmamış, uyum, disiplin ve maksatlı şiddet içeren bir örgütlenme çıkarmakta muvaffak olmuşlardır. Dördüncü ve son olarak belki de en mühim noktaysa, onların nihai ve mutlak yenilgileridir. Mevcut düzeni yıkamamışlar, en ufak bir şehri dahi ellerinde tutamamışlardır.

Hakimiyet alanları olan kaleler bile zaman içerisinde fetihlere boyun eğerek sıradan emirlikler halini almış; müritleriyse köylülerden ve tacirlerden meydana gelen küçük ve uysal cemaatlerden ibaret, pek çoklarının içinde azınlıkta kalmış bir tarikat haline gelmiştir.

Yine de İsmailileri ateşlemiş olan Mesihi umut ve devrimci şiddet cereyanı alttan alta akmaya devam etmiş, onların idealleri ve yöntemleri pek çoklarınca taklit edilmiştir. Bu kimseler için günümüzdeki büyük değişimler, öfkelerini besleyecek yeni sebepler, gerçekleştirilmeyi bekleyen yeni hayaller ve yeni saldırı araçlarını beraberinde getirmektedir.

121 İslam'da görülen ilk sivil savaşa dair bu yorumu destekleyen bulgular için bkz. Laura Veccia Vaglieri, "Il Conşitto 'Ali-Ma'awiya e la Secessione Kharigita..." Annali dell Instituto Universitario Orientaledi Napoli, basım yeri bilinmiyor, IV, 1952, s. 1-94.

122 Apaçık bir istisna için bkz. Hodgson, s. 114, dipnot 43.

123 a.g.e, s. 4.

124 . G. Van Vloten, "Worgers in Islam", Feestbundel vanTaal-Letter-, Geschied-en Aardrijkskundige Bijdragen... aan Dr. P.J. Veth... Leiden, 1894, s. 57-63; I. Friedlaender, The Heterodoxies of the Shi'ites", JAOS, XXVIII, 1907, s. 62-64; XXIX, 1908, s. 92-95; Laoust, Schismes, s. 33-34.

125 W. Ivanov, "An Ismaili Poem in Praise of Fidawis", JBBRAS, XIV, 1938, s. 71

126 J.B.S. Hardman, "Terrorism" Encyclopedia of the Social Sciences.

127 Joinville, Bölüm LXXXIXI s. 307

128 Hamdullah Müstevfi, Tarikh-i Guzida, ed. E.G. Browne, London-Leiden, 1910, s. 455-456; Fr. çev. Ch.Defremery, JA, 4. Seri XII, 1848, s. 275.

129 Bu farklılık gösteren iktisadi yorumlar, A.E Bertel'in Nasir-i Khosrov i Ismailizm adlı eserinde, özellikle de Rus edebiyatından alıntılara yer verilen 142. sayfadan itibaren eleştirel bir incelemeye tabi tutulmuştur. Daha yakın tarihli bir görüşe, yukarıda bahsi geçen Bayan Stroeya imzalı makalede rastlamaktayız. Barthold, Almanya'da yayımlanmış olan "Die Persische fiu'ubija und die Moderne Wissenschaft" (Zeitschrift für Assyrologie, XXVI, 1911, s. 249-266) adlı makalesinde görüşlerinin kısa bir özetini kaleme almıştır.

KAYNAKÇA

1. BÖLÜM

Ortaçağ Batı literatüründe Haşhaşilerin ele alınış biçimi, C.E. Nowell tarafından "The Old Man of The Mountain" (Speculum, XXII, 1947, s. 497-519) ve L. Olschki tarafından da Storia Letteraria Delle Scoperte Geografiche (Floransa, 1937, s. 215-222) adlı çalışmalarda incelenmiştir. Batı'nın Haşhaşilere ve onlara bağlı tarikatlara ait özet bir incelemeye, B.Lewis'in "The Sources for the History of the Syrina Assasins" (Speculum, XXVII, 1952, s. 475489) adlı makalesindeyer verilmiştir. İsmaili araştırmalarına ait bibliyografyalar, Asaf A.A. Fyzee ("Materials for an Ismaili Bibliography: 1920-34" JBBRAS, XI,1935, s. 5965; "Additional Notes for an Ismaili Bibliography", a.g.e., XII., 1936, s. 107-109; ve "Materials for an Ismaili Bibliography: 1936-1938" a.g.e, XVI, 1940, s, s. 99-101) tarafından hazırlanmıştır. Daha yakın tarihli makaleler, J.D. Pearson tarafından Index Islamicus 1906-1955 (Cambrid-ge, 1958, s. 89-90) ve Supplement (Cambridge, 1962, s. 29) adlı derlemelerde listelenmiştir. Terimin kökleri ve kullanımı için, İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve diğer Avrupa dillerindeki standart etimoloji ve tarih sözlüklerine ve EI(2)'deki Haşhaşiye maddesine bakılabilir.

2. BÖLÜM

Haşhaşilerle ilgili en kapsamlı çalışma, M.G.S. Hodgson'un The Order of Assassins (La Haye, 1955) adlı eseridir. Tarikatın dini gelişimini konu alan daha kısa bir anlatıysa, W. Ivanow'un Brief Survey of the Evolution of Ismailisim (Leiden, 1952) adlı çalışmasıdır. Ivanow, İsmaili mezhebi, edebiyatı ve tarihi üzerine sayısız kitap ve makaleye imza atmış bir kimsedir. Hindistan'a özel atıfta bulunan bir İsmaili tarihçesi ve betimlemesi için bkz. J.N. Hollister, The Shi'a of India (Londra, 1953). A.S. Picklay'in History of the Ismailis (Bombay, 1940) adlı eseri, İsmaili bir yazarın İsmaili okurlar için kaleme almış olduğu popüler bir çalışmadır. Çağdaş Arap eserleri arasında, Suriyeli bir İsmaili yazar olan Mustafa Galib'in Tarih el-dava-el İsmailiyye (Şam, tarihsiz) adlı tarihçesiyle, A'lamü'l İsmailiyye (Beyrut, 1964) adlı biyografik sözlüğü ve Mısırlı (İsmaili olmayan) bir alim olan Muhammed Kamil Hüseyin'in Taifetü'l İsmailiyye (Kahire, 1959) adlı genel bir anlatısı örnek gösterilebilir. Mezhebin ilk dönem tarihçesinin unsurları, B. Lewis tarafından The Origins of Ismailism (Cambridge, 1940) adlı çalışmasında; W. Ivanow tarafından Ismaili Tradition Concerning the Rise of the Fatımids (Londra Kalküta, 1942) ve Studies in Early Persian Ismailism (Bombay 1955 adlı çalışmalarda; W. Madelung'un "Fatımiden und Bahrain-qarmaten" (Der Islam, XXXIV, 1958, s. 34-88) aynı yazarın "Das Imamat der Frühen Ismailitischen Lehre" (a.g.e., XXXVII, 1961, s. 43-135 adlı çalışmalarında; P.J Vatikliotis'in The Fatımid Theory of State (Lahore 1957) adlı çalışmasında ve Pearson tarafından derlenmiş olan, Ivanow, Corbin ve S.M. Stern imzalı çok sayıda makalede incelemeye tabi tutulmuştur. Nasır'ı Hüsrev üzerine pek çok inceleme de mevcuttur; A.E. Bertel'in Nasir-i Khosrov i Ismailism (Moskova, 1959) adlı çalışmasında Hüsrev'in döneminde İsmaililiğin tarihi arka planı ve önemi üzerine teferruatlı bir tartışma yer almaktadır. Gazali'nin, İsmaililere karşı fikirlerini Abbasi Halifesi el-Müstahzir için 1094-195 yıllarında polemik tarzında kaleme almış olduğu esaslı çalışması, I. Goldziher'in Streitschrift des Gazali gegen die Batınijja-Sekte (Leiden,

1916) adlı çalışmasında analiz edilmektedir. Gazali imzalı bir diğer İsmaili karşıtı risale, "Gazali'nin Batınilerin Belini Kıran Delilleri (Kitab Kavasım al-Batıniya)" (İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara c. III, s. 1-2, 1954, s. 2354) adıyla Ahmet Ateş tarafından Türkçeye çevrilmiş ve yayına hazırlanmıştır. Her iki risale de İsmaililerin kendi dönemindeki yeni öğretilerini hedef almıştır. Gazali'nin İsmaililere karşı tutumu, W. Montgomery Watt tarafından Muslim Intelectual; A Study of al-Ghazali (Edin-burgh, 1963 s. 74-86) adlı çalışmasında tartışılmaktadır.

İsmaililerin İslam dini ve tarihinin geniş çerçevesi içerisindeki konumu üzerine H. Laoust'un Les Schismes dans l'Islam (Paris, 1965), M. Guidi'nin "Storia della Re-ligione dell'Islam" (P. Tacchi-Venturi, Storia delle Religioni, II, Torino, 1936), A. Bausani'nin Persia Religiosa (Milano 1959), W. Montgomery Watt'ın Islam and the Integration of Society (Londra, 1961), Bernard Lewis'in The Arabs in History (gözden geçirilmiş yeni baskı, Londra, 1966) adlı eserleri ve L'Elaboration de l'Islam (Paris, 1961) ve The Cambridge Medieval History IV/I (yeni baskı, Cambridge, 1966) adlı eserlerin ilgili bölümlerinden faydalanılabilir.

3. BÖLÜM

Hasan Sabbah'a (Arapça söylenişiyle, el Hasan ibn el Sabbah) ait en zengin anlatı Hodgson'un The Order of Assasins adlı çalışmasında yer alırken, daha özet bir anlatıya örnek olarak El(2)'deki "Hasan Sabbah" maddesini örnek verebiliriz. İsmaililer üzerine yukarıda adları geçen genel çalışmaların yanı sıra, E.G. Browne'nin A Literary History of Persia from Firdawsi to Sa'di (Londra, 1906, s. 210 vd.) adlı çalışmasında daha özet anlatılara da ulaşılabilir. Hasan Sabbah'ın Selçuklularla mücadelesiyse, dönemin gelişmelerinin daha geniş çerçevesi dahilinde İbrahim Kafesoğlu'nun Melikşah dönemi Selçuklu İmparatorluğu üzerine kaleme almış olduğu Sultan Melikşah Döneminde Büyük Selçuklu İmparatorluğu (İstanbul, 1953) kitabında irdelenmektedir. İsmaililer üzerine popüler bir diğer çağdaş sunum da Karaçi'de yayınlanmış olan, 1958 tarihli ikinci baskısı A.H. Hamdani tarafından İngilizceye çevrilmiş olan, Cevad el Muskati'nin Hasan bin Sabbah adlı eseridir.

Hasan Sabbah, çağdaş İranlı ve Arap alimlerinin de ilgisini çekmiştir. Prof. Nasrullah Felsefi, Çend Makale (Tahran, 1342, s. 403-444) adlı eserinde birkaç belgeyle birlikte Hasan'ın dönemine ait bir anlatıya yer vermiş; Kerim Kişaverz de Hasan-ı Sabbah (Tahran 1344) adlı yarı popüler fakat belgelerle destekli bir biyografi yayınlamıştır. Suriyeli İsmaili yazarlarca Arapça kaleme alınmış iki kitaptan biri, Arif Tamir'in Ala ebvab-i Alamut (Harişa, 1959), diğeriyse Mustafa Galib'in es Sairü'l-Himyeri el-Hasan ibnü's Sabbah (Beyrut, 1966) adlı eserlerdir. Tamir'in eseri tarihi bir roman, Galib'inkiyse popüler bir biyografidir.

Hasan'ın hayatını konu alan en önemli tekil kaynak, Sergüzeşt-i Seyyidna (Efendimizin Maceraları) adıyla bilinene özyaşamöyküsüdür. Tek bir nüshası dahi gün ışığına çıkarılabilmiş değilse de, bu eser, Alamut'un ve muhtemelen diğer İsmaili kalelerinin ve kütüphanelerinin yıkıntılarına ulaşabilme imkanına sahip olan Moğol dönemi İranlı tarihçilerin elinde bulunmaktaymış. Bu eser, çoğunluğu ele geçmiş kaynaklar temelinde Hasan Sabbah ve haleflerini konu alan anlatılara imza atmış olan üç İranlı tarihçi tarafından kullanılmış ve kısmen de alıntılanmıştır. En eski ve en meşhurları, tarih kitabı Mirza Muhammed Kazvini tarafından yayına hazırlanmış olan (Ta'rikh-i Jahangucha, 3 cilt, Londra,

1912-1937) ve J.A Boyle tarafından İngilizceye çevrilmiş olan (The History of the World Conqueror, 2 cilt, Manchester 1958) Ata Melik Cüveyni'dir. İsmaililerin tarihi, metnin orijinalinin üçüncü cildinde, İngilizce çevirisininse ikinci cildinde yer almaktadır. İsmailileri konu alan bölüm, Charles Def-remery tarafından Farsça bir elyazmasından Fransızcaya çevrilmiştir. (JA, 5. Seri, VIII, 1856, s. 353-387; XV, 1860, s. 130-210). Cüveyni, İsmaili vakayinamelerini zapt edilen Alamut kalesinin kütüphanesinde nasıl bulduğunu, ilgi çekici bölümlerin birer kopyasını çıkardıktan sonra bunları nasıl imha ettiğini anlatmaktadır. Kaynaklarına sıkı sıkıya bağlı kalmış ama heterodoks bir mezhebin, ortodoks bir tarih yazıcısına uygun düşen bir tavırla, araya girip övgü ve yergileri tersyüz etmiş ve dindarlığının da etkisiyle beddualar düzmüştür.

İkinci bir kaynak, Cüveyni'den hemen sonraki dönemde yaşamış bir tarihçi olan Reşidüddin'e (1247-1318) aittir. Reşidüddin, bir genel tarih çalışması olan eserinde, Cüveyni'nin kullanmış olduğu kaynakları bariz biçimde doğrudan ya da dolaylı yoldan temel alarak İsmaililere geniş yer ayırmıştır. Buna karşılık Reşidüddin'in metnini Cüveyni'nin bugüne ulaşabilmiş metniyle karşılaştırdığımızda, Reşidüddin'in elinin altındaki bilgilerin kesinlikle daha bütünlüklü olduğunu görebiliriz. Birkaç atlamaya rağmen Reşidüddin, İsmaili kaynaklarına Cüveyni'den daha bağlı kalmış ve selefinin atlamış olduğu pek çok ayrıntıyı korumayı başarmıştır. Reşidüddin'in İsmaili tarihçesi, bir dönem elyazması olarak var olmuş; Browne, Ivanow, Hodgson ve diğer alimlerce kullanılmıştır. Farsça metin ilk kez 1958'de yayımlanmış (Fasli ez Camiü'tte-varih... Tarih-i fırkai-i Refikan ve İamiliyyan-i Alamut, ed. Muhammed Debir Siyaki, Tahran, 1337), 1960'taysa başka bir adla yeniden basılmıştır (Camiü't-tevarih; Kıs-met-i İsmailiyan, ed. Muhammed Taki Danişpezhuh ve Muhammed Müderrisi Zencani, Tahran, 1338). Atıflar ikinci baskıya aittir. Reşiddüddin üzerine daha erken tarihli irdelemeler için bkz. R. Levy, "The Account of the Ismai'li Doctrines in the Jami'al Tawarikh of Rashid al-Din Fadlallah" (JRAS, 1930, s. 509-536) ve H. Bowen, "The Sargudhasht-i Sayyidna, the 'Tale of the Three Schoolfellows' and the wasaya of the Nizam al Mulk" (a.g.e, 1931, s. 771-782). Alimler Cüveyni'nin tek başına bulup imha etmiş olduğu kaynakların aynısını Reşidüd-din'in nasıl daha bütünlüklü ve aslına sadık bir biçimde yorumlayabilmiş olduğuna şaşıp kalmışken, Bowen bu duruma, Reşidüdüddin'in Cüveyni'nin daha erken bir tarihte eskizini çıkarıp ardından imha etmiş olduğu daha bütünlüklü bir taslak metninden faydalanmış olabileceği açıklamasını getirmiştir.

1964'te Reşidüddin'in çağdaşı Ebü'l Kasım Kaşani imzalı üçüncü bir versiyon gün ışığına çıkarılmıştır. Metini Muhammed Taki Danişpazhuh tarafından yayımlanmıştır.(Tarih-i İsma'iliyye, Tebriz,1343). Kaşani'nin metni, Reşidüddin'in metniyle oldukça benzeşmektedir; muhtemelen de ilişkilidir. Buna karşılık, kimi noktalarda farklılık göstermekte ve hem Reşidüddin'in hem de Cüveyni'nin metinlerinde bulunmayan ayrıntıları içermektedir.

Hasan Sabbah, otobiyografik çalışmasına ek olarak, ilahiyat eserleri de kaleme almıştır. Bu eserlerin hiçbiri, orijinal halleriyle günümüze ulaşamamışlardır. Buna karşın, Hasan Sabbah'ın döneminden sonraki İsmaili literatüründe (bkz. W. Ivanow, Ismaili Literature: A Bibliographic Survey, 2. Baskı, Tahran, 1963), söz konusu eserlerden parçalara az çok değiştirilmiş hallerde rastladığımız gibi, 12. yüzyılda yaşamış Sünni ilahiyatçı el-Şehristani de Arapça bir uyarlama (Al-Milal wa'lNihal. Ed. W. Cureton, Londra, 1846, s. 150-2; ed. A. Fehmi Mu-hammed, I, Kahire, 1948, s. 339 vd.; İng çev. Hodgson, Assasins, s. 325-328) içinde önemli bir pasaja yer vermiştir.

Daha sonraki dönemlerin Farsça derlemelerinde, orijinallikleri şüpheli olan iki metinden Sultan

Melikşah'la Hasan Sabbah arasındaki mektuplaşma biçiminde alıntılar yapılmıştır. İlk metinde Sultan, Hasan'ı yeni bir din kurmakla, birkaç cahil dağlıyı yoldan çıkarıp İslam'ın meşru Abbasi halifeliğinden vazgeçirtmekle ve halifenin şerefini lekelemekle itham etmektedir. Hasan bu kötücül yöntemlerden vazgeçmeli ve İslam'a geri dönmelidir, aksi takdirde kalesi yerle bir edilecek, kendisi ve müritleri ortadan kaldırılacaktır. Kibar ve ince bir dille kaleme almış olduğu cevabında Hasan, buram buram otobiyografik unsurlar kokan bir üslupla, inancını hakiki İslam olarak savunmuştur; Abbasiler oturdukları koltuğu zorla ele geçirmişler ve günah işlemektedirler ve hakiki halife Fatımi imamıdır. Hasan ayrıca, Abbasilerin asılsız iddialarına, Nizamülmülk'ün entrikalarına ve zalimlerin kötülüklerine karşı sultanı uyarmakta ve kendisini bu kimselere karşı harekete geçmeye çağırmaktadır. Aksi takdirde daha adaletli bir hükümdar çıkıp bu işi yapacaktır. Bu metinler biraz farklı şekillerde, Mehmet Şerefüddin Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1926, VII/4, s. 3844) ve bir kez daha, bağımsız olarak Nasrullah Felsefi (İt-tılaat-ı Mahane, Tahran, 3/27, Hordad, 1329, s. 227-230) tarafından da kabul görmüş ancak Kafesoğlu (Sultan Melikşah s. 134-135) tarafından kabul edilmemiştir. Hasan'a atfedilen mektupla, bir yandan Hasan'ın hayatına dair bilinen gerçeklerin, diğer yandan da İsmaili mektup yazınına dair eldeki örneklerin karşılaştırması yapıldığında Kafesoğlu'nun şüpheleri haklı çıkmaktadır.

Hasan Sabbah'a ve onun Alamut'taki haleflerine dair, daha sonraki dönemlerin İranlı tarihçilerinin değinimleri, efsane kabilinden kimi eklemelerle beraber esasen Cü-veyni'nin ve Reşidüddin'in çalışmalarına dayanmaktadır. Buna karşılık, başka bilgi kaynakları da bulunmaktadır. Genel tarih kadar yerel tarihe de değinen, Arapça ve Farsça olarak kaleme alınmış eserlerin yer aldığı çağdaş ya da yarı çağdaş Selçuklu İmparatorluğu vakayinamelerinden, İsmaililer hakkında son derece kıymetli bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunların en esaslılarından birisi, meşhur Arap tarihçi İbnü'l Esir'e (1160-1234) aittir. Kaleme almış olduğu tarihçede (el-Kamil fi't Tarih 14 cilt, ed. C. J. Tornberg, LeidenUpsala, 1851-1876, yeni baskısı, Kahire, 9 cilt, s. 1348 vd.; her iki baskısının da adları geçmektedir.) pek çok faydalı bilginin yanında, Hasan Sab-bah'ın, Sergüzeşt'le herhangi bir bağlantısı bulunmayan bir biyografisine yer vermiştir. Bu biyografinin kaynağı bilinmeyen bir eksiksiz versiyonu, daha sonraki tarihlerde bir Mısırlı vakanüvis tarafından ortaya konmuştur. (Makrizi, el Mukaffa, Pertev Paşa yazmaları no. 496, İstanbul) Bu dönemin tarihçilerinin geneli hakkında bkz. Claude Cahen, The Historiography od the Seljuqid Peri-od", ed. B. Lewis ve P.M. Holt, Historians of the Middle East (Londra, 1962, s. 50-78) Edebi kaynaklara ilaveten, giderek genişleyen bir arkeolojik bulgular kaynağı da mevcuttur. İran'daki İsmaili kalelerinin kalıntılarına, 15 ve 43 numaralı dipnotlarda değinilmiştir.

4. BÖLÜM

Hasan Sabbah'ın hükümdarlık dönemine ait kaynaklara dair yukarıda söylenenlerin pek çoğu, İsmaililerin İran'daki tarihinin Hasan Sabbah'ın ölümüyle Moğol istilası arasında geçen zaman dilimini içine alan bölümünü de aydınlatmaktadır. Bizim ana kaynağımız halen Cüvey-ni, Reşidüddin ve Kaşani tarafından alıntılanmış parçalarıyla Alamut vakayinameleridir. Nizari İsmaililerin günümüze dek erişebilmiş literatürü temelde dini içerikli olsa da tarihi öneme sahip kimi pasajlar muhafaza edilebilmiştir. Daha fazla bilgi için Arapça ve Farsça kaleme alınmış olan, Selçuklu,

Harezmi ve Moğol dönemlerine ait, tarih ve diğer dallarda genel içeriğe sahip literatüre göz atılabilir. Yalnız bunların pek azı hali hazırda bir Avrupa diline çevrilmiş bulunmaktadır. Profesör Boyle'un Cüveyni çevirisi haricinde şunları örnek gösterebiliriz: Ch. Defremery, "Histoire des Seldjoucides" (Hamduilah Müstevfi, Tarih-i Güzide), JA, XI, 1848, s. 417-462: XI-I, 1848, 259-279, 334-70: HG. Raverty, Tabakat-i Nasıri

(Minhac-i Sirac Cüzcani), 2 cilt, Londra 1881; O. Hou-das, Histoire du Sultan Djelal el-Din Mankobirti (Mu-hammed en-Nesevi), Paris, 1895; E.G. Browne, History og Tabaristan (İbn İsfendiray), Londra, 1905. İsmaili darphanelerinden çıkma, h. 542/m. 1147-1148, h. 548/m. 1153-1154, h. 551/m. 1156-1157 ve h. 555/m. 1160-1161 tarihli bir grup İsmaili sikkesi, P.Casanova tarafından incelenmiştir: "Monnaie des Assasins de Perse", Revue Ni-musmatique, 3. Seri, XI, 1893, s.343-352. Küçük bir İs-maili altın sikkesi, İstanbul Eski Eserler Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (E 175).

İsmaili tarihi üzerine hazırlanmış temel monograf, Prof. Hodgson tarafından kaleme alınmış olan ve başta W. Ivanov olmak üzere diğer alimlere ait erken tarihli eserlerin irdelendiği monografıtır. Daha özet anlatılar için EI(2)'deki "Alamut", "Buzurg-Ummid" vd. başlıklı makalelere bakılabilir. İsmaili tarihine özgü unsurlar, Bayan L.V. Stroyeva tarafından irdelenmiştir: "Den'voskresen-ya iz Mertvıkh i Ego Sotsial'naya Suschnost", Kratkiye Soobshcentiya Institua Vostokovedeniya, XXXVIII, 1960, s. 19-25; ve "Poslednii Khorezmshah i İsmailiti Alamuta", İssledovaniya po İstorii Kul'turi Naradov Vostoka: Sbornik v cest Akademika I.A. Orbeli, Mosko va-Leningrad, 1960, s.451-463. İsmaililer ve tarih bağlamındaki konumlarına dair bir dizi anlatıya H.L. Rabino di Borgomale kaleminden yer verilmiştir: "Les dynasties locales du Gilan et du Dalyam", JA, CCXXXVII, 1949, s.301, vd., özellikle de s. 314-316.Selçuklular ve haleflerine dair göndermeler için Clau-de Cahen'den bölümlere; K.M. Setton (baş editör), A History of the Crusades, c.I, ed. M.W. Baldwin, Philadelphia, 1955, Bölüm 5 ve c.II, ed. R.L. Wolff ve H.W. Hazard, 1962, Bölüm 19 ve 21; ve EI(1) ve EI(2)'deki ilgili makalelere başvurabilir. Türk, İranlı ve Arap alimlerin ayrıntılı eserleri arasında şunları sıralayabiliriz: Osman Turan, Selçuklular tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ankara, 1965; Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c.II, İkinci İmparatorluk Devri, Ankara, 1954; Hüseyin Emin, Tarihü'l-Irak Ş'l-Asri's-Selçuk-i, Bağdat, 1965; İbrahim Kafesoğlu, Harezmşah-lar Devleti Tarihi, Ankara, 1956; Abbas İkbal, Tarih-i Mufassal-i İran, c.I, Tahran, 1341.

5. BÖLÜM

Suriye'deki Haşhaşilerin tarihine dair pek çok şey yazılıp çizilmiştir. En yakın tarihli genel anlatılara, kaynakların eksiksiz belirtildiği, Hodgson'ın Assassins, B. Le-wis'in "The İsma'ilites and the Assassins" adlı çalışmalarının ilgili bölümlerinde ve K.M. Setton'ın (baş editör), A History of the Crusades adlı çalışmasının dördüncü bölümünde (I, ed. M.W Baldwin, The First Hundred Years, Philadelphia, 1955, s. 99-132) rastlanabilir. Daha erken tarihli literatür, B. Lewis tarafından (The Sources fort he History of the Syrian Assassins, Speculum, XXVII, 1952, s. 475-489) taranmıştır. Daha da eski tarihlere dayanan çalışmalar arasında Ch. Defremery imzalı iki makale (Nou-velles Recherchers sur les Ismaeliens ou Bathiniens de Syrie, JA, 5. seri, III, 1854, s. 373-421 ve V, 1855, s. 576) hâlâ üzerinde durulmayı hak eden çalışmalardır. Daha yakın tarihli çalışmaların arasında ise

şunları sayabiliriz: B.Lewis, “Saladin and the Assassins”, BSOAS, XV, 1953, s. 239-245; J.J. Saunders, Aspects of the Crusades, Christchursch, Yeni Zelanda, 1962, Bölüm III (The Role of the Assassins), s. 22-27 ve yayınlanmamış bir tez: Nasseh Ahmed Mirza, The Syrian İsma’ilis at the Time of the Crusades, yayımlanmamış doktora tezi, Durham 1963.

Son zamanlarda Suriyeli İsmaili yazarlar, hem metin hem de araştırma yayımlamaya başladılar. Şimdiye dek metinler daha ziyade öğretisel içeriğe sahip olup doğrudan tarihi bir ilgi içermemekteydi. Kısmen geleneksel materyalleri temel alan Mustafa Galip imzalı çağdaş bir biyografi sözlüğü (A’lamü’l-İsma’iliyya, Beyrut 1964) ve Arif Tamir’in daha eski tarihlere dair bazı delilleri içeren, Arapça mecmualarda yayınlanmış bir dizi makalesi (Sinan Raşidüddin ev Şeyhü’l-Cebel, el-Edib, Mayıs, 1953, s. 43-45; “el-Amiru Mezyed el-Hilli el-Esedi, Şair Sinan Şeyhü’l Cebel”, el-Edib, Ağustos, 1953, s. 53-56; “eş-Şairü’l-mağmür: el-Amiru Mezyed el-Hilli el-Esedi”, el-Hikme, Şubat, 1954, s. 37-40; “el-Fetretü’l-mensiyye-tü min Tarihi’l-İsmailiyyin es-Süriyyin”, el Hikme, Eylül, 1954, s. 39-41; “Fürüu’ş-şecereti’l-İsmailiyya el-İmamiyye”, el-Meşrık, 1957, s. 581-612 (Alamut hakimi Celaleddin Hasan’ın Suriye’deki İsmaililere yazmış olduğu bir mektupla beraber, s. 601-603), bir nebze de olsa
bilgi sunabilir. Tamir, tüm bunların yanı sıra İngilizce bir makale, “Bahram b. Musa: the Supreme Isma’ili Agent”, Ismaili News, Uganda, 21 Mart 1954, Arapça bir tarihi roman, Sinan ve Selahaddin, Beyrut, 1956 ve hatırı sayılır miktarda metin kaleme almıştır.

Bugüne dek gün ışığına çıkarılabilmiş olanlara bakarak, Suriyeli İsmaililerin Cüveyni ve diğer İranlı tarihçiler tarafından alıntılanmış olan Alamut vakayinameleriy-le kıyaslanabilecek çapta herhangi bir tarihçe muhafaza edememiş olduklarını söyleyebiliriz. Suriyeli şeflerin en önde geleni olarak tabir edebileceğimiz Sinan’ın biyografisi, gecikmiş bir çalışmadır, bir azizin hayat öyküsü niteliğindedir ve tarihi değeri sınırlıdır. Metin, Fransızca çevirisiyle (S. Guyard, “Un Grand Maitre des Assassins au Temps de Saladin”, JA, 7. Seri, IX, 1877, s. 324-489) beraber yayınlanmış ve bir kez de Mehmet Şerefeddün [Yaltkaya] tarafından yayınlanmıştır (Darülfunun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, II/7, İstanbul, 1928, s.45-71). Sinan’ın biyografisinde, İsmaili kökenin varlığına dair kimi bulgulara atıfta bulunulmuş ve Kemaledin İbnü’l-Adim’in yayımlanmamış Halep Biyografi sözlüğünde yer almıştır; çevirisi ve yorumuyla beraber metin için bkz. B. Lewis, “Kamal al-Din’s biography of Rashid al-Din Sinan”, Arabica, XIII, 1966.

Muhafaza edilebilmiş benzer birkaç parçanın ve yerel kitabelerin (daha fazla bilgi için bkz. M. Van Berchem, “Epigraphie des Assassins de Syrie”, JA, 9. seri, IX, 1897, s. 453-501) haricinde, Suriye Haşhaşilerinin tarihçileri, dönemin Suriye tarihine dair genel kaynaklara bel bağlamış olmalılar.

6. BÖLÜM

İsmaililerin yöntemleri, amaçları ve önemlerine dair çalışmalar için bilhassa Hodgson ve Bertel’inkiler olmak üzere halihazırda bahsi geçen çalışmalara bakılabilir. Nispeten özet halinde tanımlamalarsa, D.S Margolio-uth’un (“Assassins”, Hastings Encyclopaedia of Religion and Ethics) ve daha yakın tarihli olan, R. Gelpke’nin (“Der Geheimbund von Alamut-Legende und Wirkilc-
hkeit”, Antatios, VIII, 1966, s. 269-293) makalelerinde
bulunabilir. İsmaililiğin dini evriminin önemli bir boyutu Henry Corbin tarafından irdelenmiştir:

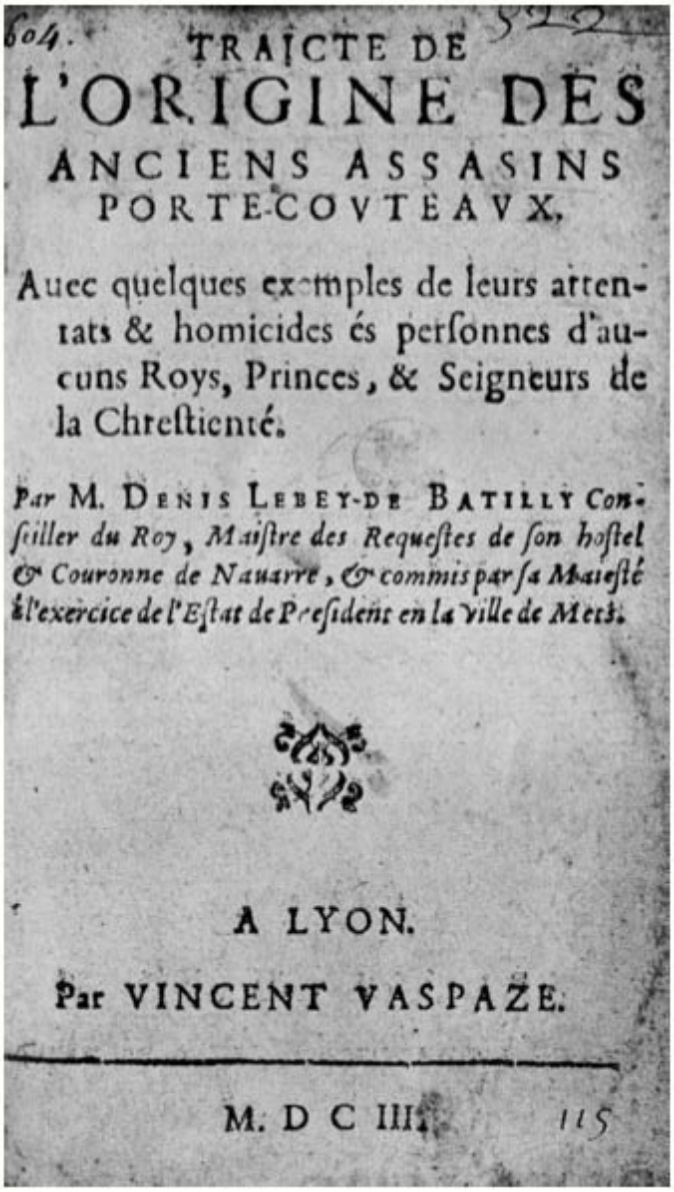
“De la Gnose An-tique a la Gnose İsmaelienne”, Convegno di Scienze Morali Storiche e Filologiche 1956: Oriente ed Occidente nel Medio evo, Roma, 1957, s. 105-46.

Müslümanların hükümet ve otorite meselesi üzerine gö-nişleri, Ann K.S. Lambton (The Problem of the Unrighteo-us Ruler, International Islamic Colloquium, Lahore, 1960, s. 61-63; aynı yazar, “Quis Custodiet Custodes: Some Reflec-tions on the Persian Theory of Government”, SI, V, 1956, s. 125-48; VI, 1956, s. 125-146; “Justice in the Medieval Persian Theory of Kingship”, SI, XVII, 1962, s. 91-119);

H.A.R. Gibb (Studies on Civilization of Islam, Londra, 1962, s.141 vd.); ve G.E. von Grunebaum (Islam: Essays in the Natures and Growth of a Cultural Tradition, Londra, 1955, s. 127-140; ve Medieval Islam, 2. baskı, Chicago, 1953, s. 142-169) tarafından irdelenmiştir. Bu türden suikast üzerine bir çalışmanın varlığına rastlanmasa da, 9. yüzyıldaki Bağdatlı bir yazar önde gelen şahsiyetlerin cinayetlerinin ve suikastlarının bir tarihçesini (Muhammed İbn Ha-bib, Esmaü’l-muğtalin mine’l-eşraf, ed. Abdüsselam Harun, Nevadirü’l-mahtütat, s. 6-7, Kahire, 1954-1955) kaleme almıştır. İslam hukukunda katl meselesi -hem suç hem de ceza olarak-, J. Schacht tarafından “Katl”, EI(1) maddesinde irdelenmiştir.

Müslümanlardaki Mehdilik inancı üzerine en yakın tarihli değinim, Emanuel Sarkisyan’a aittir (Russland und der Messianismus des Orients, Tübingen, 1955, s. 223 vd.). Daha erken tarihli irdelemelere ise: J. Darmesteter, Le Mahdi, Paris, 1903; D.S. Margoliouth, “Mahdi”, Hastings Encyclo-paedia of Religion and Ethics; C. Snouck Hurgronje, ‘’Der Mahdi’’, Verspreide Geschriften, I, Bonn, 1923, s. 147-181; D.B MacDonald, “Al-Mahdi”, EI(1) örnek gösterilebilir.İslam dünyasındaki cemiyetler, örneğin loncalar, ordular ve dini tarikatların içlerinden, farklı bakış açılarını ele alan birkaç örneğin çerçevesini çizmeye yeterli olacağı, geniş çaplı bir literatürün konusunu oluşturmuşlardır: C. Cahen, “Mouvements Populaires et Autonomisme Ur-bain dans l’Asie Musulmane du Moyen Age”, Arabica, V, 1958, s. 225-250; VI,1959, s. 25-56, 223-265; H.J. Kissling, “Die İslamichen Derwischorden”, Zeitschrift für Religionsund Geistesgeschichte, XII, 1960, s. 1-16;EI(2), “Ayyar” (F. Taeschner), “Darwish” (D.B MacDonald) ve “Futuwwa” (C. Cahen ve F. Taeschaner) maddeleri.

FOTOĞRAFLAR

604. TRAICTE DE
L'ORIGINE DES
ANCIENS ASSASINS
PORTE-COVTEAVX,

Auec quelques exemples de leurs attentats & homicides és perſonnes d'aucuns Roys, Princes, & Seigneurs de la Chreſtienté.

Par M. DENIS LEBEY-DE BATILLY Conſeiller du Roy, Maiſtre des Requeſtes de ſon hoſtel & Couronne de Nauarre, & commis par ſa Maieſté à l'exercice de l'Eſtat de Preſident en la Ville de Metz.

A LYON.

Par VINCENT VASPAZE.

M. D C III. 115

Lebey de Batilly'nin Traicte adlı eserinin kapağı

Nizamülmülk suikastı.

Yazarlar, katipleri ve refakatçileriyle birlikte.

Hülagü, İsmaili kalelerini zapt etme yolunda.

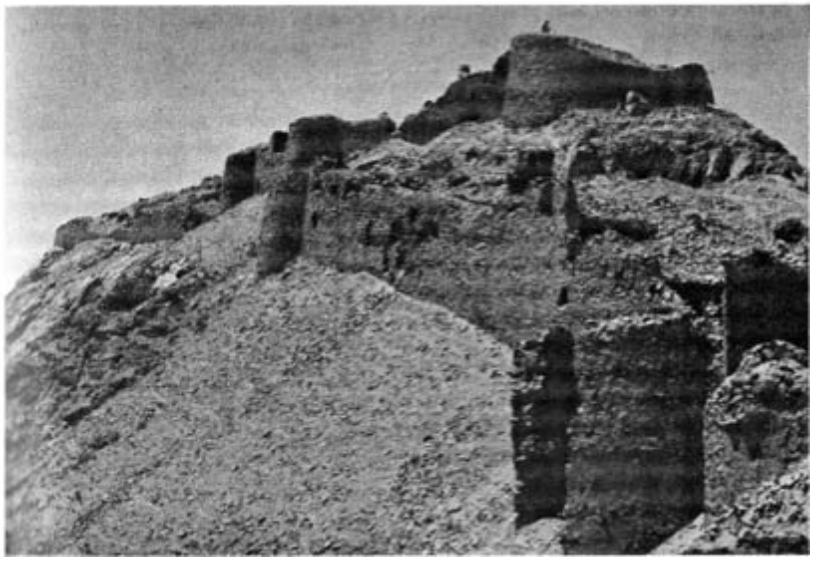
Hülagü.

Masyaf Kalesi'nden bir yazıt.

Kain Kalesi.

Kain surları.

Lemeser Kalesi.

Alamut Kayalığı.

Meymundiz Kalesi.

Isfahan yakınlarındaki Bozi Kalesi.

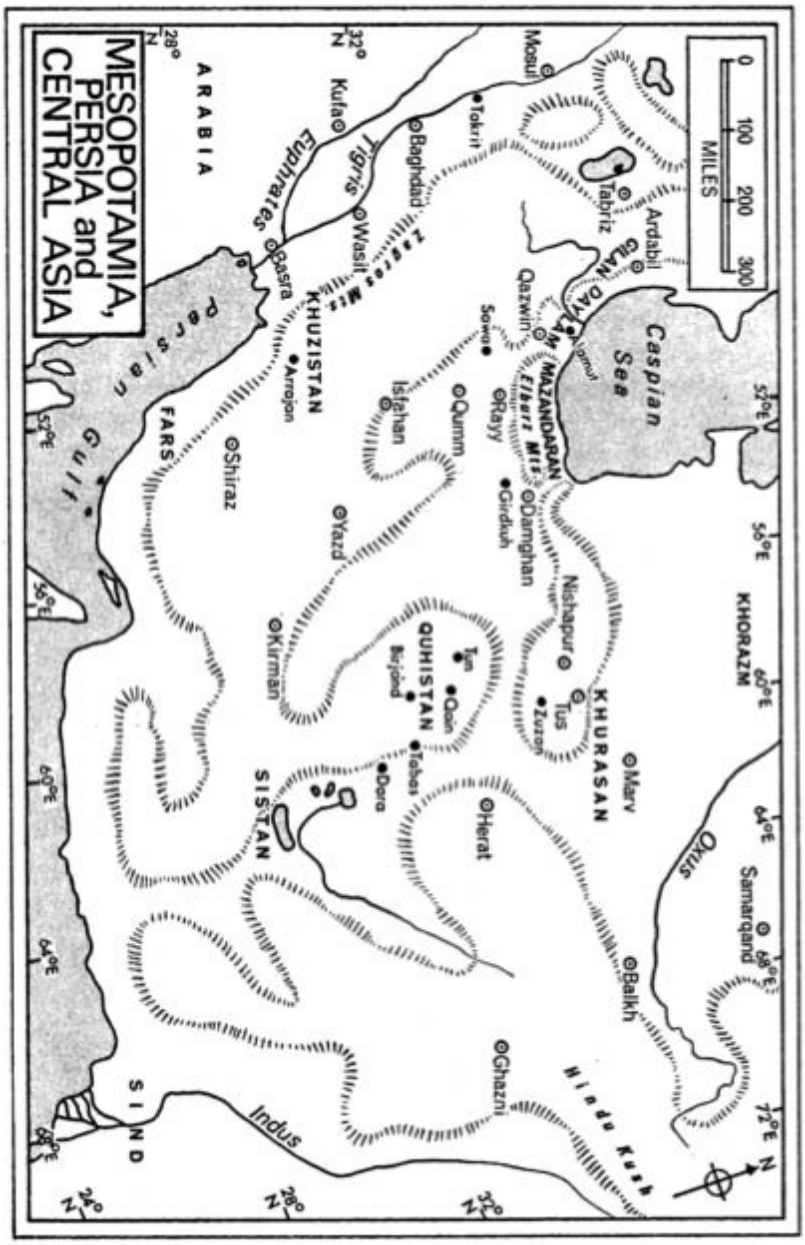

Masyaf Kalesi.

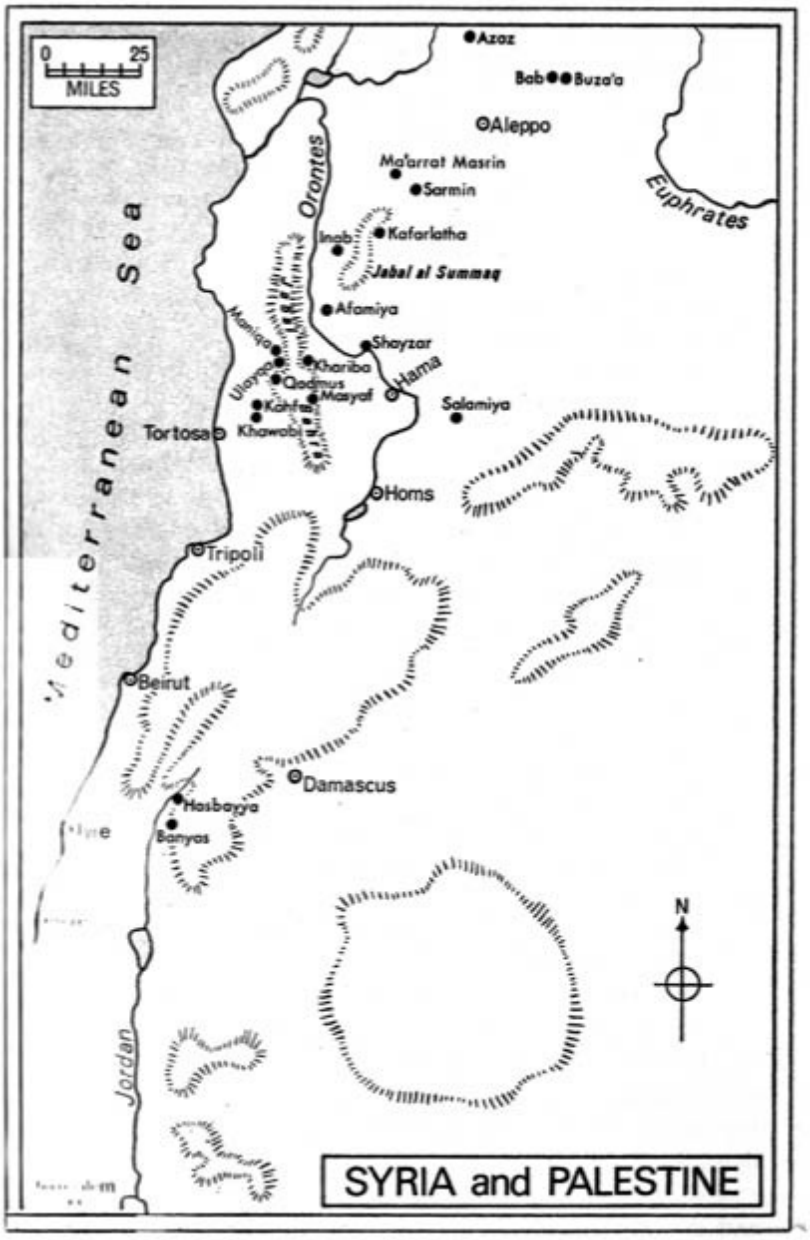

Halep Kalesi.

HARİTALAR

Mezopotamya, İran ve Orta Asya.

Suriye ve Filistin.